

Spolek přátel Domu umění města Brna
Masarykova univerzita
Brno 2018

Katalogizace v knize – Národní knihovna ČR

momentUM: Umění a kosmopolitní modernita /
Jana Horáková a Milan Kreuzzieger, eds. – 1. vydání. – Brno: Dům umění města Brna:
Masarykova univerzita (Ústav hudební vědy), 2018. – 143 stran
Částečně přeloženo z angličtiny
ISBN 978-80-210-8995-2 (Masarykova univerzita)

316.7 * 172.16 * 304.3"15/19" * 130.2 * 316.72/.75 * (437.3) * (082) * (083.824)

– sociologie kultury
– kosmopolitismus
– modernismus
– filozofie kultury
– kultura a společnost – 20.–21. století
– sborníky

316.7 – Sociologie kultury. Kulturní život [1]

Kniha byla vydána s finanční podporou Statutárního města Brna
a Státního fondu kultury České republiky.

Recenzenti:

Mgr. Blahoslav Rozbořil, Ph.D.

Mgr. Barbora Šedivá, Ph.D.

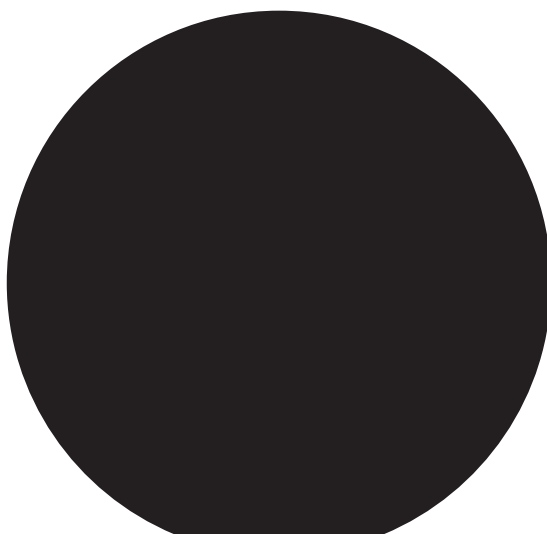
© 2018 Spolek přátel Domu umění města Brna

© 2018 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8995-2

ISBN 978-80-210-8996-9 (online : pdf)

EDITOŘI: JANA HORÁKOVÁ, MILAN KREUZZIEGER

moment WM

Umění a kosmopolitní modernita

Obsah

- 5 Předmluva
7 momentUM kosmopolitní modernity (J. Horáková – M. Kreuzzieger)

SOCIOLOGIE KOSMOPOLITNÍ MODERNITY

- 21 Vizualita, mobilita a kosmopolitismus: obsazování světa na dálku
(B. Szerszynski – J. Urry)
41 Variety druhé modernity: kosmopolitní obrat v sociální a politické teorii
a výzkumu (U. Beck – E. Grande)
75 Kosmopolitní imaginace: kritický kosmopolitismus a sociální teorie (G. Delanty)

UMĚNÍ KOSMOPOLITNÍ MODERNITY

- 97 Reflexe a revoluce ornamentu postindustriální doby (J. Horáková)
115 Současná nová (D. Kořínek)
125 „Za socialistické vlastenectví a proti buržoasnímu kosmopolitismu.“ Nebezpečí
kosmopolitismu, nedostatky, krize a náprava prizmatem české hudební
publicistiky v letech 1948 až 1959. (P. Macek)

136 Summary
140 Jmenný rejstřík

Od roku 2016 vydává Spolek přátel Domu umění města Brna publikace, které uvádí tvorbu prezentovanou v Domě umění do širšího kontextu současného přemýšlení o umění a uveřejňují uměleckou tvorbu a dokumenty, které se o ní podařilo při přípravě výstav shromáždit. Idea vydat publikaci s tématem kosmopolitní modernity, doprovázející výstavu Federica Díaze Bigh Light (Dům umění m. Brna, 7. 12. 2016 – 12. 3. 2017), vznikla již při přípravě výstavy v roce 2016. Publikace momentUM je výsledkem dlouhodobé spolupráce jednoho z editorů knihy Milana Kreuzziegera s Federicem Díazem.

V době realizace výstavy se však nepodařilo získat dostatečné prostředky na její vydání. Potřeba vzniku kritických textů, jež by pomáhaly uchopit problematiku současné umělecké tvorby reagující na obtížně postižitelné změny naší společnosti, mířila ke snaze dovést připravené texty k publikování. Podařilo se to nejen díky grantové podpoře vydavatelských snah spolku Statutárním městem Brnem a Státním fondem kultury České republiky, ale rovněž díky rozvoji spolupráce s Ústavem hudební vědy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a jeho členkou Janou Horákovou, která se podílela již na tvorbě doprovodného programu Díazovy výstavy. Spolu s Milanem Kreuzziegerem a mnoha pozvanými hosty z různých vědeckých disciplín připravili několik diskusních večerů, spojených tématem extenze a transformace člověka a života na Zemi, uvažování o povaze současné modernity, o umění, vizuální kultuře a vztahu člověka k novým technologiím.

Další spolupráce editorů vedla k přehodnocení původní koncepce knihy, jež v konečné podobě poskytuje vhled do aktuální podoby přístupu k daným problémům a tématům prizmatem autorů domácích i zahraničních.

Terezie Petišková, Milan Kreuzzieger a Jana Horáková

momentUM kosmopolitní modernity

„Situace, v níž se nemůže stát nic, se ze dne na den může změnit v situaci, kdy bude zase možné cokoliv.“

Mark Fisher¹

„Potřebujeme hlubší rozpravu o rozdílu mezi digitálním kosmopolitismem a ‚cloudovým‘ feudalismem.“

Benjamin Bratton²

„Jaký subjekt utváří současná situace transnárodních, transkulturních a transmediálních výměn, nebo, jednodušeji, kdo obývá globální domov?“

Marsha Meskimmonová³

„Možná, že v budoucnosti téma ‚splývání ‚reálného‘ a ‚virtuálního‘ v umění i v životě nahradí téma ‚splývání ‚umění‘ a ‚každodennosti‘ spjaté s 20. stoletím.“

Michael Rush⁴

I.

Tato kniha se snaží **zachytit momentum** – okamžik proměny, v němž se protínají a spojují komplexní procesy spjaté s expanzí heterogenní **kosmopolitní modernity**, jež ovlivňují a proměňují nejen euroamerickou civilizaci, ale i celou planetu a spolu s tím transformují státní, ekonomické i sociální uspořádání, praxe i pojmy užívané k porozumění našemu bytí ve světě.

Autoři studií v této publikaci tak činí z několika vybraných pohledů spadajících do oblastí sociologie, kultury a umění nových médií, jež spojují úsilí o zasazení aktuálních jevů do obecnějších a hlubších sociálních, politických a kulturních kontextů. Snaží se tak vyhnout prezentismu ve prospěch nahlížení procesů zahrnovaných pod označení „kosmopolitní modernita“ z hlediska *longue durée*.

¹ FISHER, Mark. *Kapitalistický realismus*. Přel. Radovan Baroš. Praha: Rybka Publishers, 2010.

² BRATTON, Benjamin. We need to talk about TED. *The Guardian* [online], 2013. [cit. 3. července 2018]. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/dec/30/we-need-to-talk-about-ted>>.

³ MESKIMMON, Marsha. *Contemporary Art and Cosmopolitan Imagination*. London – New York: Routledge, 2011, s. 6.

⁴ RUSCH, Michael. *New Media Art in Late 20th-Century Art*. London – New York: Thames & Hudson, 1999, s. 217.

První perspektivu představují **sociologické studie kosmopolitní modernity**, které zkoumají z různých hledisek „kosmopolitní obrat“ (Ulrich Beck a Edgar Grande) a jeho důsledky pro společnost i sociologii jako vědní disciplínu. Současná modernita je v mnoha aktuálních interpretacích odborníků z různých disciplín – převážně sociologů, politologů a antropologů – pojmána jako kosmopolitní. Někteří sociologové rozpoznávají zásadní proměnu tradičních kategorií sociologického pohledu na svět, jakými jsou národní stát, kulturně homogenní společnost či občan, a přesouvají důraz na studium globálních aktérů, civilizačních a kulturních makrocelků a s nimi spojených různorodých modernit (multiple modernities).⁵ Všímají si rovněž nových způsobů konstituování individuálních identit formovaných kosmopolitizujícími se společnostmi, které jsou ovlivněny mobilitou a nomádským životním stylem, proměnou kategorií času a prostoru ve prospěch instantního „ted“ konstituovaného planetárně propojenými informačními a komunikačními sítěmi, ale také novými technickými obrazy poskytujícími globální pohled na naše životy a na planetu Zemi (Bronislaw Szerszynski – John Urry).

Druhou perspektivu přináší **uměnovědné studie zařazené do rámce kosmopolitní modernity**, zaměřené na fenomény a trendy současného umění, v nichž rozpoznáváme stírání hranic mezi virtuálním a reálným uměleckým gestem i osobní zkušeností, digitálním či materiálním artefaktem a pronikání umění reflektujícího všeobecně rozšířené praxe spjaté s užíváním nových médií do hlavního proudu současného světa umění (David Kořínek). Kritické zkoumání efektů vycházejících z rozšiřování nových médií, v aktuální diskusi spojovaných s přívláskem programovaná (a programující) média, najdeme v textech teoretiků a filozofů médií, kteří opustili technooptimistické proklamace zásadní novosti nových médií a místo toho hledají analogie a významné posuny či zlomy ve vývoji industriální a postindustriální společnosti. Zaměřují se přitom na sledování procesů a praxí spjatých s moderními a současnými technologiemi a na změny v uspořádání člověk–stroj, neboť je chápou jako základní vztah určující míru politické i kreativní svobody subjektů moderní doby i doby kosmopolitní modernity (Jana Horáková). Najdeme zde také historický exkurz do lokální genealogie pojmu „kosmopolitní“ (Petr Macek), přinášející zprávu o příběhu slov zatížených ideologickými významy, v němž rozpoznáváme temporalitu mýtů, věčného návratu stejného jako jiného a jiného jako stejného,⁶ jež se staly v době počítačově simulovaných vizí budoucnosti integrální součástí našeho uvažování o světě.

II. ČTVRTÁ PRŮMYSLOVÁ REVOLUCE

Technologická transformace, označovaná také jako 4. průmyslová revoluce, *přináší nové* a hlubší prolnutí infrastruktury digitálních sítí, inteligentních strojů, lidí a objektů. Vytváří nové formace a platformy, umožňuje nové způsoby akumulace i kapitalizace dat, distribuce informací, sdílení, participace a chápání reality v jejich různých podobách. V důsledku vede ke vzniku nových hodnotových měřítek, stejně jako politických, ekonomických a kulturních modelů a vzorců. Pod vlivem konvergence strojových a lidských uspořádání se mění rovněž hranice mezi fyzickou, digitální a biologickou doménou. Objevují se nové možnosti spjaté s propojováním informačních technologií, biotechnologií, nanotechnologií a poznatků kognitivních neurověd. Věda, technika a společnost se sdružují v komplexní, dynamický a interaktivní systém. Tento systém mění a bude měnit náš svět před očima, a možná ještě více mimo sféru viditelného. Největší šance a hrozby však nepředstavují nové technologie samotné, ale mentální

⁵ Např. S. N. Eisenstadt, J. P. Árnason, G. Delanty, viz KREUZZIEGER, Milan – LÁNSKÝ, Ondřej (eds.). *Modernita/modernity v eurasijských kulturních a civilizačních kontextech*. Praha: Filosofia, 2016.

⁶ CHUN, Wendy H. K. *Programmed Vision: Software and Memory*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2011.

modely zobrazující možnosti jejich využití, které neprošly procesy kritického zvažování a veřejnou diskusí. Informovaná a kritická debata o důsledcích využití nových technologií chybí i v našem kulturním kontextu. Tato publikace si klade mimo jiné za cíl přispět k této debatě jejím širším ukotvením v kritické reflexi globálních společenských, politických, ekonomických, kulturních i ekologických změn, k nimž odkazuje pojem „kosmopolitní modernita“. Zároveň se snaží usouvztažnit platformy na různých úrovních (člověk–Země–společnost).⁷

III. TECHNOLOGIE A VĚDA JAKO IDEOLOGIE: MARCUSE–HABERMAS

Už před dobou, kdy se digitální technologie a komputelizace obecně staly běžnou součástí životního stylu občanů a integrální i integrující infrastrukturou naší společnosti, upozornili představitelé frankfurtské školy Herbert Marcuse a Jürgen Habermas na fakt, že technologická racionalita nemusí být nutně spojena s racionalitou politikou. Habermas v eseji *Technology and Science as 'Ideology'*, napsané při příležitosti Marcuseho 70. narozenin, argumentoval, že legitimizující roli tržního liberalismu nahradila „*technokratická ideologie, v níž je ekonomický růst a sociální rozvoj determinován vědeckotechnickým pokrokem*“.⁸ Politické problémy jsou v průběhu „zvědečťování politiky“ redukovány pouze na problémy technické, které místo politiků mají řešit experti. Tento trend problematizuje legitimitu demokratického rozhodování a otevírá otázku zdůvodnění neutrality vědecké argumentace. Představitelé frankfurtské školy zastávali názor, že věda a technologie nejsou neutrální, ale reprezentují zájmy směřující k dominanci a kontrole nad přírodou i ve vztahu k ostatním lidem v rámci společnosti. V knize *Jednorozměrný člověk*⁹ Marcuse dokazuje, že ačkoli součástí kapitalistické vědy a technologií je tendence k dominanci, přesto jsou pro společnost zásadní a konstitutivní. Jejich role však nemá směřovat k získání nadvlády, ale k „*osvobození přírody*“. Jürgen Habermas odmítal myšlenku, že věda a technika jsou ideologicky a hodnotově neutrální. Analyticky odlišil dvě sféry racionality: první se pojí s vynalézáním a užíváním techniky a druhá s racionalitou substanciální, poznávající systém a svět, v němž žijeme, přičemž systém může expandovat, a tak náš žitý svět kolonizovat.¹⁰

Radikální kritika racionálního, vědeckého poznání, s níž přišla frankfurtská škola, přispěla na konci 60. a během 70. letech 20. století k rozšíření protestních akcí namířených proti jeho zneužívání a militarizaci. Příslušníci školy tvrdili, že věda nemá sloužit zisku a podporovat šíření válečných konfliktů. Postupně tak byla opuštěna představa o neutralitě vědy a bylo poukazováno na její spojení s prosazováním zájmů elit kapitalistické společnosti a kapitalistických forem výroby. Neutrální pozice vědce a vědeckého poznání byla zpochybněna. Nahradila ji představa vědy jako systému zrcadlícího ideologii dominantního společenského uspořádání (v tomto případě kapitalismu).

IV. ODKOUZLENÍ TECHNOLOGIÍ

V 90. letech 20. století a ještě po část nultých let, před masivním rozšířením komputelizace a vytvořením informační a komunikační infrastruktury v planetárním měřítku, byly nové technologie nahlíženy převážně jen z hlediska uživatelů okouzlených jejich

⁷ Viz např. BAINBRIDGE, William S. – ROCO, Mihail C. (eds.). *Handbook of Science and Technology Convergence*. Basel: Springer, 2016.

⁸ HABERMAS, Jürgen. *Toward a Rational Society. Student Protest, Science, and Politics*. Boston: Beacon Press, 1989, s. 81–122.

⁹ MARCUSE, Herbert. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko, 1991.

¹⁰ HABERMAS, J., 1989, op. cit., s. 54–55.

potenciálem stát se lékem proti nešvarům masmédií jako symbolu manipulujícího a otupujícího kulturního průmyslu. Posun a zlom v počítačném geopolitice představuje období kolem roku 2008. Počáteční optimistické představy byly spojovány s naivním očekáváním svobodného přístupu k internetu, dostupností informací pro každého (kdo má elektřinu a je online) a s vizí celkové demokratizace společnosti. Teprve později se během několika afér ukázaly slabé stránky informačních a komunikačních technologií.¹¹ Naplno se projevilo nebezpečí spočívající v jednostranném technooptimismu a také rizika zneužití sociálních médií ve smyslu rozsáhlého sledování a kontroly, daňových úniků velkých korporací do daňových rájů, zneužívání velkých objemů dat získaných od uživatelů,¹² využití algoritmů (trollů) pro řízenou manipulaci názorů či strukturální nezaměstnanosti, hackerství, kybernetických útoků a dalších.

Kauzy prezentované v nedávné době médií ještě prohloubily rozpory mezi vizemi pozitivního využití nových technologií a dystopickými představami spojenými s jejich zneužitím. Dodatečně je zřejmé, že prvotní rychlý rozvoj a rozšíření nových technologií nebyly doprovázeny adekvátním rozvojem kritického myšlení o nových médiích. Kritické myšlení by umožnilo digitální revoluci jako globální fenomén zasadit do kontextu transdisciplinárního zkoumání planetární komplexnosti a více integrovaného civilizací, společenského, filozofického a kulturního rámce. S prudkostí rozvoje technologií se ukazují nejen deficity našeho slovníku i schopnosti postihnout nové obchodní strategie globálních platforem (Google, Amazon, Facebook atd.), ale rovněž omezená připravenost humanitních, sociálních a politických věd vzniklou situací popsat, interpretovat a vyjádřit požadavky na stav, který by eliminoval nebo alespoň redukoval nežádoucí jevy.

Podle Astry Taylorové internet odráží a zesiluje globální nerovnosti.¹³ Přinesou digitální technologie lidstvu hospodárnější ekonomiku, kratší pracovní dobu a nepodmíněný základní příjem pro každého obyvatele planety?¹⁴ Nebo nástup automatizace a robotizace spíše přispěje k likvidaci značné části pracovních míst, od řidičů po architektky?¹⁵ Staneme se díky lehce dostupné zábavě a narcistně orientované kultuře snadnou kořistí sofistikovaných forem kontroly a dohledu?¹⁶ Jak internet ovlivňuje náš mozek a co bude nejméně ohrožovat náš rozvoj?¹⁷ Nebo se už nacházíme na strmé cestě k digitální demenci?¹⁸

¹¹ Ve zkratce můžeme např. zmínit případ Juliana Assange a WikiLeaks nebo Edwarda Snowdena, který v roce 2013 zveřejnil informace o masivním sledování elektronické komunikace v globálním měřítku ze strany amerických tajných služeb a mnohé další.

¹² Případ společnosti Cambridge Analytica zveřejněný v roce 2018, kdy vyšlo najevo, že tato poradenská společnost využívala data z Facebooku k manipulaci ve volebních kampaních.

¹³ TAYLOR, Astra. *The People's Platform: Taking Back Power and Culture in the Digital Age*. Toronto: Random House, 2014.

¹⁴ BRABEC, Martin – HRUBEC, Marek – VAN PARIJS, Philippe. *Všeobecný základní příjem. Právo na lenost, nebo na přežití?* Praha: Filosofia, 2007.

¹⁵ FORD, Martin. *Roboti nastupují: Automatizace, umělá inteligence a hrozba budoucnosti bez práce*. Přel. Jan Prokeš – Martin Vrba. Praha: Rybka Publishers, 2017.

¹⁶ LEVIN, Yasha. *Surveillance Valley: The Rise of Military-Digital Complex*. New York: Public Affairs, 2018.

¹⁷ CARR, Nicholas. *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York: W. W. Norton & Company, 2010.

¹⁸ SPITZER, Manfred. *Digitální demence*. Přel. František Ryčl. Brno: Host, 2014.

Hauntologie je do češtiny nepřekládaný novotvar vytvořený Jacquesem Derridou. Poprvé jej použil v knize *Přízraky Marxe*¹⁹ (1993), aby mohl uvažovat o bytí nikoli jako o něčem, co se nám zjevuje v přítomnosti, ale jako o nepůvodním, do nekonečna odkládaném, „přízračném“ stavu bytí a současně nebytí. Pojem hauntologie je v této souvislosti užíván ve snaze popsat charakter doby, která se, jak říká Shakespearův Hamlet, k němuž Derrida ve své knize často odkazuje, „vymkla z kloubů“.

Po roce 2000 začali někteří teoretici kultury používat tento pojem ve snaze vystihnout charakter postmoderní kulturní produkce, pro niž je typická retrománie a retronostalgie. Hauntologové se snaží artikulovat pocit, že doba ztratila své **momentum** a že jsme všichni chyceni v bezčasí „*konce dějin*“²⁰. Současně se pod vlivem nových technologií proměňuje tradiční vnímání času a prostoru²¹, k čemuž významně přispívá i rozšíření nových technologií. Například užívání mobilních technologií způsobuje změny v našem prožívání „teď a tady“, neboť v naší zkušenosti se neustále prolíná aktuální (přítomné) s virtuálním (nepřítomným či potenciálně přítomným); jsme zároveň zde i někde jinde. Nostalgiu podporuje také neustálá dostupnost čehokoli, co se stalo. Vše si totiž snadno dohledáme online, na YouTube, v našem chytrém telefonu, v němž se fotografie uplynulých okamžiků automaticky seskupují do „vzpomínek“ v podobě hudbou podbarveného sběrného videa.

Mark Fisher využil pojem hauntologie (hauntology), když charakterizoval umění tematizující tuto časovou disjunkci. Podle Fishera se hauntologické umění a kultura vyznačují rezignací na vytváření modelů a alternativ budoucnosti.²² Trvá na tom, že stále existují různé projekty budoucnosti, a vyzývá, abychom se snažili čerpat z tohoto nevytěženého potenciálu, z těchto dosud nevyužitých zbytků a obohacovali je o nové podněty.

Hauntologie v širším záběru poukazuje na revizi stavu, kdy se zhroutily avantgardní i politické projekty 20. století a později i sociální konsensus. To se stalo příčinou neschopnosti utvářet představy o budoucnosti, důvodem propadnutí nostalgií, retromániím a únikům k jistotám a variacím minulosti. Nejistotu současné doby lze vidět i v nadužívání předpony post-. Nové je označeno jako post- „starého“. V inflaci a množství izolovaných užití prefixu post- se snaha postihnout souvislosti provázaného komplexu přítomnosti a vztahovat se k budoucnosti rozpadá do fragmentárního a nesrozumitelného obrazu. Jedno z východisek mohou tvořit snahy dialogicky (polylogicky) hledat společný rámec pro různé perspektivy, například nahlížet „různorodé modernity“ polycentrického světa v souvislostech historicky dlouhodobých globálních interakcí i málo očekávatelných zlomů.

VI. KRITICKÝ KOSMOPOLITISMUS

Kosmopolitismus má v Evropě dlouhou historii počínaje stoiky přes Immanuela Kanta až do současné doby. Od 90. let 20. století byl znovu rozvíjen zvláště v sociologii, politické filozofii, teorii práva, antropologii, ale i v kulturních studiích a dalších oborech. Myšlenkové orientace blízké kosmopolitismu můžeme najít i v jiných civilizačních

¹⁹ DERRIDA, Jacques. *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International*. London – New York: Routledge, 1994. (francouzsky *Spectres de Marx: l'état de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*. Paris: Éditions Galilée, 2006.)

²⁰ FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přel. Michal Prokop. Praha: Rybka Publishers, 2002.

²¹ GALLIX, Andrew. Hauntology: A not-so-new critical manifestation. *The Guardian* [online], 2011. [cit. 3. července 2018]. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/books/booksblog/2011/jun/17/hauntology-critical>>.

²² FISHER, Mark. *Ghosts of My Life*. Winchester: Zero Books, 2014.

okruzích. Literatura věnovaná „novému“ kosmopolitismu je poměrně rozsáhlá a nelze ji stručně obsáhnout. S odvoláním na dosavadní publikované přehledy a reprezentativní antologie²³ můžeme vyčlenit jednotlivé linie kosmopolitismu: kosmopolitismus morální, politický, sociální, estetický a kulturní. K nim lze přiřadit kritický a emancipační kosmopolitismus, jež jsou perspektivě této publikace nejbližší. Reprezentují je – kromě autorů uvedených v této studii (Beck, Urry, Szerszynski, Delanty) – také Jan Nederveen Pieterse,²⁴ Robert Fine,²⁵ Hans-Herbert Kögler,²⁶ Fuyuki Kurasawa,²⁷ Seyla Benhabibová,²⁸ Chris Rumford,²⁹ Daniel Chernilo³⁰ a mnozí další.

V době, kdy nové technologické platformy dominují globalizačním procesům a sociální a politické formace, státy a instituce jsou do značné míry pod jejich vlivem či tlakem, je nutné upozornit na vznikající nerovnováhy, asymetrie a možná nebezpečí rozložení vazeb mezi trhem, státem a společnostmi, které jsou jednostranně nakloněny velkým nadnárodním korporacím. Prudký technologický rozvoj totiž v minulosti posiloval vznik totalitních superstátů – spojených se systémy kolonialismu, fašismu nebo komunismu.

Kritickým kosmopolitismem nazýváme současnou kritickou teorii, která podporuje emancipační formy rozvoje a představuje korektiv nebezpečných tendencí, zvýhodňujících jednu vyvolenou skupinu na úkor ostatních. Za kosmopolitismus, pokud je založen na otevřenosti vůči světu, nemůže být považováno něco jednou provždy definovaného: kosmopolitismus je teorií, postojem, pohybující se platformou, která se proměňuje a reaguje na kontext, postihuje interakce mezi lokálním a globálním prostředím, jež chápe jako vzájemně provázané a závislé. Zajímá se o možnosti využití lokálních znalostí pro pochopení globálních systémů a usiluje o transformaci polarit lokální–globální do podoby „globálního“³¹. Kosmopolitismus zkoumá prostředí nesnadno predikovatelných planetárních rizik, náhodných jevů a vedlejších efektů, konfliktních vztahů mezi globálními procesy a lokálními systémy. Je mu vlastní vnímání komplexnosti, multiperspektivita, uznání odlišností různorodých trajektorií modernity či provázanosti různých částí fragmentovaného světa v jediném planetárním celku, s čímž těsně souvisí i snaha o novou artikulaci možných scénářů a vizí budoucnosti.

VII. ANTROPOCÉN

V podhoubí společností, kultur a civilizací probíhají transformační změny související s globálním přerozdělením moci po rozpadu bipolárního modelu světa. S prudkým rozvojem technologií souvisí naděje i hrozby spjaté s budoucími dramatickými civilizačními a planetárními změnami. Velkým tématem se stal také „**antropocén**“ (případně postantropocén). Autorem pojmu je ekolog Eugene Stoermer, populárním se však stal

²³ Viz např. BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan. A Literature on Cosmopolitanism: An Overview. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 153–164; DELANTY, Gerard (ed.). *Routledge Handbook of Cosmopolitanism Studies*. New York: Routledge, 2012.

²⁴ NEDERVEEN PIETERSE, Jan. Emancipatory Cosmopolitanism: Towards an Agenda, Development and Change. *FORUM 2006*, 2006, roč. 37, č. 6, s. 1247–1257.

²⁵ FINE, Robert. *Kosmopolitismus: Základní ideje globálního uspořádání*. Přel. Otokar Vochoč. Praha: Filosofía, 2011.

²⁶ KÖGLER, Hans-Herbert. Uznání a diferenciacie: moc perspektiv v interpretativním dialogu. *Kultura, kritika, dialog*. Přel. Tomáš Dvořák – Ondřej Štěch – Otokar Vochoč. Praha: Filosofía, 2006, s. 101–135.

²⁷ KURASAWA, Fuyuki. A Cosmopolitanism from Below: Alternative Globalization and the Creation of Solidarity without Bounds. *European Journal of Sociology*, 2004, roč. 45, č. 2, s. 233–255.

²⁸ BENHABIB, Seyla. *Another Cosmopolitanism*. Berkeley: University of California Press, 2004.

²⁹ RUMFORD, Chris. *Cosmopolitan Borders*. London: Palgrave Macmillan, 2014.

³⁰ CHERNILO, Daniel. Rethinking Universalism: The Cosmopolitan Tradition of Social Theory. *European Journal of Social Theory*, 2007, roč. 10, č. 1, s. 17–35.

³¹ Tento pojem prosadil Roland Robertson. Viz např. FEATHERSTONE, Mike – LASH, Scott – ROBERTSON, Roland (eds.). *Global Modernities*. London: Sage, 1996, s. 25–44.

díky atmosférickému chemikovi a laureátovi Nobelovy ceny Paulu Crutzenovi. Ten považuje vliv lidského chování na zemskou atmosféru za natolik významný, že by měly být moderní dějiny lidstva chápány jako nové geologické období.

Dosud se vedou debaty o časovém vymezení počátku antropocénu. V každém případě není pochyb o tom, že od 2. světové války dochází k exponenciálnímu zrychlování³² změn způsobených lidský faktorem. Řada autorů proto o této době hovoří jako o době „Great Acceleration“, v níž socioekonomické a planetární systémy, ale také náš způsob komunikace (fast food, speed dating, instant messaging) nebo touha po neustálých technologických novinkách procházejí dramaticky rychlým vývojem, čímž se zvyšuje vliv lidstva na prostředí.

Antropocén představuje pojem z oblasti geochronologie – můžeme jej chápat jako zastřešující pojem pro změny v systému planety Země způsobené činností člověka, projevující se především klimatickými změnami, změnami hydrosféry a kryosféry, biosféry, a dokonce litosféry.³³ Současně však umožňuje, či spíše vybízí k otevření debaty o odpovědnosti lidstva za tyto změny, k nastolení otázek etického zacházení s přírodními zdroji, ale také otázek spjatých s udržitelností kvality života na planetě Zemi. Antropocén dalece přesahuje hranice evoluční biologie a otevírá prostor pro společenské vědy, pro reflexi důsledků mnohotvárné lidské činnosti v minulosti a vyjádření odhadů a obav z budoucího vývoje, jehož překotnost neumožňuje projektovat budoucnost pouhou lineární extrapolací přítomnosti.

VIII. VÝCHOD ZEMĚ A KOSMOPOLITNÍ IMAGINACE UMĚNÍ

Počátek ekologicko-etických a politických debat o vlivu člověka na planetu Zemi vyznačuje snímek *Východ Země* pořizený americkými astronauty dne 24. prosince 1968 z paluby kosmické lodi Apollo 8 na oběžné dráze Měsíce. Fotografie, jejíž autorství je přisuzováno Williamu Andersovi, zachycuje výřez měsíčního povrchu a v pozadí osvětlenou část planety Země. Tento fascinující snímek Země z vesmíru je považován za impuls a symbol ekologického hnutí.³⁴ Současně však předznamenává nový vztah člověka k Zemi, ovlivněný vývojem techniky, například právě kosmickými lety, ale také leteckou dopravou či mobilními telefony a internetem. Technický vývoj způsobuje změny v povaze vztahu člověka a jeho prostředí, konstituuje globální, kosmopolitní, nomádské světoobčanství, ale zároveň narušuje nebo alespoň radikálně proměňuje osobní vztah člověka k lokálnímu, žitému světu, přírodě, městu, k domovu.

Marsha Meskimonová si všímá paradoxního jevu v současném umění, kdy se v době globalizace a tematizace planetárního občanství, nomádského životního stylu, ale i migračních vln rozšířilo téma domova v souvislosti s otázkami etické odpovědnosti, lokalizovatelné identity a „kosmopolitní imaginace“.³⁵ Domov se v době kosmopolitní modernity stává „přízračným“ pojmem. Označuje místo, které si nosíme s sebou jako virtuální koncept, a zároveň je to místo spjaté s konkrétním místem fyzickým. Téma domova se paradoxně stává ústředním motivem umělecké tvorby, která netematizuje

³² COLVILE, Robert. *The Great Acceleration. How the World is Getting Faster, Faster*. London–Oxford: Bloomsbury, 2017.

³³ HAMILTON, Clive. Define the Anthropocene in terms of the whole Earth. *Nature* [online], 2016. [cit. 3. července 2018]. Dostupné z: <<https://www.nature.com/news/definetheanthropocene-in-terms-of-the-whole-earth-1.20427>>.

³⁴ Časopis TIME zařadil snímek mezi 100 nevlivnějších snímků historie. Viz *The Most Influential Images of All Times* [online]. 2016. [cit. 1. července 2018]. Dostupné z: <<http://100photos.time.com/photos/nasa-earthrise-apollo-8>>.

³⁵ MESKIMMON, M., 2011, op. cit., s. 5.

lokální ani privátní sféru, ale snaží se zachytit zkušenost transnárodních vlivů a interkulturních výměn typických pro globalizaci.

Příkladem tematizace domova v současném umění je série architektonických instalací umělce Do-Ho Suha z let 1999–2000. Byly vytvořeny z nylonu a hedvábí a jsou známé pod shrnujícím názvem *Seoul Home / L.A.Home / New York Home / Baltimore Home / London Home / Seattle Home* (1999). Jedná se o ručně šité repliky interiéru Suhova korejského domova, v němž prožil dětství, odkazující k domovu jako vzpomínkám na dětství (*Seoul Home*) a k domovu jako umění instalovanému v galeriích v USA a Londýně. Umělec v této sérii ztvárňuje svoji osobní zkušenost světoobčana narozeného v Koreji a žijícího v USA, vyjadřuje svoji transnárodní identitu jako člověka a jako mezinárodně působícího umělce.³⁶

Meskimmonovou na této tvorbě zajímá především způsob, jakým umělci artikulují prožitky obývání jejich planetárního domova. Všimá si změn, k nimž dochází v konstituování subjektu, situovaného v globálním prostředí a vystaveného setkávání se s radikálně jiným. Meskimmonová upozorňuje, že současné umění není jen komentářem a reflexí aktuálního dění, ale že bychom je měli chápat a využívat jako aktivní sílu podílející se na dialogu o konstrukcích současné kosmopolitní identity. Navrhuje, aby kosmopolitní imaginace byla zkoumána prostřednictvím umění, skrze estetiku otevřenosti jinému a skrze umění vedení dialogu s druhým.

IX. ESTETIKA ROZHRANÍ A SPEKULATIVNÍ SOFTWARE³⁷

Politolog a přední představitel myšlenkového směru akcelerationismu³⁸ Nick Srnicek se rovněž vyjádřil k roli umění jako aktivní síly v široce vedené debatě o potencionálních podobách naší budoucnosti. Ta se před námi otevírá v situaci rozkládajícího se neoliberalismu na jedné straně a absence alternativních konceptů či vizí možných budoucností na straně druhé.³⁹ Srnicek tvrdí, že „*zhroucení neoliberalismu a neexistence alternativ [...] mohou najít řešení v podobě třetího proudu, který spočívá zejména v nově vznikajícím přístupu k estetice.*“⁴⁰ Vybízí k politizaci umění využívajícího nové vědecké a technické vynálezy, jemuž přisuzuje schopnost nabízet vize alternativních budoucností. Jako politickou estetiku chápe estetiku uměleckých objektů, tematizujících často obtížně vizuálně vnímatelné fenomény, například neoliberální ekonomiku. Takové umění nutně využívá sociotechnické aparáty schopné rozšířit náš kognitivní aparát.

Srnicek se obrací k umění nových médií, především pak k dílům vznikajícím pod označením „*nová estetika*“⁴¹. Pojímá je jako projevy myšlenkového hnutí⁴² a jako prostředky rozvoje nové senzibility umělecké tvorby založené na využívání počítačových algoritmů, simulačních modelů, elektrometrie a dalších statistických analýz, umožňujících vnímat jevy jinak neviditelné. Za důležité považuje rozlišování mezi estetikou

³⁶ Ibid., s. 2.

³⁷ Speklativní software je označení softwarového umění (nebo jednoduše umění nových médií). Jedná se o pojem, který vznikl jako opozitum k utilitárnímu softwaru – běžným softwarovým nástrojům, které známe: MS Office, Adobe Photoshop atd.

³⁸ SRNICEK, Nick – WILLIAMS, Alex. #ACCELERATE MANIFESTO for an Accelerationist Politics [online]. 2013. [cit. 3. července 2018]. Dostupné z: <<https://syntheticeidifice.files.wordpress.com/2013/06/accelerate.pdf>>. [česky *Akcelerationistický manifest* [online]. Přel. Vít Bohal – David Vichnar. 2013. Dostupné z: <<http://www.diffractionscollective.org/accelerationist-manifesto-cz/>>.]

³⁹ SRNICEK, Nick. Po proudu neoliberalismu: politická estetika v době krize. In *Objekt*. Václav Janoščík (ed.). Praha: Kvalitář, 2015, s. 106–135.

⁴⁰ Ibid., s. 109.

⁴¹ Nová estetika je pojem prvně užitý Jamesem Bridlem, umělcem a teoretikem nových médií, žijícím v Londýně.

⁴² TRIBE, Mark – JANA, Reena. *New Media Art*. Köln: Taschen, 2006.

„*technické krásy*“, která je spjata s prezentací složitých systémů či velkých datových souborů přesahujících možnosti našeho vnímání, a „*estetikou rozhraní*“, jež se nespokojuje s konstatováním komplexnosti našeho světa, ale zaměřuje se na zprostředkování „*mezi velkými a komplexními daty na jedné straně a našimi konečnými kognitivními schopnostmi na straně druhé*“. ⁴³ Je přesvědčen, že právě umělecká tvorba, v níž se uplatňuje estetika rozhraní, může být významným politickým aktérem. ⁴⁴

Podobně jako Srnicek také Florian Cramer nabádá k politickému využití aliance umění, digitální simulace a technologické infrastruktury. Připomíná význam spekulativního programování, chápaného v rámci **softwarových studií** ⁴⁵ jako emancipační gesta, která z pasivních uživatelů ergonomicky a psychologicky propracovaných rozhraní činí aktivní participanty na tvorbě „scénářů“ či „partitur“ performovaných programovanými médii a jejich uživateli. Cramer užívá v této souvislosti pojem **spekulativní umění** ⁴⁶. Označuje jím umění nových médií, které není založeno na empirismu ani high-tech optimismu, ale zároveň není spjata ani s filozofickým hnutím spekulativního realismu. Kořeny spekulativního umění rozpoznává už v myšlení středověkých, renesančních a novověkých hermeneutiků, které považuje za předchůdce transdisciplinárního pojetí vědy. ⁴⁷ Tvrdí, že sféra umění – na rozdíl od vědeckého poznávání světa – si zachovala svobodu transdisciplinární spekulativní praxe. ⁴⁸ Spekulativní umění přitom definuje jako oblast přesahující pouhé spekulativní myšlení směrem k spekulativním způsobům tvorby a bytí, které překračují tradiční dichotomii teorie a praxe. ⁴⁹ Cramer tedy dospívá k podobnému závěru jako Srnicek, ale také Fuller a další představitelé softwarových studií: umění se může významně podílet na artikulování kritických a alternativních vizí a praxí, na promýšlení i tvorbě našich budoucností.

X.

Výběr studií, jež v této publikaci předkládáme, prezentuje výsledky snahy jejich autorů artikulovat momentum naší doby v širším komplexu souvislostí, který umožňuje nahlédnout a usouvztažnit disciplinárně a tematicky rozdělené a fragmentované vědomosti, propojit různé přístupy a do značné míry izolované pohledy sociálních věd a filozofie s kritickým a kreativním zkoumáním nových médií, a to ve vztahu k současnému umění a jeho institucionálnímu aparátu.

V kapitole **Sociologie kosmopolitní modernity** jsou zařazeny překlady studií sociologů rozvíjejících kritický kosmopolitismus. Snažili jsme se vybrat takové studie, jež jsou schopné plasticky nastínit nový teoretický rámec, jenž přibližujeme skrze tři pohledy. Pohled z distance (z vesmíru na Zemi) je metaforou pro nový způsob prožívání bytí ve světě (Bronislaw Szerszynski a John Urry). Popis kosmopolitního modernismu, jenž se reflexivně obrací k sobě samému, aby se tázal po adekvátním způsobu zkoumání variant současné kosmopolitní modernity z hlediska sociologů, jimž se zásadně mění – doslova před očima – předmět výzkumu a jsou nuceni hledat nové pojmy, badatelské otázky a metody výzkumu, tvoří téma druhé studie (Ulrich Beck a Edgar Grande). Na

⁴³ SRNICEK, N., 2015, op. cit., s. 117–122.

⁴⁴ Ibid., s. 135.

⁴⁵ HORÁKOVÁ, Jana. *Softwarová studia. K proměnám studií nových médií*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

⁴⁶ Podobný pojem – spekulativní software – užíval před ním Matthew Fuller jako alternativu k pojmu softwarové umění. Mínil tím software, který má „*především reflexivně zkoumat sama sebe jako software, software jako science-fiction, jako epistemologie mutanta*“. (FULLER, Matthew. *Behind the Blip. Essays on the Culture of Software*. New York: Autonomedia, 2003, s. 30.)

⁴⁷ CRAMER, Florian. *Anti-Media. Ephemera on Speculative Arts*. Rotterdam: nai010 publishers, 2013, s. 16.

⁴⁸ Jako příklady uvádí spekulativní fikce J. L. Borgese *Ficciones* a net art. (CRAMER, F., 2013, op. cit., s. 16.)

⁴⁹ Ibid., s. 17.

závěr předkládáme pohled širokého plátna, popisující kosmopolitní modernismus jako koexistenci různých podob modernismů, jež vyžaduje revizi představy modernismu jako euroamerického fenoménu (Gerard Delanty).

Szerszynski a Urry ve studii *Vizualita, mobilita a kosmopolitismus: obsazování světa na dálku*⁵⁰ předkládají řadu výsledků sociologických výzkumných průzkumů zaměřených na vztahy mezi vizualitou, mobilitou a kosmopolitismem. Popisují různorodé podoby mobilit proměňujících povědomí lidí o okolním světě. Zvláštní pozornost zaměřili na roli vizuality ve vztahu k občanství v průběhu historie. Podle nich totiž proměny občanství předpokládají proměny pohledu nezávisle na partikulárních kontextech. V námi vybrané studii se soustředili na vliv obrazů světa zachyceného z velké dálky (konkrétně obrazů Země z vesmíru) a mapovali, nakolik takové obrazy konvenčně konotují moc a odcizení. S odkazem na výzkumný projekt věnovaný místu a pohledu tvrdí, že kosmopolitní vztah k místu znamená, že lidé svůj svět zabydlují se stále větším odstupem vůči němu.

Zásadní text sociologů Ulricha Becka a Edgara Grande *Variety druhé modernity: kosmopolitní obrat v sociální a politické teorii a výzkumu*⁵¹ představuje pojem „kosmopolitní obrat“ a hledá možnosti, jak mohou být sociální koncepty teoreticky, metodologicky a normativně revidovány vzhledem k nově se utvářející formě propojené modernity, která redefinovala své vlastní základy. Kosmopolitní obrat je ve studii rozvíjen ve čtyřech krocích: ukazuje konceptuální nástroje pro teorii kosmopolitních modernit; dekonstruuje západní modernity s využitím příkladů z výzkumu individualizace a rizik; rozšiřuje kritiku metodologického nacionalismu o klíčový pojem metodologického kosmopolitismu a prezentuje diskuse o normativních otázkách, perspektivách a dilematech teorie kosmopolitních modernit. Z toho pak vychází potřeba charakterizovat křehké prostředí výrazné sociální dynamiky a nezáměrných vedlejších efektů, utvářené globalizací kapitálu a rizik. Beck později psal o vzniku „imaginárních kosmopolitních komunit“ – společenství, která jsou utvářena sdílenými představami a reflexivní identifikací založenou na vztahu k rizikům a hrozbám. Podobně jako noviny a tisk napomohly sdílením společného osudu formování národní identity, tak i současné mediální zprávy, týkající se globálních rizik, jakými jsou např. klimatické změny nebo finanční krize, vedou příznačně k internalizaci – k uvědomění si toho, že „druzí“ jsou v globálně propojeném světě nutně součástí nás samých, našich světů a našich životů.

Text britského sociologa Gerarda Delantyho *Kosmopolitní imaginace: kritický kosmopolitismus a sociální teorie*⁵² rozvíjí pojem kosmopolitní imaginace a kritického kosmopolitismu v současné sociální teorii. Kosmopolitní imaginace se z perspektivy kritické sociální teorie modernity snaží postihnout transformativní moment – interaktivní vztahy mezi společnostmi a modernitami. Takto chápaný kosmopolitismus, který je sociálně situovaný, se vymezuje vzhledem k univerzalisticky chápané kultuře. Delantyho interpretace kosmopolitismu klade důraz spíše na vnitřní vývojové procesy sociálního světa než na globalizaci jako primární proces. V tomto pojetí není kosmopolitismus podmínkou diverzity, je artikulován skrze kulturní modely, jejichž prostřednictvím je sociální svět konstituován, a v prostředí, kde hraje důležitou roli logika „kulturního překladu“. Kosmopolitní imaginace pak může vzniknout v kterékoli společnosti, ale je nutnou součástí modernity. Současně je podmínkou vlastní problematizace a uvědomění si, že jistota nemůže být nikdy ustanovena jednou provždy a pro vše. Kritický kosmopolitismus

⁵⁰ SZERSZYNSKI, Bronislaw – URRY, John. *Visuality, Mobility and the Cosmopolitan: Inhabiting the World from Afar*. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 113–131.

⁵¹ BECK, Ulrich – GRANDE, Edgar. *Varieties of Second Modernity: The Cosmopolitan Turn in Social and Political Theory and Research*. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 409–443.

⁵² DELANTY, Gerard. *The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory*. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 25–47. (Viz český překlad Delantyho textu v této knize.)

má proto velmi specifický úkol: dát smysl sociální proměně společnosti a pojmenovat novou sociální realitu.

Sociologické studie zkoumající teritorium vymezené pojmem kosmopolitní modernity jsou doplněny studii sduženými v kapitole **Umění kosmopolitní modernity**. Pojednává o tom, jak se fenomény spjaté s žitou kosmopolitní modernitou propisují do uměleckých strategií a praxí světa umění.

Jana Horáková se ve studii *Reflexe a revoluce ornamentu postindustriální doby* věnuje komparaci pojetí vztahu aparát–operátor u Viléma Flussera a Matthewa Fullera. Předkládá argumenty pro tezi, že Flusser náleží k ideovým předchůdcům obratu k materialitě nových médií (například spolu s Kittlerem), známému především pod označením softwarová studia, jehož předním představitelem je právě Matthew Fuller. Zaměřuje se přitom na koncept postindustriálního aparátu, jenž Flusser popsal jako výsledek bujení uspořádání aparát–operátor, jež započalo již v industriální době a v postindustriálním věku dospělo do fáze, kdy prostupuje všemi sférami společnosti – pracovní, veřejnou i privátní. Poukazuje na shody v argumentaci Flussera a Fullera směřující v obou případech k závěrům, jež mobilizují k angažované vědě (Flusserova obecná teorie gest, Fullerova softwarová studia) a politizaci umění (Flusserova výzva k vyhledávání gest svobody a Fullerova vize spekulativního softwaru jako umělecké praxe, jež je současně základním experimentálním výzkumem programovaných médií). V závěru je připojena případová studie věnovaná interpretaci robotického performance Tiller Girls (2009), založeného na superpozici ornamentů aparátů industriální a postindustriální doby. Tento epilog se vztahuje k předchozímu textu jako jeho ilustrace a současně je vykročením směrem, kterým ukazují Flusser s Fullerem ve svých textech. Je zprávou o výzkumu založeném na interpretaci pohybů a hledání náznaků revolučních gest reflexe ornamentu postindustriální doby.

David Kořínek se v textu nazvaném *Současná nová* zabývá postinternetovým uměním, které chápe jako aktuální fázi vývoje umění nových médií, jemuž se podařilo proniknout do infrastruktury uměleckého provozu hlavního proudu. Je reprezentováno například Benátským bienále, komerčními galeriemi a významnými oceněními – stalo se tak integrální složkou současné mezinárodní umělecké scény. Za východisko argumentace zvolil autor text teoretičky Claire Bishopové a následnou debatu, kterou text vyvolal. Důležité je především postihnouti našeho pohledu na dynamicky se proměňující pojmy „současné“, respektive „nové“, a to nejen ve vztahu k umění. Studie analyzuje díla umělců Camille Henrotové, Ryana Trecartina a Eda Atkinse. V deseti bodech je zde zachycen přechod od umění nových médií k umění postinternetovému. Autor dospívá k závěru, že *„Fetišizace novosti je vystřídána tím, co je za ní, tedy zájmem o komplexnost, a to včetně socioekonomických změn a politických důsledků, což jsou pro umění vždy podstatná témata.“*

Text Petra Macka *„Za socialistické vlastenectví a proti buržoaznímu kosmopolitismu.“* *Nebezpečí kosmopolitismu, nedostatky, krize a náprava přízmatem české hudební publicistiky v letech 1948 až 1959* líčí období let 1948–1959, kdy se upevňoval bipolární svět rozdělený na východní a západní blok a kdy se nepřátelská rétorika projevovala i v hodnotových schématech určujících argumentaci hudební publicistiky. Dostal se kosmopolitismus na černou listinu komunistů, protože pocházel ze Západu, ačkoli fakticky musel být i rozměrem, kterého chtělo komunistické hnutí dosáhnout? Zdá se, že tuto ambici a roli nahrazoval příznivě přijímaný internacionalismus. Další skutečností je konzervativní obrat v porevoluční dynamice společenských změn, který se prosadil a upevňoval v Sovětském svazu Stalinovy éry a šířil se i do jeho satelitů ve střední a východní Evropě. Důležitou úlohu hrál buržoazní kosmopolitismus jako označení hrozby socialistického režimu, sestávající z údajného podlézání cizině a servility k buržoazní hudební kultuře.

- BAINBRIDGE, William S. – ROCO, Mihail C. (eds.). *Handbook of Science and Technology Convergence*. Basel: Springer, 2016.
- BECK, Ulrich. *World at Risk*. Cambridge: Polity Press, 2009.
- BECK, Ulrich – GRANDE, Edgar. Varieties of Second Modernity: The Cosmopolitan Turn in Social and Political Theory and Research. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 409–443.
- BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan. A Literature on Cosmopolitanism: An Overview. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 153–164.
- BENHABIB, Seyla. *Another Cosmopolitanism*. Berkeley: University of California Press, 2004.
- BRABEC, Martin – HRUBEC, Marek – VAN PARIJS, Philippe. *Všeobecný základní příjem. Právo na lenost, nebo na přežití?* Praha: Filosofia, 2007.
- BRATTON, Benjamin. We need to talk about TED. *The Guardian* [online], 2013. [cit. 3. července 2018]. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/dec/30/we-need-to-talk-about-ted>>.
- BRATTON, Benjamin. *The Stack: On Software and Sovereignty*. London–Cambridge: MIT Press, 2015.
- CARR, Nicholas. *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York: W. W. Norton & Company, 2010.
- COLVILLE, Robert. *The Great Acceleration. How the World is Getting Faster, Faster*. London–Oxford: Bloomsbury, 2017.
- CRAMER, Florian. *Anti-Media. Ephemera on Speculative Arts*. Rotterdam: nai010 publishers, 2013.
- DELANTY, Gerard. The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 25–47.
- DELANTY, Gerard (ed.). *Routledge Handbook of Cosmopolitanism Studies*. New York: Routledge, 2012.
- DERRIDA, Jacques. *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International*. London – New York: Routledge, 1994. (francouzsky *Spectres de Marx: l'état de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*. Paris: Éditions Galilée, 2006.)
- FEATHERSTONE, Mike – LASH, Scott – ROBERTSON, Roland (eds.). *Global Modernities*. London: Sage, 1996.
- FINE, Robert. *Kosmopolitismus: Základní ideje globálního uspořádání*. Přel. Otokar Vochoč. Praha: Filosofia, 2011.
- FISHER, Mark. *Kapitalistický realismus*. Přel. Radovan Baroš. Praha: Rybka Publishers, 2010.
- FISHER, Mark. *Ghosts of My Life*. Winchester: Zero Books, 2014.
- FORD, Martin. *Roboti nastupují: Automatizace, umělá inteligence a hrozba budoucnosti bez práce*. Přel. Jan Prokeš – Martin Vrba. Praha: Rybka Publishers, 2017.
- FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. Přel. Michal Prokop. Praha: Rybka Publishers, 2002.
- FULLER, Matthew. *Behind the Blip. Essays on the Culture of Software*. New York: Autonomedia, 2003.
- GALLIX, Andrew. Hauntology: A not-so-new critical manifestation. *The Guardian* [online], 2011. [cit. 3. července 2018]. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/books/booksblog/2011/jun/17/hauntology-critical>>.
- HABERMAS, Jürgen. *Toward a Rational Society. Student Protest, Science, and Politics*. Boston: Beacon Press, 1989.
- HAMILTON, Clive. Define the Anthropocene in terms of the whole Earth. *Nature* [online], 2016. [cit. 3. července 2018]. Dostupné z: <<https://www.nature.com/news/definetheanthropocene-in-terms-of-the-whole-earth-1.20427>>.
- HORÁKOVÁ, Jana. *Softwarová studia. K proměnám studií nových médií*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

- CHERNILO, Daniel. Rethinking Universalism: The Cosmopolitan Tradition of Social Theory. *European Journal of Social Theory*, 2007, roč. 10, č. 1, s. 17–35.
- CHUN, Wendy H. K. *Programmed Vision: Software and Memory*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2011.
- KÖGLER, Hans-Herbert. Uznání a diferenciaci: moc perspektiv v interpretativním dialogu. *Kultura, kritika, dialog*. Přel. Tomáš Dvořák – Ondřej Štěch – Otokar Vochoč. Praha: Filosofia, 2006, s. 101–135.
- KREUZZIEGER, Milan – LÁNSKÝ, Ondřej (eds.). *Modernita/modernity v eurasijských kulturních a civilizačních kontextech*. Praha: Filosofia, 2016.
- KURASAWA, Fuyuki. A Cosmopolitanism from Below: Alternative Globalization and the Creation of Solidarity without Bounds. *European Journal of Sociology*, 2004, roč. 45, č. 2, s. 233–255.
- LEVIN, Yasha. *Surveillance Valley: The Rise of Military-Digital Complex*. New York: Public Affairs, 2018.
- MANOVICH, Lev. *Software Takes Command*. London – New York: Bloomsbury Academic, 2013.
- MARCUSE, Herbert. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko, 1991.
- MESKIMMON, Marsha. *Contemporary Art and Cosmopolitan Imagination*. London – New York: Routledge, 2011.
- NEDERVEEN PIETERSE, Jan. Emancipatory Cosmopolitanism: Towards an Agenda, Development and Change. *FORUM 2006*, 2006, roč. 37, č. 6, s. 1247–1257.
- RUMFORD, Chris. *Cosmopolitan Borders*. London: Palgrave Macmillan, 2014.
- RUSCH, Michael. *New Media Art in Late 20th-Century Art*. London – New York: Thames & Hudson, 1999.
- SPITZER, Manfred. *Digitální demence*. Přel. František Ryčl. Brno: Host, 2014.
- SRNICEK, Nick. Po proudu neoliberalismu: politická estetika v době krize. In *Objekt*. Václav Janoščík (ed.). Praha: Kvalitář, 2015.
- SRNICEK, Nick – WILLIAMS, Alex. #ACCELERATE MANIFESTO for an Accelerationist Politics [online]. 2013. [cit. 3. července 2018]. Dostupné z: <<https://syntheticeidifice.files.wordpress.com/2013/06/accelerate.pdf>>. (česky *Akcelerationistický manifest* [online]. Přel. Vít Bohal – David Vichnar. 2013. Dostupné z: <<http://www.diffractionscollective.org/accelerationist-manifesto-cz/>>.)
- SZERSZYNSKI, Bronislaw – URRY, John. Visuality, Mobility and the Cosmopolitan: Inhabiting the World from Afar. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 113–131.
- TAYLOR, Astra. *The People's Platform: Taking Back Power and Culture in the Digital Age*. Toronto: Random House, 2014.
- The Most Influential Images of All Times* [online]. 2016. [cit. 1. července 2018]. Dostupné z: <<http://100photos.time.com/photos/nasa-earthrise-apollo-8>>.
- TRIBE, Mark – JANA, Reena. *New Media Art*. Köln: Taschen, 2006.

000

11

Vizualita, mobilita a kosmopolitismus: obsazování světa na dálku

„Bratr Williama Wordsworthe ,označuje začátek modernity... moment, kdy přestáváme patřit k určité kultuře a již ji můžeme jen procestovat.“¹

„Potřeba stále více rozšiřovat odbytiště pro své výrobky štve buržoazii po celé zeměkouli. Všude se musí ukazovat, všude zahnídit, všude navazovat spojení. Tím, že těží ze světového trhu, učinila buržoazie výrobu a spotřebu všech zemí kosmopolitní. K veliké žalosti reakcionářů vzala průmyslu pod nohama národní půdu. Prastará národní průmyslová odvětví byla zničena a jsou denně ničena dál. [...] A to jak v materiální, tak v duševní produkci. Plody duševní činnosti jednotlivých národů se stávají obecným majetkem. Národní jednostrannost a omezenost se stává stále nemožnější.“²

„Elektrický obvod svrhl režim ‚ času ‘ a ‚ prostoru ‘ a od té chvíle nás zaplavují starosti všech ostatních lidí (sic).“³

I. ÚVOD

V jedné z našich starších prací⁴ jsme tvrdili, že je dost důvodů mluvit o vznikající, územně rozproštěné kosmopolitní kultuře, která bude mít nejspíš významné dopady na ekonomické, společenské a politické vztahy ve světě jednadvacátého století. Přidali jsme se tak k rostoucímu penzu literatury⁵, líčící kosmopolitismus z celé řady perspektiv – teoreticky, normativně, ale stále častěji rovněž empiricky. Ve svém článku jsme do značné

¹ BUZARD, James. *The Beaten Track*. Oxford: Clarendon Press, 1993.

² MARX, Karl – ENGELS, Friedrich. *Manifesto of the Communist Party*. Přel. Samuel Moore. Moscow: Progress Press, 1952, s. 46–47. (česky *Manifest komunistické strany*. Přel. Ladislav Štoll – Alois A. Hoch. 3. vydání. Praha: Svoboda, 1946.)

³ MCLUHAN, Marshall – FIORE, Quentin. *The Medium Is the Massage*. Harmondsworth: Penguin, s. 1.

⁴ SZERSZYNSKI, Bronislaw – URRY, John. Cultures of Cosmopolitanism. *Sociological Review*, 2002, roč. 50, č. 4, s. 461–481.

⁵ Např. CHEAH, Pheng – ROBBINS, Bruce (eds.). *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998; KÖHLER, Martin – HELD, David – ARCHIBUGI, Daniele (eds.). *Re-Imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy*. Cambridge: Polity Press, 1998; VERTOVEC, Steven – COHEN, Robin (eds.). *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context, and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

míry vycházeli z vlastního kvalitativního sociologického výzkumu, který proběhl ve Spojeném království mezi lety 1996 a 1999, abychom popsali více do hloubky jak různé podoby, které na sebe bere současný kosmopolitismus, tak sociální a technické procesy a proměny, tvořící jeho základ.

V nedávné literatuře o kosmopolitismu se setkáváme s důrazem na různorodou a spornou povahu této koncepce. Vertovec a Cohen⁶ rozlišují šest hlavních chápání kosmopolitní skutečnosti: jako společensko-kulturní situace⁷, jako filozofický náhled nebo světonázor (například v Beckově „*manifestu kosmopolitismu*“)⁸, jako politický projekt výstavby mezinárodních institucí⁹, jako politický projekt, který má rozpoznávat řady identit¹⁰, jako způsob orientace ve světě¹¹ a konečně jako soubor dovedností, jež umožňují jedinci orientovat se v jiných kulturách a zemích¹². Nás zajímá především první přístup – tedy to, co Beck a Sznaider nazvali „*kosmopolitní situací*“¹³ – v tomto směru pokračujeme naším článkem, kdy se snažíme odpovědět na otázku, jaké jsou podmínky pro přítomnost této společensko-kulturní situace. Jaký dopad mají různé mobility na způsoby, jak je svět „vnímán“ a jak „v něm lidé žijí“?

Současně jsme měli v úmyslu zkoumat, jak tato společensko-politická situace souvisí s určitými intelektuálními a estetickými přístupy ke kulturní a zeměpisné odlišnosti a jistými druhy kompetence. Proto jsme v našem minulém článku¹⁴ tvrdili, že součástí kosmopolitismu je určitý typ *znalectví*: míst, lidí a kultur. Došli jsme k tomu, že kosmopolitní predispozice a praktiky zahrnují buďto některé z těchto prvků, nebo všechny:

- značnou *mobilitu*, v níž mají lidé právo „cestovat“ tělesně, imaginativně nebo virtuálně a mnozí mají také prostředky na to, aby opravdu cestovali;
- kapacitu *konzumovat* při cestách celou řadu míst a prostředí;
- *zájem* poznat řadu míst, společenství a kultur a přinejmenším omezenou schopnost taková místa a kultury historicky, geograficky a antropologicky umístit;
- ochota *riskovat* v kontaktu s „druhým“;
- schopnost *mapovat* vlastní společnost a kulturu v ní na základě historických a geografických znalostí, být do jisté míry schopní reflektovat a esteticky soudit mezi přírodními prostředími různých druhů, různými prostory a společnostmi;
- *sémiotická* schopnost interpretovat obrazy různých „druhých“, rozpoznat, co reprezentují, a vědět, kdy jsou ironické;
- *otevřenost* jiným lidem a kulturám a vůle/schopnost ocenit některé prvky jazyka nebo kultury „druhého“.

Musíme zdůraznit, že pravděpodobně ne všechny rysy toho, co Beck a Sznaider¹⁵ nazývají „*reálným kosmopolitismem*“, budou progresivní. Část sociologické literatury o kosmopolitismu se například soustředila na nerovnosti mezi „kosmopolity“ a „ostatními“; takový rozdíl je jen podmnožina obecnějších způsobů, jak různorodé mobility

⁶ VERTOVEC, Steven – COHEN, Robin. Introduction: Conceiving Cosmopolitanism. In *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context, and Practice*, 2002, op. cit.

⁷ Viz APPARDUAI, Arjun. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.

⁸ BECK, Ulrich. The Cosmopolitan Manifesto. *New Statesman*, 1998, roč. 127, č. 4377, s. 28.

⁹ Viz KALDOR, Mary. Cosmopolitanism Versus Nationalism: The New Divide? In *Europe's New Nationalism*. Richard Caplan – John Feffer (eds.). Oxford: Oxford University Press, 1996.

¹⁰ Viz HELD, David. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press, 1995.

¹¹ Viz HANNERZ, Ulf. Cosmopolitans and Locals in World Culture. In *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. Mike Featherstone (ed.). London: Sage, 1990.

¹² Viz FRIEDMAN, Jonathan. *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage, 1994.

¹³ BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan. Unpacking Cosmopolitanism for the Humanities and Social Sciences: A Research Agenda. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 1–23.

¹⁴ SZERSZYNSKI, B. – URRY, J., 2002, op. cit. s. 470.

¹⁵ BECK, U. – SZNAIDER, N., 2006, op. cit.

vytváří nové, rozsáhlé a komplexní způsoby společenské nerovnosti.¹⁶ V této práci se nicméně zaměřujeme na něco trochu jiného: naším cílem je rozklíčovat komplexní propletení kosmopolitismu s obrazy, s mobilitami a měnicími se podobami „bytí ve světě“. Jestliže platí, že kosmopolitní svět představuje naši budoucnost, ať se nám to líbí, nebo ne, musíme uvažovat o tom, jaké jsou jeho implikace. Podle našeho názoru mezi ty rafinovanější, ale velmi podstatné patří nárůst počtu lidí, kteří „obývají“ svůj svět zdálky.

Věnujeme tento text zkoumání významu obrazů a mobility při formování kultury kosmopolitního občanství. Rádi bychom svou analýzu kosmopolitismu ukotvili v teoreticky propracované analýze místa, představy a pohybu. Zkoumáme, do jaké míry je součástí takového občanství proměna vidění, která závisí na vyčlenění sebe sama z bezprostředního, každodenního zapojení do světa. Rovněž prozkoumáme, jakou roli sehrávají různorodé mobility v procesu vnímání světa zdálky, s pomocí kartografické vizuality. Je tzv. kartografické občanství součástí kosmopolitní kultury, do níž jsou dnešní lidé vtaženi? Co to bude znamenat pro politiku a společenský život?

II. RŮZNORODÉ MOBILITY

Pro vytváření kosmopolitního způsobu „bytí ve světě“ jsou zvláště významné tři způsoby „cestování“: fyzické, tělesné cestování, které se v celé řadě západních společností stalo „způsobem života“; imaginativní cestování, kdy je člověk přenášen na různá místa prostřednictvím obrazů těchto míst a lidí, které vnímá z médií; a nakonec virtuální cestování, překračování geografické a mnohdy také společenské vzdálenosti za pomoci informačních a komunikačních technologií.¹⁷

Za prvé, fyzické cestování se nesmírně rozšířilo – ve srovnání s jinými obdobími našich dějin je to zcela jednoznačné. V roce 2004 bylo registrováno 760 milionů legálních přesunů turistů¹⁸ (srovnejme si toto číslo s 25 miliony v roce 1950 a naopak s 1,6 miliardou, očekávanou v roce 2020).¹⁹ Cestování a turismus představují v současnosti největší průmysl na světě; má podíl 11,7 procent na světovém hrubém domácím produktu, tvoří 8 procent světového exportu a 8 procent zaměstnání. Vedle světoběžníků se nachází v pohybu 31 milionů utečenců a 100 milionů mezinárodních migrantů²⁰. Z pašování se nejvíce šíří převážení lidí přes hranice a s tím související nárůst mezinárodního trhu s „otroky“. Takové vzorce fyzického cestování nacházíme téměř všude ve světě. Světová organizace pro turismus vydává statistiky pro přibližně 220 států²¹, z nichž téměř každý je buďto významným příjemcem, nebo vývozcem návštěvníků, případně obojím, ačkoli se jedná o velmi nevyrovnané pohyby.

Zatímco disponibilní příjmy v západní Evropě a USA v posledních desetiletích soustavně rostou, náklady na automobilovou dopravu, počítanou v reálných nákladech, klesají.²² Lidé ve Velké Británii fyzicky cestují pětinasobně častěji oproti padesátým

¹⁶ Viz CASS, Noel – SHOVE, Elizabeth – URRY, John. Social Exclusion, Mobility and Access. *Sociological Review*, 2005, roč. 53, č. 3, s. 539–555. V tomto textu nelze zkoumat všechny – mnohdy násilné – projevy odporu vůči kosmopolitizaci, kterých jsme byli svědky v posledních letech.

¹⁷ URRY, John. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge, 2000, kap. 3.

¹⁸ *2004 Numbers* [online]. 2004. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <www.world-tourism.org/newsroom/Releases/2005/january/2004numbers.htm>.

¹⁹ *Vision* [online]. 2004. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <www.world-tourism.org/facts/eng/vision.htm>.

²⁰ PASTERGINADIS, Nikos. *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 10, 41, 54.

²¹ *Methodology* [online]. 2004. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <www.world-tourism.org/facts/method.html>.

²² FRÅNDBERG, Lotta – WILHELMSON, Bertil. Personal Mobility: A Corporeal Dimension of Transnationalisation. The Case of Longdistance Travel from Sweden. *Environment and Planning*, 2003, roč. 35, č. 10, s. 1755; TARRY, Chris. The Difficult Part is Yet to Come: Profit Rather Than Traffic Alone Remains the Key to Airline Prosperity. *Tourism and Hospitality Research*, 2003, roč. 5, č. 1, s. 82.

letům a do roku 2025 se očekává, že se tento počet ještě zdvojnásobí.²³ Většinu z těchto cest lidé neabsolvovali, dokud převažovala cyklistická a autobusová doprava.²⁴ Od třicátých let do let devadesátých se vzdálenosti dojíždění více než zdvojnásobily, čas strávený dojížděním se nicméně navýšil v průměru o méně než pět minut.²⁵ Britští občané v současnosti absolvují okolo 1000 cest ročně a toto číslo se příliš nemění.²⁶ Lidé jednoznačně cestují dále a rychleji, ale ne nutně častěji, ani netráví o mnoho více času „na cestě“. Již posledních třicet let činí průměrná doba, kterou denně každý stráví na cestě, přibližně jednu hodinu a doba jedné cesty se pohybuje okolo 22 minut.²⁷ Osmapadesát procent obyvatel Spojeného království se vydává na dlouhé cesty, což je mírně nad průměrem EU.²⁸

Za druhé, přibližně miliarda televizních přijímačů po světě narušuje hranice mezi místními světy a globální rovinou, nabízí totiž „imaginativní cestování“. Televize proměnila naše „malé světy“, aniž bychom museli tělesně opouštět svůj domov.²⁹ Podle Dicka Hebdigea je mezi námi mnoho „světoběžníků“ čistě prostřednictvím televize. „*Svým způsobem se jedná o „pozvánku na projížďku“ ze strany konzumní kultury konce dvacátého století. V devadesátých letech jsme všichni byli více méně světoběžníci*“.³⁰ Řeč je o zkušenosti, která je podle Raymonda Williamse (1974) zakotvená v „televizuálním proudu“: diváci jsou vrženi do neuvěřitelného, plovoucího obrazového světa, který leží za hranicemi domácího uspořádání; je to okamžité zrcadlo, v němž se (selektivně) odráží zbytek světa zpět do domácností. Nabízí ochutnávky cizích míst, nejlépe prostřednictvím „přepínání“ kanálů a programů, které simulují cizí krajinu a vytváří tak pocit neobyčejné a fluidní vzájemnosti. Těžko nepomyslet, že televize a cestování, mobilita a modem budují globální vesnici, v níž se stírá přítomné a nepřítomné, veřejné a soukromé, to, co se nalézá na jevišti a co v zákulisí; co je blízké a co vzdálené.³¹

Za třetí, vždy existovaly formy „virtuálního cestování“, komunikace mezi lidmi geograficky vzdálenými, jejíž součástí není osobní cestování. Dnes se jedná mimo jiné o dopisy, pohlednice, přání k narozeninám a Vánocům, telegramy, telefonické hovory, faxy, SMS, e-maily, online zaslání zpráv a videokonference. Mezi lety 1982 a 2001 se počet mezinárodních telefonních hovorů zdesetinásobil.³² V roce 2003 dvě třetiny britských dospělých běžně užívaly internet. Nyní je více mobilních telefonů, než bývalo pevných

²³ ADAMS, John. *The Social Implications of Hypermobility*. Paris: OECD, 1999, s. 12; VIGAR, Geoff. *The Politics of Mobility*. London: Spon, 2002.

²⁴ V současnosti se jen 2 procenta cest odehrají na kole, zatímco v zemích, kde má cyklistika výborné podmínky (jako je například Dánsko), se jedná o celých 20 procent (*Independent*, roč. XIV).

²⁵ POOLEY, Colin – TURNBULL, Jean (a). Commuting, Transport and Urban Form: Manchester and Glasgow in the MidTwentieth Century. *Urban History*, 2000, roč. 27, č. 3, s. 360–383; POOLEY, Colin – TURNBULL, Jean (b). Modal Choice and Modal Change: The Journey to Work in Britain Since 1890. *Journal of Transport Geography*, 2000, roč. 8, č. 1, s. 11–24.

²⁶ DOYLE, Judith – NATHAN, Max. *Wherever Next: Work in a Mobile World*. London: The Industrial Society, 2001.

²⁷ DEPARTMENT FOR TRANSPORT. *Transport Statistics Bulletin: National Travel Survey. Final Results*. London: Department for Transport, 2003; LYONS, Glenn – URRY, John. Travel Time Use in the Information Age. *Transport Research*, 2005, roč. 39, s. 257–276; SCHAFER, Andreas – VICTOR, David G. The Future Mobility of the World Population. *Transportation Research Part A*, 2000, roč. 34, č. 3, s. 271.

²⁸ DATELINE CONSORTIUM. *Deliverable 11: Final report. Project Report*. Brussels: European Commission, 2003, s. 16.

²⁹ SZERSZYNSKI, Bronislaw – TOOGOOD, Mark. Global Citizenship, the Environment and the Media. In *Environmental Risks and the Media*. Stuart Allan – Barbara Adam – Cynthia Carter (eds.). London: Routledge, 2000; URRY, J., 2000, op. cit., kap. 3.

³⁰ HEBDIGE, Dick. Fax to the Future. *Marxism Today*, 1990, roč. 34, č. 1, s. 20.

³¹ MEYROWITZ, Joshua. *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. New York: Oxford University Press, 1985.

³² VERTOVEC, Steven. Cheap Calls: The Social Glue of Migrant Transnationalism. *Global Networks*, 2004, roč. 4, č. 2, s. 223.

linek; v květnu 2003 podle národních statistik³³ vlastnilo nebo používalo mobilní telefon 75 procent dospělých a v roce 2001 počet mobilních telefonů na světě poprvé překonal počet televizních přijímačů.³⁴ Každý měsíc se ve Spojeném království odešlou více než dvě miliardy SMS. V posledních letech tudíž dochází k ohromnému rozvoji virtuálního cestování, a to v důsledku vzniku nových způsobů komunikace, jejichž bázi tvoří e-mail, webové blogy a textové zprávy. Vzestup těchto kultur založených na psaní je úzce propojen s jejich rychlým, ničím neomezeným a propojeným způsobem cestování napříč společenským a zeměpisným prostorem, jenž vznikl pro potřeby lidí, kteří se nachází v pohybu.

K pravděpodobným důsledkům takových různorodých mobilit se vyjádřila celá řada autorů. Plynutí informací, vědění, peněz, komodit, lidí a obrazů „*nabylo takové intenzity, že pocit prostorové vzdálenosti, který lidi dělil a zbavoval potřeby brát v potaz všechny, kteří utváří to, co nazýváme lidstvem, postupně erodoval*“.³⁵ Vnímáme-li druhé a jiná místa, vzniká povědomí o vzájemné závislosti, podporující vznik pojmu „všelidství“, který v sobě spojuje univerzalistickou koncepci lidských práv a kosmopolitní vědomí odlišnosti.³⁶ Proto, ačkoli se to může vzpírat intuici, přináší tyto různorodé mobility kontext, v němž se pojem univerzálních práv, který se nevztahuje jen na lidi, ale také na zvířata a životní prostředí, stává rámcem pro kolektivní jednání. Mezi příklady takového všelidství patří široká škála způsobů „globálního dárcovství“, kdy vzdáleným (a neznámým) lidem věnujeme peníze, čas, předměty, software a informace nebo politickou podporu (mimo jiné prostřednictvím obrovských akcí jako byly Live Aid a Live 8, ale také různých menších akcí organizovaných na internetu).

Výše popsané, rozšiřující se formy tělesného, imaginativního a virtuálního cestování rovněž proměňují podmínky vizuality. John Barrell líčí, jak mobilita britské vyšší třídy po Evropě na počátku devatenáctého století poskytla rozsáhlý kulturní kapitál pro rozvoj schopnosti představit si, jak vizuálně vypadají jiná místa. Tvrdí, že „*aristokracie a nižší šlechta [...] měly zkušenost s více než jednou krajinou z více než jedné geografické oblasti; i když příliš necestovali, byli prostřednictvím své kultury zvyklí na představu mobility a snadno si dokázali vybavit jiné kraje*“.³⁷ Prostřednictvím fyzického a následně imaginativního cestování si britská vyšší třída rozšířila repertoár krajin pro vizuální spotřebu a srovnání. V následující části se soustředíme na otázku, jak podobné proměny současné vizuality dokáží měnit povahu občanství.

III. OBČANSTVÍ A VIZUALITA

V dlouhých a komplexních dějinách občanství sehrála vizualita celou řadu významných úloh. Jak samotný občan, tak pocit politického společenství, k němuž patřil, zpřítomňovaly určité způsoby vidění a možnosti být viděn. Občanství tedy, za prvé, implikuje vztah vzájemné viditelnosti mezi jednotlivými občany. Od svého vzniku v městských

³³ *Office for National Statistics* [online]. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z:

<<http://www.statistics.gov.uk/StatBase/ssdataset.asp?vlnk=7202&Pos=4&ColRanl=2&Ra=>

³⁴ KATZ, James E. – AAKHUS, Mark A. Introduction: Framing the Issue. In *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. James E. Katz – Mark A. Aakhus (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

³⁵ FEATHERSTONE, Mike. Global and Local Cultures. In *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*. Jon Bird – Barry Curtis – Tim Putnam – George Robertson – Lisa Tickner (eds.). London: Sage, 1993, s. 169.

³⁶ FRANKLIN, Sarah – LURY, Celia – STACEY, Jackie. *Global Nature, Global Culture: Gender, Race, and Life Itself*. London: Sage, 2000; UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (UNDP). *Human Development Report 2000*. New York: Oxford University Press/UNDP, 2000.

³⁷ BARRELL, John. *The Idea of Landscape and the Sense of Place: 1730–1840*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972, s. 63.

státech antického Řecka se občanství chápe jako způsob lidské interakce, v níž se jednotlivci navzájem zjevují tváří v tvář ve veřejném prostoru.³⁸ Tento přístup se znovu prosadil v osmnáctém století, kdy začaly v Evropě vznikat společenské prostory jako kavárny a salony, kde se mohli potkávat (mužští) příslušníci buržoazie.³⁹ Za druhé, moderní občanství současně vychází z předpokladu, že občan a stát jsou jeden pro druhého viditelní. Občané nebyli pouze diváky panovnického spektaklu, ale současně předměty státního dohledu a sledování.⁴⁰ V liberálních demokraciích pak pozorujeme rostoucí tlak na veřejné autority, aby vytvářely více racionalizované a otevřené podoby chování a viditelnosti, které by bylo možné snadněji volat k odpovědnosti. Za třetí, vizuální symboly se zhusta využívají totemicky; označují členství v občanském nebo politickém společenství.⁴¹ Některé jsou oficiální a formální (vlajky, vojenské uniformy), jiné neoficiální, vznikající neformálně (graffiti, samolepky na nárazníku auta, značky na oblečení). Jsou buďto mobilní, daná osoba je tedy nosí s sebou (placky, pasy, mince), nebo místně ukotvené, mají se navštěvovat, být předkládány jako obraz nebo žít v občanské představitivosti (pomníky, historická bojiště). Za čtvrté, být součástí komunity diváků může významně měnit vnímání sama sebe jako občana také v rámci každodenních aktivit (četba novin)⁴², výjimečných plánovaných aktivit (sportovní utkání nebo inaugurace prezidenta)⁴³ a výjimečných neplánovaných aktivit (revoluce, katastrofy, záchranné práce nebo významná úmrtí)⁴⁴.

V současné společnosti jsou pochopitelně komplexní entity, v nichž se celá řada sociálních vztahů odehrává na dálku, nikoli při jednání tváří v tvář, a mnohdy se tak děje prostřednictvím abstraktních, kódovaných informací spíše než prostřednictvím vzhledu, mluvy a gest.⁴⁵ Ačkoli se může zdát, že toto oddálení společenských vztahů v čase a prostoru, které způsobuje jistou míru vykořenění, *oslabuje* úlohu vizuality v současných podobách občanství, my tvrdíme, že tato role se zkrátka *proměnila*. Navíc bychom rádi prozkoumali, nakolik transformace podobných obrazových kanálů pomocí přechodu k médiím a komunikačním technologiím ve skutečnosti pomáhá vytvářet kulturní podmínky pro kosmopolitní občanství.⁴⁶ S těmito a podobnými představami jsme v Lancasteru prováděli svůj výzkum, jak vznikají, obíhají a jsou přijímány globální vizualita a narativy v médiích.⁴⁷

S pomocí rozhovorů s odborníky na komunikaci, výzkumu o vysílání televizí a série diskusí s testovacími skupinami jsme se snažili pochopit dynamiky, jejichž prostřednictvím vznikají globální obrazy, narativy a výzvy, jejich šíření masovými médii a potenciální dopady takových obrazů, narativů a výzev na vnímání sebe sama jako nositele

³⁸ ARENDT, Hannah. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press, 1958.

³⁹ HABERMAS, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity Press, 1989. (česky *Strukturální přeměna veřejnosti*. Přel. Alena Bakešová – Josef Velek. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2000.)

⁴⁰ FOUCAULT, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Allen Lane, 1977. (česky *Dohlížet a trestat*. Přel. Čestmír Pelikán. 1. vyd. Praha: Dauphin, 2000.)

⁴¹ FRANKLIN, Adrian. *Nature and Social Theory*. London: Sage, 2001.

⁴² BILLIG, Michael. *Banal Nationalism*. London: Sage, 1995.

⁴³ DAYAN, Daniel – KATZ, Elihu. *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992.

⁴⁴ Viz RICHARDS, Jeffrey – WILSON, Scott – WOODHEAD, Linda (eds.). *Diana: The Making of a Media Saint*. London: I. B. Tauris, 1999.

⁴⁵ GIDDENS, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1990. (česky *Důsledky modernity*. Přel. Karel Müller. 1. vyd. Praha: SLON, 1998.)

⁴⁶ BAUMAN, Zygmunt. *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell, 1993; BECK, Ulrich. The Cosmopolitan Perspective: On the Sociology of the Second Age of Modernity. *British Journal of Sociology*, 2000, roč. 51, č. 1, s. 79–106; TOMLINSON, John. *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999.

⁴⁷ Projekt *Světobčanství a životní prostředí* probíhal od listopadu 1996 do dubna 1999 za podpory Economic and Social Research Council (ESRC – číslo udělení příspěvku R000236768). Více informací viz SZERSZYNSKI, Bronislaw – URRY, John – MYERS, Greg. Mediating Global Citizenship. In *The Daily Globe: Environmental Change, the Public and the Media*. Joe Smith (ed.). London: Earthscan, 2000.

kosmopolitních práv a závazků. Benedict Anderson v souvislosti s nástupem *národního* občanství v dřívějších stáletích upozornil na zásadní „*kulturní práci*“, kterou je nutné vykonat dříve, než se lidé začnou cítit jako součást rozsáhlejších politických a občanských jednotek. Významné role v tomto procesu hrály také tištěné knihy, noviny, rozhlas, veřejnoprávní televize, vlajky a občanské rituály – nejen tím, že umožnily oběh informací o životě národa, ale rovněž proto, že daly k dispozici způsoby, prostřednictvím nichž se lidé mohli cítit jako součást „imaginární komunity“, sestávající z lidí, které nikdy nepotkají, a míst, která nikdy nenavštíví.⁴⁸ Tvrдили jsme, že formace něčeho podobného globálnímu občanství v jednadvacátém století by vyžadovala srovnatelný objem kulturní práce a byli jsme toho názoru, že globální představitost v médiích by mohla fungovat jako nástroj takové práce.

Rozhodně existují důvody domnívat se, že média mohou hrát zásadní roli v utváření podmínek pro kosmopolitní občanství, jednak tematizací odlišnosti, jednak reprezentací empirických podobností a univerzálií. Dokonce i v pevninské Číně je očividné, že mohutný rozvoj rozličných médií vede k opětovné kosmopolitizaci.⁴⁹ Komise pro globální správu (The Commission on Global Governance), ustavená proto, aby podávala zprávy o prvních padesáti letech fungování OSN, mluví o „*našem globálním sousedství*“ a tvrdí, že moderovaná, vynucená globální blízkost je jedním ze zdrojů kosmopolitismu.⁵⁰ V prvních letech, kdy se Jižní Afrika odkláněla od apartheidu, mluvil Nelson Mandela opakovaně o „*jihoafrickém lidu a světě, který vše sleduje*“ na televizních obrazovkách.⁵¹ Ono „*my*“ v Mandelových projevech téměř výhradně evokovalo lidi mimo Jižní Afriku, kteří vše sledují pomocí globálních médií a kolektivně se účastní znovuzrození země za asistence vnucené, televizí zprostředkované blízkosti. Ve chvíli, kdy Mandela pronášel „*my jsme jeden lid*“, mluvil současně o Jižní Africe a zbytku světa, který byl divákem jihoafrických snah. Podobně poukazování televizních komentátorů ke kolektivnímu „*já*“ při pohřbu princezny Diany mířilo ke dvěma a půl miliardám lidí, kteří byli svědky události, při níž byla tato ikonická „*lécitelka světa*“ laicky svatořečena⁵², a sdíleli ji na globální obrazovce (téměř) po celém světě. Od pádu Berlínské zdi v roce 1989 se odehrála celá řada událostí, které „*sledoval celý svět*“⁵³ včetně (v rámci televizního vysílání) prominentních katastrof, jako byly teroristické útoky na New York a Washington 11. září 2001, asijská tsunami 26. prosince 2004 a zničení New Orleans hurikánem Katrina 29. srpna 2005. Podobné kolektivní globální události jsou klíčové při formování kosmopolitní kultury, jejíž začátek lze sledovat až k Norimberskému procesu a období bezprostředně po válce.

Součástí občanství nicméně vždy byly určité způsoby *osobního přizpůsobení* vidění. Občanství bylo mimo jiné naplněno jistou neúčastí na každodenním společenském světě se všemi jeho identitami, zájmy a perspektivami. Být dobrým občanem znamená uvažovat o dobru společnosti v abstraktní rovině, do určité míry tedy ponechat stranou vlastní identitu a zájmy; takové vynechání sebe sama se mnohdy pojímá vizuálně jako pohled z pozice, která překračuje konkrétní místa a úzké horizonty. Totéž platí v ještě větší míře

⁴⁸ ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983. (česky *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Přel. Petr Fantys. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2008.)

⁴⁹ YANG, Mayfair M. Mass Media and Transnational Subjectivity in Shanghai: Notes on (Re) Cosmopolitanism in a Chinese Metropolis. In *Ungrounded Empires*. Aihwa Ong – Donald Nonini (eds.). London: Routledge, 1997; viz také ONG, Aihwa – NONINI, Donald (eds.). *Ungrounded Empires*. London: Routledge, 1997.

⁵⁰ COMMISSION ON GLOBAL GOVERNANCE. *Our Global Neighbourhood: The Report of the Commission on Global Governance*. Oxford: Oxford University Press, 1995; BAUMAN, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000, kap. 6. (česky *Tekutá modernita*. Přel. S. M. Blumfeld. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002.); BECK, U., 2000, op. cit.

⁵¹ COMMISSION ON GLOBAL GOVERNANCE, 1995, op. cit., s. 107.

⁵² RICHARDS, J. – WILSON, S. – WOODHEAD, L. (eds.), 1999, op. cit., s. 3.

⁵³ GITLIN, Todd. *The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Berkeley: University of California Press, 1980.

v případě kosmopolitního občanství, kdy se od jednotlivců očekává, že překročí hranice vlastní kultury. Takovou perspektivu by mohl nabídnout globální pohled, v němž není prostorem primární identifikace určitá oblast nebo národ, ale celý svět. Této globalizující představě se věnujeme v následující části.

IV. SVĚT VIDĚNÝ Z DÁLKY⁵⁴

V prosinci roku 1968 dokončilo Apollo 8 první člověkem řízený let okolo Měsíce. Astronaut William Anders tehdy pořídil fotografii vzdálené Země, která se stala symbolem vlivu, jaký má vzdálenost na etické vnímání. Snímek NASA AS08-14-2383, který se nejčastěji označuje jako *Východ Země (Earthrise)*, není historicky první fotografií celé zeměkoule. Byla ovšem velmi ostrá, a když se zdrojový sedmdesátimilimetrový film dostal zpět na Zemi, budila nemalou pozornost. Anders se nechal slyšet, že nejraději svou fotografii vidí tak, jako by znovu kroužil kolem Měsíce, zmítaný závratí z nekonečné temnoty „pod ním“ a šťastný z toho, že opět vidí Zemi.⁵⁵ *Východ Země* se nicméně obvykle reprodukuje jako konvenční noční krajina s polovinou Měsíce. Došlo pouze k přeskupení krajiny a nebeského objektu – barevná je hvězdná elipsa, nikoli krajina – a protože na fotografii nejsou žádné hvězdy, ještě důrazněji vystupuje na povrch izolovanost pozemského života.⁵⁶

Obraz se okamžitě začal šířit po celém světě. Kapitán Apolla 8 Frank Borman již pár týdnů po letu dostal telegram ve znění „*Zachránili jste rok 1968*“. Tento obraz se používal jako kulisa při zpravodajských relacích a byl vytištěn na obálku *The Whole Earth Catalogue*. Opakovaně byl označován za významný zdroj inspirace pro první Den Země, pořádaný v roce 1970, a iniciační moment tehdy vznikajícího hnutí za ochranu životního prostředí.⁵⁷ Cosgrove rozsáhle cituje esej amerického básníka Archibalda MacLeishe, která vyšla o Vánocích roku 1968 v *New York Times*.⁵⁸ Spolu s *Východem Země* byla přetištěna v květnovém čísle *National Geographic*.

„*Poprvé, co svět světem jest,“* píše MacLeish, „*lidé viděli Zemi nejen jako soubor kontinentů a oceánů, který spatřil ze vzdálenosti stovky mil, nanejvýš pak dvou nebo tří, nýbrž jako objekt, který sledují z hlubin vesmíru, v jeho celku, náhle malý, oblý a nádherný... Spatřili Zemi, jaká opravdu je: drobná, modrá a krásná, jak pluje nekonečným tichem, a nás všechny pak jako pasažéry jedné planety, jako bratry v zářivé kráse uprostřed věčného mrazu – bratry, kteří si konečně své bratrství uvědomují.*“⁵⁹

Zdálo se, že pro jednu máme dokonalý ikonický obraz „nekonečné konečnosti“ planety a všelidství, které z ní vyplývá.⁶⁰

⁵⁴ Rozsáhlejší rozbor těchto otázek viz SZERSZYNSKI, Bronislaw. *Nature, Technology and the Sacred*. Oxford: Blackwell, 2005, kap. 10.

⁵⁵ Viz fotografii na obálce SZERSZYNSKI, B., 2005, op. cit.

⁵⁶ COSGROVE, Denis. Contested Global Visions: One-World, Whole-Earth, and the Apollo Space Photographs. *Annals of the Association of American Geographers*, 1994, roč. 84, č. 2, s. 275.

⁵⁷ GOLDBERG, Vicky. *The Power of Photography: How Photographs Changed Our Lives*. New York: Abbeville Press, 1991, s. 57. Viz <http://nctn.hq.nasa.gov/innovation/Innovation_84/wnewview.html> pro podrobnější pojednání o recepci obrazu, jak jej shrnula NASA.

⁵⁸ Celá esej je k nalezení na MACLEISH, Archibald. Riders on Earth Together, Brothers in Eternal Cold. *New York Times* [online], 1968. [cit. 9. září 2005]. 1968. [cit. 2005-09-09] Dostupné z: <<http://cecelia.physics.indiana.edu/life/moon/Apollo8/122568sci-nasa-macleish.html>>.

⁵⁹ MACLEISH, A., 1968, op. cit.

⁶⁰ FRANKLIN, S. – LURY, C. – STACEY, J., 2000, op. cit.

Při našem výzkumu čtyřicet hodin vysílání⁶¹ jsme narazili na řadu příkladů podobných „globálních“ obrazů, z čehož jsme vyvodili, že globální představitelství začala vytvářet neobvyklý, všudypřítomný základ pro lidské životy, který měl potenciál proměnit pocit příslušnosti k určitému místu. Televize není v tomto ohledu pozoruhodná pouze vzhledem ke svým kognitivním efektům nebo ideologickým vychýlením, ale rovněž v rovině cirkulace symbolických zdrojů a kvůli své plovoucí povaze jakožto média. Přenáší obrazy a narativy – obrazy míst, značek, lidí a celého světa – a narativy o různých osobnostech, hrdinech nebo organizacích.⁶² Krom toho má televize jisté formální, kolážovité vlastnosti, které mohou přesouvat nereflexivní identifikace s národními a místními kulturami v mnohem širším kontextu, a tak otevřít cestu ke kulturnímu, emocionálnímu a morálnímu setkávání s různými „jinými“ tohoto světa.

Billig⁶³ tvrdí, že snad nejvýznamnější mezi symboly národní příslušnosti bývají ty, které spojuje s „*banálním nacionalismem*“. Jsou reprezentovány téměř nepozorovanými symboly národní příslušnosti, které nás provází našimi každodenními životy – od mincí přes mapy až po užívání zájmena „my“. Podobně se domníváme, že televizní obrazy a narativy rozvíjely globální ekvivalent „banálního globalismu“. Jak jsme již uvedli, podobné obrazy podle našeho názoru mohou spoluutvářet také povědomí o našich kosmopolitních právech jakožto „světoobčanů“ tím, že budou posilovat pocit globální rozmanitosti, propojenosti a jiného způsobu přináležení.⁶⁴

Nicméně i při všem, co bylo řečeno, byl tento přístup kritizován za přílišné propojení s fungující mocí. Imperiální, „božský“, kartografický pohled zahrnuje zkoumání velkých prostorů z privilegovaného nadhledu, z pozice vně, nad každodenním světem.⁶⁵ Mohl obraz světa z vesmíru obsahovat podobné kódování moci? Ingold je toho názoru, že obrazy světa jako celku v sobě vždy nesou významy spojené s technologickým dobytím přírody.⁶⁶ Rozlišuje dva způsoby chápání životního prostředí – jako *glóbu* (v celku, z odstupu) a jako *ploch* (které vnímáme zevnitř a interagujeme s nimi) – a tvrdí, že „*posun od plochy ke glóbu, vznik globálních obrazů ještě více vzdálil ‚svět‘, jak se o něm učíme, sféře naší žité skutečnosti*“.⁶⁷ Posun od předmoderní doby k modernitě je pro něj posunem od plochy ke glóbu, od kosmologie k technologii, od praktického, smyslového zapojení k odstupu a kontrole.⁶⁸ Naznačuje, že takové obrazy nezbytně zkreslují náš vztah k přírodě, umisťují nás vně světa, který údajně sestává z čisté, pasivní hmoty, na jejíž povrch pozorovatel aktivně wpisuje význam.⁶⁹ Cosgrove⁷⁰ je optimističtější, domnívá se však, že reprezentace světa jako glóbu byla vždy významná pro ikonografii světové moci ve smyslu monarchické vlády, ambicí buržoazních intelektuálů a buržoazie obecně, stejně

⁶¹ Zkoumali jsme 24 hodin vysílání na čtyřech televizních kanálech, které vysílají ve Spojeném království: BBC2, tedy jeden z dvou kanálů veřejné služby, který je placen z licenčních poplatků; ITV, které sdružuje místní komerční stanice; státní Channel 4, který se soustředí na kulturu a programy o věcech veřejných a menšinových tématech, kterým se nevěnuje ITV; a mezinárodní satelitní stanice CNN, která sídlí v Atlantě, vysílá však po celém světě.

⁶² Pro kontrastní srovnání viz (o narativní struktuře národní občanské společnosti) ALEXANDER, Jeffrey C. – JACOBS, Ronald N. *Mass Communication, Ritual and Civil Society*. In *Media, Ritual and Identity*. Tamar Liebes – James Curran (eds.). London: Routledge, 1988.

⁶³ BILLIG, M., 1995, op. cit.

⁶⁴ SZERSZYNSKI, B. – TOOGOOD, M., 2000, op. cit.; alternativní výzkum viz SAVAGE, Mike – BOGNALL, Gaynor – LONGHURST, Brian. *Globalisation and Belonging*. London: Sage, 2005, kap. 8.

⁶⁵ HARLEY, Brian J. *Deconstructing the Map*. In *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape*. Trevor J. Barnes – James S. Duncan (eds.). London: Routledge, 1992.

⁶⁶ INGOLD, Tim. *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge, 2000, kap. 12; rovněž vydáno jako INGOLD, Tim. *Globes and Spheres: The Topology of Environment*. In *Environmentalism: The View from Anthropology*. Kay Milton (ed.). London: Routledge, 1993.

⁶⁷ INGOLD, T., 2000, op. cit., s. 211.

⁶⁸ *Ibid.*, s. 216.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 213.

⁷⁰ COSGROVE, D., 1994, op. cit.

jako v komerčních ambicích dnešních korporací. Uvádí, že obrazy jako *Východ Země* hrály podobnou funkci v americké ikonografii, kdy podtrhovaly specificky americký ideál světové harmonie a působily přitom v rámci pravidel misionářské kartografie, která vyrůstala z myšlenky křesťanského univerzalizmu.

Pokud se Ingold nemýlí, pak přinejmenším některé podoby kosmopolitismu umísťují člověka vně světa a odcizují jej světu.⁷¹ Jaké z toho plynou důsledky pro prožívání místa? Na začátku dvacátého století E. M. Forster pozoroval, že existují místa, která se zdají mít nomádkou nebo kosmopolitní povahu. Tvrdil, že „*Londýn je v podstatě ochutnávka nomádké civilizace, která zásadně mění povahu našeho světa... V kosmopolitním věku [...] se nedočkáme od země žádné pomoci. Stromy, louky a hory budou pouhý divácký zážitek...*“⁷² Kosmopolitní chápání světa znamená, že se sama příroda mění v kosmopolitní spektakl, soubor obrazů stromů, luk a hor, jež můžeme poznat, vědět o nich, porovnávat je, konzumovat, ale už v nich podle Forstera nelze „*pobývat*“. Této otázce se věnujeme v následující části textu.

V. MÍSTO A POHLED

Z našeho výzkumu televizních obrazů, denotačně nebo konotačně odkazujících ke světu, vyplývalo jedno významné zjištění: rozhodně se nejednalo jen o obrazy modré planety. To, co Albrow⁷³ označuje jako světovost (*globality*), se zobrazuje také celou řadou dalších způsobů. Obrazy „lidské rodiny“, která užívá stejný produkt, měly posilovat souběh různosti a morální rovnocennosti všech lidí. Vzdálený pohled na Zemi jako spojeného celku konotovaly dlouhé záběry generických „globálních“ prostředí, jako jsou pouště, ledovce nebo deštné pralesy, případně obrazy konkrétních živočišných druhů v divočině (mnohdy z ptáčích perspektiv), které fungovaly jako symbol nebo index celkového stavu životního prostředí. Obrazy relativně exotických míst implikovaly nekonečný prostor pro globální mobilitu a podobně působila zkušenost samotného televizního „plynutí“. Ve všech těchto sémiotických případech ukazovaly, ačkoli často omezenými, komodifikovanými způsoby ten typ proměny vnímání, jež bychom mohli chápat jako základ pro kosmopolitní občanství: užívání konkrétních míst, lidí a dalších tvorů jako synekdochické ilustrace světa jako celku, vybízející k jejich porovnávání.⁷⁴

Je však tato abstrakce od lokálního a partikulárního zcela kompatibilní s náležením k určitému místu? Nemůže být rozvoj více kosmopolitního, občanského vnímání místa realizován na úkor jiných způsobů uznávání a pečování o místní prostředí a kontexty? Abychom prozkoumali tyto otázky, zaměříme se nyní na specifitější vizuální aspekty kosmopolitního občanství: schopnost brát na vědomí a povinnost chránit specifické vizuální charakteristiky místa, kde dlíme. V souvisejícím výzkumném projektu jsme se věnovali vnímání povahy místní krajiny u různých sociálních skupin na území přímořské Západní Cumbrie na severu Anglie. Projekt krom toho, že zjišťoval postoje místních vůči možnému rozšíření lesní krajiny a testoval, nakolik internet může fungovat jako médium pro konzultaci, rovněž zkoumal, do jaké míry místní chápali Západní Cumbrii jako oblast se soudržným krajinným rázem. Vytvářeli jsme skupiny respondentů v městech

⁷¹ SACHS, Wolfgang. *Global Ecology: A New Arena of Political Conflict*. London: Zed Books, 1993.

⁷² FORSTER, Edward M. *Howards End*. Harmondsworth: Penguin, 1931, s. 243. (První vydání London: Edward Arnold, 1910.) (česky *Rodinné sídlo*. Přel. Hana Skoumalová. 1. vyd. Praha: Odeon, 1982.)

⁷³ ALBROW, Martin. *The Global Age*. Cambridge: Polity Press, 1996.

⁷⁴ Jak uvádí Jackie Staceyová, mezi těmito produkty konzumní kultury se globální úroveň mnohdy označuje ve vztahu k exotické odlišnosti určitých kultur a společností – obvykle ze třetího světa. Viz FRANKLIN, S. – LURY, C. – STACEY, J., 2000, op. cit., s. 98–109.

a vesnicích celé oblasti a vedli s nimi o povaze krajiny veřejné debaty, které byly přenášeny na místní veřejné terminály obecně na internet.⁷⁵

Západocumbrijská přímořská krajina je bezpochyby pozoruhodná, a to jak ze sociálního hlediska, tak pro svou úlohu v něčem, co bychom mohli nazvat vizuální ekonomikou severu Anglie.⁷⁶ Jedná se o izolovanou oblast, oddělenou Irským mořem a cum-brijskými „felly“. Lidé se tu tradičně spoléhali na úzkou průmyslovou produkci, která s sebou přinášela období hospodářských těžkostí a sociální stigmatizace. Zdejší krajina je historicky převážně zemědělská, ale najdeme v ní stopy po dříve významných průmyslových oborech: těžbě uhlí, tavení oceli, stavbě lodí apod., jež ji, ve srovnání s konvenčními představami o krajině, zanechaly v problematičtějším stavu; mísí se v ní totiž městské a venkovské prvky s rozsáhlými plochami neužívané půdy. Cestě k jejímu uznání jakožto samy o sobě hodnotné krajiny navíc brání blízkost Jezerní oblasti (Lake District) a přítomnost technologicky vyspělých, ale potenciálně rizikových průmyslových odvětví, které reprezentuje především zpracování jaderného paliva v blízkosti Sellafieldu. Obyvatelé trpí ve velké míře sociální deprivací, řada sociálních skupin pak především nedostatkem pracovních míst po ukončení důlního a těžkého průmyslu; současně tu nacházíme zá-koutí osídlená dobře situovanými rezidenty, mnohdy ze specializovaných oborů, kteří se přistěhovali za zaměstnáním přímo v jaderném průmyslu nebo s ním spojeném oboru.

Na jisté úrovni se jeví jako samozřejmé, že poznat specifitost určitého místa vyžaduje jeho hlubší znalost, více v něm „pobývat“. Výsledky tohoto projektu nicméně ukazovaly na určité napětí. Ukažme si to na příkladu dvou skupin respondentů, které se sešly při rozhovorech v únoru roku 1999. Debata první skupiny se konala ve vesničce obývané bohatšími lidmi poblíž Národního parku Lake District v centrální části pobřeží; složili jsme ji z odborných pracovníků. Druhou jsme umístili do středně velké vnitrozemské vesnice, v níž se dříve těžilo a kde nyní panuje vysoká nezaměstnanost a sociální deprivace; skupinu tvořily matky po třicítce z rodin „s nedostatkem zaměstnání“ žijících v sociálních bytech. První skupina byla pochopitelně výrazně mobilnější, pokud jde o vzdálenosti i četnost cest, a měla vyšší úroveň vzdělání. Většina z lidí se do Západní Cumbrie přestěhovala odjinud kvůli zaměstnání, ale mnozí uváděli jako faktor při rozhodování také povahu krajiny. Ženy z dělnické třídy se tu téměř všechny narodily a tvrdily, že zůstávají z rodinných důvodů a rovněž proto, že neměly příležitost se přestěhovat. Loajalitu k jejich vesnici oslabovaly obavy z narůstajících sociálních problémů, především užívání drog a drobné zločinnosti.

Obě skupiny mluvily o specifitostech jejich domovské oblasti dosti odlišně. Skupina odborníků hovořila podobně jako oficiální orgány, například Countryside Commission.⁷⁷ Na otázku, jak by krajinu fotograficky zachytili, uváděli typicky „malebné scenérie“. Jak při fotografickém pokusu, tak obecně v hovoru snadno abstrahovali z krajiny její základní obrazové rysy, jednotlivá místa porovnávali s jinými, a to tak, že abstrahovali vzhled krajiny od obrazů lidí, kteří v ní žijí.

Naproti tomu imaginární fotografie od žen z dělnických poměrů měly vystihovat osobní vzpomínky a asociace, například fotografie schodiště, na kterém si hrály jako

⁷⁵ Výzkum byl placen Agenturou pro venkov, Zemskou radou Cumbrie, Komisí pro lesnictví a Lancasterskou univerzitou a vedli jej Sue Holdenová a Bronislaw Szerszynski. Tři testovací skupiny, které jsme vybrali v únoru roku 1999, vznikaly tak, aby reprezentovaly hlavní typy obyvatel této krajiny. Setkaly se v červnu roku 1999 a měly odrážet určité postoje k ochraně krajiny a debatě o ní s tím, že internet sloužil jako médium. Debata po internetu probíhala po dvacet týdnů a v dané době ji navštívilo 243 lidí. Pro další informace viz SZERSZYNSKI, Bronislaw – HOLDEN, Sue. *Way Out West: An Experiment in Public Consultation Through the Internet*. Lancaster: CSEC, Lancaster University, 2000.

⁷⁶ Viz URRY, John. *Consuming Places*. London: Routledge, 1995.

⁷⁷ COUNTRYSIDE COMMISSION. *Countryside Character, Vol. 2: North West*. Cheltenham: Countryside Commission, 1998; nebo COUNTRYSIDE COMMISSION AND ENGLISH NATURE. *The Character of England: Landscape, Wildlife and Natural Features*. Cheltenham/Peterborough: Countryside Commission/English Nature, 1996.

děti. Rodná vesnice pro ně nebyla místem v prostoru s určitým souborem charakteristických vlastností, byla to zkrátka jejich ves, jejich „domov“. Jejich chápání vesnice bylo spíše časové nežli prostorové; současný život ve vesnici srovnávaly s tím, jak se v ní žilo dříve, sahaly k narativům o rostoucí mobilitě, úpadku komunitního ducha a společenského chování. Když tyto ženy mluvily o místě, kde žijí, a dalších místech, činily tak spíše na praktické nežli obrazové rovině. Velmi podrobně líčily, jaké bydlení lze sehnat v okolních vesnicích, ale zřídka porovnávaly jednotlivá místa jako obrazy. Když pracovaly s fotografiemi, uvažovaly o místech např. v rovině, zda by bylo možné tam pořídit pěkný domek. Venkovní prostor pro ně byl prostor domácí, společenský, zajímalo je, jaké nabízí praktické výhody, jací lidé v něm žijí a jaké mezi nimi panují vztahy – nebyl pro ně ani tak „*krajinou*“ samotnou, spíše „*krajinou příležitosti*“.⁷⁸

Profesionály více zajímal venkovní prostor, jejich představy o interakci s ním nicméně vycházely především z vizuálních vlastností krajiny: procházky, pozorování ptáků, zdolávání hor na kole, rybaření, potápění. Ženy z dělnického prostředí k němu přistupovaly výrazně praktičtěji, mluvily spíše o venčení psů, vodění dětí do školy, chytání králíků, případně uvažovaly o společenských aktivitách (stanování, pikniky). Jestliže přemítaly o rozšíření lesa, nezajímaly se příliš o vizuální vlastnosti stromů, více se zabíraly možnými bezpečnostními riziky, která by dřeviny mohly představovat pro děti. Daleko více byly nakloněny využití dalších prostorů pro výstavbu obytných domů nebo sportovních center.

První skupina téměř „přirozeně“ přijímala kartografickou perspektivu. Když kreslila mapu Západní Cumbrie, pojímala ji jako souvislý dvojrozměrný prostor s různými vlastnostmi, které při pohybu prostorem zesilovaly nebo mizely. Ženy z bývalé hornické vesnice pojímaly prostor v radiálách, které vycházely z vesnice ven do okolních prostor, především pak do dalších vesnic nebo měst. Slepou mapu doplňovaly s obtížemi, zjevně nebyly navyklé uvažovat kartograficky o tak rozsáhlém prostoru. Použijeme-li terminologii filozofa Edwarda Caseyho, prožívaly Západní Cumbrii jako „*region*“, jako „*prostor, který pojí putování mezi body, které propojuje*“.⁷⁹ Řečeno s Ingoldem, jednalo se spíše o „*hledáče cest*“, kteří se pohybují *uvnitř* určitého světa, nikoliv „*čtenáře map*“, pohybující se po prostoru, jež si představují ze vzdálené, ptačí perspektivy.

Jaké bychom měli z těchto rozdílů vyvodit závěry? Lze říci, že zkrátka poukazují na nerovnou distribuci onoho typu kognitivních schopností, které jsou nezbytné pro občanské způsoby „bytí ve světě“. Ale to nejspíš nebude správný závěr. Je překvapivé, nakolik odlišně chápou a prosazují místní specifičnost oficiální agentury jako Komise pro venkov a nevládní agentury jako Common Ground (Společná půda).⁸⁰ Podle Komise pro venkov se v místech shlukují a kultivují „charakteristiky“ chápané v abstraktních kategoriích. Komise pro venkov tím pádem přistupuje k místu jako *občan*, v jehož postoji najdeme moment nepřítomnosti, abstrakce, něco na způsob pozorování z dálky, zvenku. Organizace jako Společná půda naopak prosazují mluvené, ideografické a konotativní popisy okolí – místní mýty, příběhy, slavnosti, sdružení. Společná půda chápe obyvatele jako usedlíka, který v určitém místě pobývá a poznává je tak, že se pohybuje *v jeho rámci*.

Jak upozorňuje Ingold, když se někdo nachází v místě, které nezná příliš dobře, a někdo se jej zeptá, „kde jsme?“, má sklon odpovídat v abstraktní, neindexované řeči map a souřadnic. Když se však pohybujeme po známém prostoru, spíše odpovíme odkazem na konkrétní místo, s nímž si spojujeme nějaké příběhy, asociace, vzpomínky.⁸¹ Jazyk

⁷⁸ INGOLD, T., 2000, op. cit., s. 195.

⁷⁹ CASEY, Edward S. 'How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena'. In *Senses of Place*. Steven Feld – Keith H. Basso (eds.). Santa Fe: School of American Research Press, 1996, s. 24; citováno podle INGOLD, T., 2000, op. cit., s. 227.

⁸⁰ Viz *Common Ground* [online]. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <<http://www.commonground.org.uk>>.

⁸¹ INGOLD, T., 2000, op. cit., s. 237.

abstraktní, obrazné krajiny je jazykem mobility a srovnávání.⁸² Nejde jen o to, že privilegovaným, mobilním, kosmopolitním částem společnosti se tímto jazykem mluví a srovnává snáz; samotný jazyk je vyjádřením mobilního, abstraktního způsobu bytí. Sáhne-li k Heideggerově přístupu, ženy z dělnických poměrů prožívaly své místní zakotvení v rovině vybavitelnosti – podle toho, jaké praktické možnosti nabízí.⁸³ Svět byl pro ně *zuhanden*, „po ruce“, poznávaly jej tak, že jej užívaly. Pro mobilní skupinu specializovaných profesionálů existovala Západní Cumbrie spíše v profesionální, kartografické rovině, krajina pro ně byla *vorhanden*, „přítomná“, jako něco, co poznáváme pozorováním, o čem lze uvažovat skrze předměty, predikáty, lokalizaci a charakterizaci.

V důsledku toho, že se po místech stále více „cestuje“, vidíme tendenci *veškerých* míst stávat se kosmopolitními a nomádky. S tím souvisí přechod k *vizuální* ekonomice přírody, tedy přesvědčení, že na přírodu a na místa se máme především dívat. Spíše než abychom si je přivlastňovali a používali je, vstupuje do role jednoho z prostředků „znepodstatňování“ místa. Určitá lokalita se již nestává unikátním místem s vlastními asociacemi a významy pro ty, kteří v něm pobývají nebo jej navštěvují, ale specifickou kombinací abstraktních vlastností, díky nimž se nám jeví jako podobná nebo nepodobná jiným místům, jako místo více nebo méně obrazově výrazné nebo neopakovatelné. Potěšení z místa vychází přinejmenším do jisté míry z emocí, které se pojí s jeho vizuální konzumací. Z toho vychází emoce pohybu: pohybu těl, obrazů a informací sem a tam po světě a reflexivního monitorování míst na základě abstraktních vlastností.

Jazyk krajiny a kosmopolitismu je tudíž jazykem mobility, abstraktních vlastností a srovnávání. Nejde jen o to, že taková mobilita je nezbytná pro rozvoj kapacity reflexivního uvažování o krajině. Řeč krajiny je sama *o sobě* vyjádřením životního světa mobilních skupin lidí. Různorodé mobility v „*tekuté modernitě*“⁸⁴ prohloubily schopnost estetického úsudku, který se projevuje v globálním turismu – takový turismus posléze uvádí do chodu, podobně jako dává vzniknout hnutím za životní prostředí a prohlubuje kosmopolitismus. Jde nicméně o úsudek zdálky, který není nezbytně „ukotvený“, ale posesivní a abstraktní. Podle Jamese Buzarda značí *Bratr* Williama Wordsworthe „*počátek modernity [...] chvíli, kdy se přestává patřit ke kultuře a kdy je možné jí pouze cestovat.*“⁸⁵ Je-li tomu tak, „kosmopolitní hnutí“ by mohlo představovat završení procesu, započatého ve Wordsworthově době. Z míst se stal soubor abstraktních vlastností v mobilním světě, jež je snazší navštívit, podívat se jim, porovnávat je, ale nikoli je poznat zevnitř. Pokud je kosmopolitismus vskutku naším osudem, možná se dokážeme radovat již jen prostřednictvím neúnavné ekonomiky znaků.⁸⁶

VI. ZÁVĚR

Beck a Sznaider⁸⁷ tvrdí, že jedině tehdy, až se kosmopolitní způsoby myšlení vtělí do lidských identit, rituálů a dispozic, se mohou stát efektivní silou v našem světě. V našem vlastním výzkumu jsme zjistili, že k takovému mísení univerzalistických dispozic

⁸² Srov. SCHEGLOFF, Emanuel A. Sequencing in Conversational Openings. *American Anthropologist*, 1968, roč. 70, č. 6, s. 1075–1095.

⁸³ HEIDEGGER, Martin. *Being and Time*. Přel. John MacQuarrie – Edward Robinson. Oxford: Blackwell, 1967. (česky *Bytí a čas*. Přel. Ivan Chvatík – Pavel Kouba – Miroslav Petříček – Jiří Němec. 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 2002.)

⁸⁴ BAUMAN, Z., 2000, op. cit.

⁸⁵ BUZARD, J., 1993, op. cit., s. 27.

⁸⁶ Na okrajích se pochopitelně mobilizují také různé další smysly jako výrazy odporu, vzpouzející se „přírodní tělesa“. (MACNOUGHTEN, Phil – URRY, John (eds.). *Bodies of Nature*. London: Sage, 2001.)

⁸⁷ BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan. Unpacking Cosmopolitanism for the Humanities and Social Sciences: A Research Agenda. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 7–8.

a partikularistických místních kultur v určitých sociálních skupinách opravdu dochází.⁸⁸ Současně se při zkoumání vztahu mezi vizualitou, mobilitou a kosmopolitismem ukazuje, že mísení může radikálně proměňovat samu povahu partikulárního a místního, a to ne nutně způsobem, jenž bychom pro naši civilizaci považovali za přínosný: lidé stále častěji vidí a prožívají svět z dálky, „z domova“, výlučně prostřednictvím rozličných mobilit, nabízených pozdní modernitou.

Netvrdíme ovšem, že mezi kosmopolitní otevřeností na straně jedné a pobýváním na určitém místě na straně druhé musí nutně panovat *nesmiřitelný* rozpor. Jedná se spíše o to, že potřebujeme prozkoumat na koncepční i praktické rovině různé druhy kosmopolitismu, v nichž toto napětí nevzniká nebo se je daří překonat. Podobně Bruno Latour⁸⁹ volal po kosmopolitismu, který po nás nežádá, abychom veškeré vazby zanechali u dveří, kvůli kosmopolitní emancipaci se lidé nemusí vzdát partikulárního – partikulárního místa, božstev, vlastního kosmu. Zřejmě budeme muset vytvořit takovouto „kosmopolitiku“, nechceme-li skončit jako pouzí návštěvníci vlastních světů.

⁸⁸ SZERSZYNSKI, B. – URRY, J., 2002, op. cit., s. 476.

⁸⁹ LATOUR, Bruno. Whose Cosmos, Which Cosmopolitics? Comments on the Peace Terms of Ulrich Beck. *Common Knowledge*, 2004, roč. 10, č. 3, s. 450–462.

- ADAMS, John. *The Social Implications of Hybermobility*. Paris: OECD, 1999.
- ALBROW, Martin. *The Global Age*. Cambridge: Polity Press, 1996.
- ALEXANDER, Jeffrey C. – JACOBS, Ronald N. Mass Communication, Ritual and Civil Society. In *Media, Ritual and Identity*. Tamar Liebes – James Curran (eds.). London: Routledge, 1988.
- ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983. (česky *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Přel. Petr Fantys. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2008.)
- APPARDUAI, Arjun. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- ARENDT, Hannah. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press, 1958.
- BARRELL, John. *The Idea of Landscape and the Sense of Place: 1730–1840*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- BAUMAN, Zygmunt. *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell, 1993.
- BAUMAN, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000. (česky *Tekutá modernita*. Přel. S. M. Blumfeld. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002.)
- BECK, Ulrich. The Cosmopolitan Manifesto. *New Statesman*, 1998, roč. 127, č. 4377, s. 28.
- BECK, Ulrich. The Cosmopolitan Perspective: On the Sociology of the Second Age of Modernity. *British Journal of Sociology*, 2000, roč. 51, č. 1, s. 79–106.
- BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan. Unpacking Cosmopolitanism for the Humanities and Social Sciences: A Research Agenda. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 1–23.
- BILLIG, Michael. *Banal Nationalism*. London: Sage, 1995.
- BUZARD, James. *The Beaten Track*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- CASEY, Edward S. 'How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena'. In *Senses of Place*. Steven Feld – Keith H. Basso (eds.). Santa Fe: School of American Research Press, 1996.
- CASS, Noel – SHOVE, Elizabeth – URRY, John. Social Exclusion, Mobility and Access. *Sociological Review*, 2005, roč. 53, č. 3, s. 539–555.
- CHEAH, Pheng – ROBBINS, Bruce (eds.). *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.
- COMMISSION ON GLOBAL GOVERNANCE. *Our Global Neighbourhood: The Report of the Commission on Global Governance*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- COSGROVE, Denis. Contested Global Visions: One-World, Whole-Earth, and the Apollo Space Photographs. *Annals of the Association of American Geographers*, 1994, roč. 84, č. 2, s. 270–294.
- COUNTRYSIDE COMMISSION. *Countryside Character, Vol. 2: North West*. Cheltenham: Countryside Commission, 1998.
- COUNTRYSIDE COMMISSION AND ENGLISH NATURE. *The Character of England: Landscape, Wildlife and Natural Features*. Cheltenham/Peterborough: Countryside Commission/English Nature, 1996.
- DATELINE CONSORTIUM. *Deliverable 11: Final report. Project Report*. Brussels: European Commission, 2003.
- DAYAN, Daniel – KATZ, Elihu. *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992.
- DEPARTMENT FOR TRANSPORT. *Transport Statistics Bulletin: National Travel Survey. Final Results*. London: Department for Transport, 2003.
- DOYLE, Judith – NATHAN, Max. *Wherever Next: Work in a Mobile World*. London: The Industrial Society, 2001.
- FEATHERSTONE, Mike. Global and Local Cultures. In *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*. Jon Bird – Barry Curtis – Tim Putnam – George Robertson – Lisa Tickner (eds.). London: Sage, 1993.
- FORSTER, Edward M. *Howards End*. Harmondsworth: Penguin, 1931. (První vydání London:

- Edward Arnold, 1910.) (česky *Rodinné sídlo*. Přel. Hana Skoumalová. 1. vyd. Praha: Odeon, 1982.)
- FOUCAULT, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Allen Lane, 1977. (česky *Dohlížet a trestat*. Přel. Čestmír Pelikán. 1. vyd. Praha: Dauphin, 2000.)
- FRÄNDBERG, Lotta – WILHELMSON, Bertil. Personal Mobility: A Corporeal Dimension of Transnationalisation. The Case of Longdistance Travel from Sweden. *Environment and Planning*, 2003, roč. 35, č. 10, s. 1751–1768.
- FRANKLIN, Adrian. *Nature and Social Theory*. London: Sage, 2001.
- FRANKLIN, Sarah – LURY, Celia – STACEY, Jackie. *Global Nature, Global Culture: Gender, Race, and Life Itself*. London: Sage, 2000.
- FRIEDMAN, Jonathan. *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage, 1994.
- GIDDENS, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1990. (česky *Důsledky modernity*. Přel. Karel Müller. 1. vyd. Praha: SLON, 1998.)
- GITLIN, Todd. *The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Berkeley: University of California Press, 1980.
- GOLDBERG, Vicky. *The Power of Photography: How Photographs Changed Our Lives*. New York: Abbeville Press, 1991.
- HABERMAS, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity Press, 1989. (česky *Strukturální přeměna veřejnosti*. Přel. Alena Bakešová – Josef Velek. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2000.)
- HANNERZ, Ulf. Cosmopolitans and Locals in World Culture. In *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. Mike Featherstone (ed.). London: Sage, 1990.
- HARLEY, Brian J. Deconstructing the Map. In *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape*. Trevor J. Barnes – James S. Duncan (eds.). London: Routledge, 1992.
- HEBDIGE, Dick. Fax to the Future. *Marxism Today*, 1990, roč. 34, č. 1, s. 18–23.
- HEIDEGGER, Martin. *Being and Time*. Přel. John MacQuarrie – Edward Robinson. Oxford: Blackwell, 1967. (česky *Bytí a čas*. Přel. Ivan Chvatík – Pavel Kouba – Miroslav Petříček – Jiří Němec. 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 2002.)
- HELD, David. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press, 1995.
- INGOLD, Tim. Globes and Spheres: The Topology of Environment. In *Environmentalism: The View from Anthropology*. Kay Milton (ed.). London: Routledge, 1993.
- INGOLD, Tim. *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge, 2000.
- KALDOR, Mary. Cosmopolitanism Versus Nationalism: The New Divide? In *Europe's New Nationalism*. Richard Caplan – John Feffer (eds.). Oxford: Oxford University Press, 1996.
- KATZ, James E. – AAKHUS, Mark A. Introduction: Framing the Issue. In *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. James E. Katz – Mark A. Aakhus (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- KÖHLER, Martin – HELD, David – ARCHIBUGI, Daniele (eds.). *Re-Imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy*. Cambridge: Polity Press, 1998.
- LATOUR, Bruno. Whose Cosmos, Which Cosmopolitics? Comments on the Peace Terms of Ulrich Beck. *Common Knowledge*, 2004, roč. 10, č. 3., s. 450–462.
- LYONS, Glenn – URRY, John. Travel Time Use in the Information Age. *Transport Research*, 2005, roč. 39, s. 257–276.
- MCLUHAN, Marshall – FIORE, Quentin. *The Medium Is the Massage*. Harmondsworth: Penguin, 1967.
- MACLEISH, Archibald. Riders on Earth Together, Brothers in Eternal Cold. *New York Times* [online], 1968. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <<http://cecelia.physics.indiana.edu/life/moon/Apollo8/122568sci-nasa-macleish.html>>.
- MACNOUGHTEN, Phil – URRY, John (eds.). *Bodies of Nature*. London: Sage, 2001.
- MARX, Karl – ENGELS, Friedrich. *Manifesto of the Communist Party*. Přel. Samuel Moore.

- Moscow: Progress Press, 1952. (česky *Manifest komunistické strany*. Přel. Ladislav Štoll – Alois A. Hoch. 3. vydání. Praha: Svoboda, 1946.)
- MEYROWITZ, Joshua. *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. New York: Oxford University Press, 1985.
- ONG, Aihwa – NONINI, Donald (eds.). *Ungrounded Empires*. London: Routledge, 1997.
- PAPASTERGINADIS, Nikos. *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- POOLEY, Colin – TURNBULL, Jean (a). Commuting, Transport and Urban Form: Manchester and Glasgow in the MidTwentieth Century. *Urban History*, 2000, roč. 27, č. 3, s. 360–383.
- POOLEY, Colin – TURNBULL, Jean (b). Modal Choice and Modal Change: The Journey to Work in Britain Since 1890. *Journal of Transport Geography*, 2000, roč. 8, č. 1, s. 11–24.
- RICHARDS, Jeffrey – WILSON, Scott – WOODHEAD, Linda (eds.). *Diana: The Making of a Media Saint*. London: I. B. Tauris, 1999.
- SACHS, Wolfgang. *Global Ecology: A New Arena of Political Conflict*. London: Zed Books, 1993.
- SAVAGE, Mike – BOGNALL, Gaynor – LONGHURST, Brian. *Globalisation and Belonging*. London: Sage, 2005.
- SCHAFER, Andreas – VICTOR, David G. The Future Mobility of the World Population. *Transportation Research Part A*, 2000, roč. 34, č. 3, s. 171–205.
- SCHEGLOFF, Emanuel A. Sequencing in Conversational Openings. *American Anthropologist*, 1968, roč. 70, č. 6, s. 1075–1095.
- SZERSZYNSKI, Bronislaw. *Nature, Technology and the Sacred*. Oxford: Blackwell, 2005.
- SZERSZYNSKI, Bronislaw – HOLDEN, Sue. *Way Out West: An Experiment in Public Consultation Through the Internet*. Lancaster: CSEC, Lancaster University, 2000.
- SZERSZYNSKI, Bronislaw – TOOGOOD, Mark. Global Citizenship, the Environment and the Media. In *Environmental Risks and the Media*. Stuart Allan – Barbara Adam – Cynthia Carter (eds.). London: Routledge, 2000.
- SZERSZYNSKI, Bronislaw – URRY, John. Cultures of Cosmopolitanism. *Sociological Review*, 2002, roč. 50, č. 4, s. 461–481.
- SZERSZYNSKI, Bronislaw – URRY, John – MYERS, Greg. Mediating Global Citizenship. In *The Daily Globe: Environmental Change, the Public and the Media*. Joe Smith (ed.). London: Earthscan, 2000.
- TARRY, Chris. The Difficult Part is Yet to Come: Profit Rather Than Traffic Alone Remains the Key to Airline Prosperity. *Tourism and Hospitality Research*, 2003, roč. 5, č. 1, s. 79–83.
- TOMLINSON, John. *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (UNDP). *Human Development Report 2000*. New York: Oxford University Press/UNDP, 2000.
- URRY, John. *Consuming Places*. London: Routledge, 1995.
- URRY, John. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge, 2000.
- VIGAR, Geoff. *The Politics of Mobility*. London: Spon, 2002.
- VERTOVEC, Steven. Cheap Calls: The Social Glue of Migrant Transnationalism. *Global Networks*, 2004, roč. 4, č. 2, s. 219–224.
- VERTOVEC, Steven – COHEN, Robin (eds.). *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context, and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- WILLIAMS, Raymond. *Television: Technology and Cultural Form*. London: Fontana, 1974.
- YANG, Mayfair M. Mass Media and Transnational Subjectivity in Shanghai: Notes on (Re) Cosmopolitanism in a Chinese Metropolis. In *Ungrounded Empires*. Aihwa Ong – Donald Nonini (eds.). London: Routledge, 1997.

Common Ground [online]. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <<http://www.commonground.org.uk>>.

Methodology [online]. 2004. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <www.world-tourism.org/facts/metho.html>.

2004 Numbers [online]. 2004. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <www.world-tourism.org/newsroom/Releases/2005/january/2004numbers.htm>.

Office for National Statistics [online]. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <<http://www.statistics.gov.uk/StatBase/ssdataset.asp?vlnk=7202 & Pos=4 & Pos=4 & ColRanl=2 & Ra>>.

Vission [online]. 2004. [cit. 9. září 2005]. Dostupné z: <www.world-tourism.org/facts/eng/vision.htm>.

00

2

Variety druhé modernity: kosmopolitní obrat v sociální a politické teorii a výzkumu¹

Tématem této studie je nezbytnost *kosmopolitního obratu v sociální a politické teorii*. Klíčová otázka úvodní kapitoly dovádí kritiku „metodologického kosmopolitismu“, která se objevila již ve zvláštním čísle časopisu *British Journal of Sociology*², o krok dál. Táže se, jak sociální a politickou teorii zachytit v teoretické, metodologické a normativní rovině, aby se vyrovnala historicky nové, provázané modernitě, jež ohrožuje samotné její základy. Jakými způsoby se může vypořádat s fundamentální křehkostí a proměnlivostí společenských dynamik (nezamýšlených vedlejších efektů, dominancí a mocí), vzniklých na počátku jednadvacátého století pod vlivem globalizace kapitálu a rizik? Jaké teoretické a metodologické potíže před námi vyvstávají a jak mohou být formulovány v empirickém výzkumu? V následujícím textu jsme rozpracovali *kosmopolitní obrat* ve čtyřech krocích: za prvé představíme hlavní konceptuální nástroje pro teorii kosmopolitních modernit, za druhé dekonstruujeme západní modernitu s pomocí příkladů z výzkumu individualizace a rizika a za třetí se pokusíme vyrovnat se základní obtíží metodologického kosmopolitismu, totiž s otázkou vymezení odpovídající jednotky analýzy. Nakonec se budeme věnovat normativním otázkám, perspektivám a dilematům teorie kosmopolitních modernit, a to ve vztahu k politickému zprostředkování a výhledům na politickou realizaci.

I. ÚVOD

Ve chvíli, kdy se rozpadá světový řád, je pravý čas začít reflektovat současnost. Dnešní dominantní sociálněteoretické práce tak kupodivu nečiní. Hlavní proud sociální teorie se dosud povýšeně vznáší vysoko nad nížinami, kde se mění povaha doby (nad

¹ Výzkumné centrum „reflexivní modernizace“ (Sonderforschungsbereich 536) při Mnichovské univerzitě, financované Německou výzkumnou společností (Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG), poskytovalo po 10 let vynikající zázemí pro formulování tohoto přístupu k mimoevropským varietám druhé modernity; jsme velice vděční za možnost spolupracovat na výzkumu, který dalece překročil mantinely původního záměru.

² BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan (eds.) (a). Special Issue on Cosmopolitan Sociology. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1.

klimatickou změnou, finanční krizí, národními státy), drží se v nadřazenosti univerzalistických teorií a v instinktivní neurčitosti. Tato univerzalistická teorie, ať už strukturalistická, interakcionistická, marxistická nebo systémově-teoretická, se proto dnes stává zastaralou a provinční. *Zastaralá* je proto, že *a priori* vylučuje, co lze empiricky pozorovat: zásadní proměnu společnosti a politiky v rámci modernity (od první ke druhé modernitě); *provinční*, protože mylně absolutizuje trajektorii, historickou zkušenost a budoucí očekávání západní, respektive převážně evropské či severoamerické modernizace, jejíž specifickou povahu nedokáže postihnout.

Proto je hlavním tématem studie nezbytnost *kosmopolitního obratu v sociální a politické teorii*. Hlavním motivem této úvodní kapitoly je snaha formulovat výzvu „metodologického kosmopolitismu“, kterému jsme se věnovali již dříve (zvláštní číslo *British Journal of Sociology* zaměřené na kosmopolitní sociologii)³, o krok dál: jak může být zachycena sociální a politická teorie v teoretické, metodologické a normativní rovině, aby se vyrovnala historicky nové, provázané modernitě, která ohrožuje samotné její základy? Jak může být vyjádřena fundamentální křehkost a proměnlivost společenských dynamik (nezamýšlené vedlejší jevy, dominance a moc), které se utvářely na počátku jednadvacátého století pod vlivem globalizace kapitálu a rizik? Jaké teoretické a metodologické potíže před námi vyvstávají a jak mohou být formulovány v empirickém výzkumu?

Stalo se už běžným jevem, že samotné národní instituce nedokáží regulovat globální kapitalismus a reagovat na nová globální rizika.⁴ Očividně neexistuje ani žádný globální stát nebo mezinárodní instituce, která by dokázala regulovat globální kapitál a globální rizika alespoň tak, jako „*keynesiánský sociální národní stát*“⁵ v průmyslové společnosti. Místo toho jsme svědky znovuuštění politické autority, s níž lze organizovat mechanismy globální ekonomické regulace, management rizik a kontrolu způsoby, které určují nové podoby vzájemné politické závislosti⁶. V současné době politika „*světové rizikové společnosti*“⁷ představuje nesmírně komplikovaný terén, tvořený mimo jiné koordinovanými národními mechanismy, bilaterálními a multilaterálními dohodami, mezinárodními, transnacionálními a nadnárodními korporacemi, soukromými charitativními organizacemi a skupinami patřícími k občanské společnosti. Ačkoli počet globálních organizací a transnacionálních institucí rychle roste, šíří se stále výraznější obava, kterou přizívují také nejisté reakce na globální finanční krizi, evropskou měnovou krizi a chabé výsledky poslední světové konference o klimatu, konané v Kodani. Existuje obava, že tyto instituce nejsou schopné reagovat na výzvy, kvůli kterým byly založeny. Podobný vývoj můžeme pozorovat na národní úrovni například v souvislosti s demokratickými institucemi, sociálními systémy, rodinami apod. Dokáže Světová banka (WB) vyřešit chudobu jako globální problém? Může se Organizace pro výživu a zemědělství (FAO) vyrovnat s globální potravinovou krizí? Případně zvládne Světová obchodní organizace (WTO) dobře regulovat světový trh? Zdá se, že tyto instituce nenabízí dostatečnou základnu pro udržování nebo kontrolu globálních rizik a krizí, přinášejících celosvětové *vítězství* průmyslového kapitalismu. Není právě to podstatou transformativní dynamiky druhé, kosmopolitní modernity? Neleží mezi hrozbami, příležitostmi a dynamikami konfliktů překračujících hranice, mezi modernizací radikalizovanou v jednadvacátém století a myšlenkami, institucemi a strukturami průmyslového kapitalismu spolu s autoritou národního státu ukotvenou ve století devatenáctém významný prostor?

³ BECK, U. – SZNAIDER, N. (eds.) (a), 2006, op. cit.

⁴ BECK, Ulrich. *World at Risk*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2009.

⁵ JESSOP, Bob. *The Future of the Capitalist State*. Cambridge–Malden: Polity Press/Blackwell Publishing, 2002.

⁶ GRANDE, Edgar – PAULY, Louis W. (eds.). *Complex Sovereignty: Reconstituting Political Authority in the Twenty-first Century*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2005.

⁷ BECK, Ulrich. *World Risk Society*. Cambridge–Malden: Polity Press, 1999; BECK, U., 2009, op. cit.

A dále: co to vše znamená pro dynamiky konfliktů, jimiž se vyjednávají otázky sociální spravedlnosti, mezinárodního práva a budování transnacionálních režimů a institucí? Kde a jak vznikají kosmopolitické situace, způsoby jednání a aktivity? V centru, nebo na periferii? Shora, nebo zdola? Jsou vynucené, nebo dobrovolné? Lze očekávat, že různorodé cesty a (vzájemně) závislé konstelace druhé modernity budou odolávat sjednocujícímu tlaku, který vychází z globalizující ekonomiky, z globálního rozšíření lidských práv nebo z „kosmopolitního imperativu“ rizikové společnosti? Musíme „spolupracovat, nebo selhat“? Jak ustavit „imaginární kosmopolitní riziková společenství“ napříč hranicemi a dělicími liniemi, které by otevíraly, ba si přímo vynucovaly nové možnosti komunikace a jednání?

V této kapitole představíme několik teoretických a metodologických nástrojů, které potřebujeme pro zodpovězení takových otázek. Naše hlavní teze zní, že není možné vést smysluplnou debatu o metodologickém kosmopolitismu, aniž bychom nejprve zbořili hradby eurocentrismu. Musíme otevřít nové perspektivy ke světu za hranicemi Evropy, k vazbám mezi dějinami kolonizací a nadvlád, stejně jako hranice přesahujících dynamik, závislostí, vzájemných propojení a případů míšení. Jak? S pomocí nové konceptuální architektury, která bude rozlišovat mezi dvěma typy sociální teorie: *singulární* a *plurální*. Teorie společnosti (singulární význam) neodkazuje na národní nebo globální rovinu, ale na společnost chápanou absolutně, v univerzálních rámcích; oproti tomu teorií společností (plurální význam) míníme rozličné cesty a kontexty modernizačního procesu. Sociologická teorie se od svých počátků zaobírá úkolem formulovat *obecnou* teorii (moderní) společnosti v singuláru (a identifikovat obecné koncepty, principy, struktury, systémy a způsoby, jakými se formuje společenské jednání a změny). Dnes už toto nestačí, pokud to vůbec někdy stačilo. Uvedený přístup totiž nevyhnutelně vede k tomu, že se příklad *jedné* společnosti zobecňuje na společnost chápanou obecně a ta se potom stává univerzálním rámcem, jímž společnosti porovnáváme. Tak tomu je s většinou převažujících teorií v současné sociologii (Bourdieu, Coleman, Foucault, Giddens, Goffman, Habermas, Luhmann, Meyer, Parsons, Beckova „*riziková společnost*“). Zaměňování teorie jedné společnosti (z mnoha) s obecnou teorií společnosti jako takové nazýváme provincializací sama sebe v sociální teorii. Forma abstrakce typická pro tento druh teorie není znakem profesionální komplexnosti, ale neschopnosti reflektovat transformativní dynamiky moderních společností jednadvacátého století.

Historickou a kulturní specifičnost současné sociální teorie si můžeme ukázat tak, že se zaměříme na dvě z jejích významných charakteristik. Za prvé se jedná o metodologický nacionalismus⁸: až do nedávna chápala sociální teorie národní stát jako svou implicitní jednotku analýzy; pojmy „společnost“ a „kultura“ implicitně odkazují na to, co chápeme jako diskrétní, uzavřené a relativně homogenní entity omezené státními hranicemi, institucemi a právními rámci. V souladu s tím se v teorii pracovalo s nezpochybňovaným předpokladem, že národ, teritorium, společnost a kultura si navzájem zcela odpovídají. Za druhé, jak bývá v humanitních vědách obvyklé, základy sociálních a politických teorií mnohdy vznikaly v době evropských impérií. Politická nadvláda nad oblastmi, zdroji a společenstvími, které nepatří k Západu, a zajišťování ekonomické

⁸ BECK, Ulrich. *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge – Cambridge, Mass.: Polity Press/Blackwell Publishers, 1997. (česky *Vynalézání politiky*. Přel. Břetislav Horyna. Praha: SLON, 2007.); BECK, Ulrich. *What is Globalization?* Cambridge–Malden: Polity Press, 2000. (česky *Co je to globalizace?* Přel. Marek Pavka. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.); BECK, Ulrich. *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2006; WEIß, Anja. *Vergleiche jenseits des Nationalstaats. Methodologischer Kosmopolitismus in der Forschung über hochqualifizierte Migration. Soziale Welt*, 2010, roč. 61, č. 3–4, s. 295–312; WIMMER, Andreas – GLICK SCHILLER, Nina. *Methodological Nationalism and Beyond: Nation State Building, Migration and the Social Sciences. Global Networks*, 2002, roč. 2, č. 4, s. 301–334. (česky *Metodologický nacionalismus a pohled za jeho hranice. Sociální studia*, 2009, roč. 6, č. 1, s. 11–47.)

kontroly tvořily pozadí, na němž se západní autoři snažili uchopit odlišné společnosti⁹. Mnohdy se tímto způsobem posiloval pocit nadřazenosti nad kolonizovanými společnostmi, na které se ve srovnání s jejich evropskými a americkými protějšky nahlíželo jako na podřadné a zpátečnické (tj. jako na společnosti „tradiční“). Řada teorií modernity tak vycházela z velmi zúženého výběru národních zkušeností (např. Británie v ekonomické oblasti, Francie v politické rovině a Pruska či Německa, pokud jde o byrokracii), chápaných jako *univerzálně platné* nebo přinejmenším jako modely, které mají být po celém světě napodobovány.

Nedomníváme se, že univerzální teorie moderní společnosti je z principu nemožná. Spíše se stavíme kriticky k hegemonickému skoku od *určité* společnosti k představě o společnosti obecné.

V druhé modernitě musí budování sociálních a politických teorií probíhat s ohledem na „pluralitu“ způsobů modernizace, západní i nezápadní zkušenosti s projekty (na čem závisí, v čem jsou závislé jeden na druhém, jak spolu reagují). To je základem pojmu „*metodologický kosmopolitismus*“¹⁰: přístupu, který si za výchozí bod kritické reflexe a empirického výzkumu volí různé varianty modernity a jejich globální souvislosti. V následujícím textu se budeme dále věnovat tomuto „kosmopolitnímu obratu“, a to na čtyřech rovinách: za prvé představíme hlavní konceptuální nástroje pro teorii kosmopolitní modernity; za druhé dekonstruueme pojem západní modernity s pomocí příkladů z výzkumu individualizace a rizika; za třetí se budeme věnovat zásadní otázce metodologického kosmopolitismu, tedy způsobu, jak vymezit vhodné jednotky pro analýzu; nakonec rozebereme normativní aspekty teorie kosmopolitních modernit a zvláště pak téma politického zprostředkování (agency) a vyhlídek na politickou realizaci.

II. TEORIE KOSMOPOLITNÍCH MODERNIT: SOUBOR TEORETICKÝCH NÁSTROJŮ

Stěžejní premisou klasických teorií modernizace je vpravdě zvláštní představa, že evropské teorie se difuzně šíří či přenášejí z evropského prostoru na periferii. V tomto pojetí se všechny společnosti dříve nebo později podvolí klasickému modernímu rozlišení mezi tradicí a modernitou a vytvoří si typicky západní institucionální struktury, které jsou k dispozici jako „*repertoár pro celý svět*“¹¹.

„*Různé země a části světa jsou rozvinuty různým způsobem, ale jakmile se určitá země vydá cestou modernizace, míří k víceméně stejnému cíli. [...] Všechny nmoderní kultury a sociální struktury nakonec musí uvolnit prostor těm moderním. Je to jejich úděl a nelze se mu vyhnout.*“¹²

V modernitě lze rozpoznat určité varianty, ale rozhodně nepanuje pluralita ve smyslu autonomních modernit založených na různých kritériích modernizace. „*Stejná hra s jiným obsazením*“ se hraje všude¹³. V důsledku tohoto procesu difuze z empirického výzkumu vychází, že žijeme ve světě, který se vyvíjí více pospolu. Zdá se,

⁹ Viz KURASAWA, Fuyuki. *The Work of Global Justice: Human Rights as Practices*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2007; MAHARAJ, Sarat. Small Change of the Universal: Beyond Modernity? *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 566–579.

¹⁰ BECK, U., 2006, op. cit.; BECK, Ulrich – GRANDE, Edgar. *Cosmopolitan Europe*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2007.

¹¹ STICHWEH, Rudolf. *Die Weltgesellschaft. Soziologische Analysen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000, s. 256.

¹² BERGER, Johannes. Die Einheit der Moderne. In *Die Vielfalt und Einheit der Moderne. Kultur- und strukturvergleichende Analysen*. Thomas Schwinn (ed.). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006, s. 202–204.

¹³ BERGER, J., 2006, op. cit., s. 203.

jako by panovala shoda v tom, že společnost v jednadvacátém století bude „světovou společností“, vnímanou jako jedna „entita“, napříč kterou se rozprostírá jistá „*metakultura*“¹⁴. Kdybychom tuto tendenci chápali v krajní podobě, znamenalo by to, že univerzální projekt modernity, tedy „*konec dějin*“¹⁵, vskutku uspěl. Opak je ale pravdou: stojíme tváří v tvář konci konce dějin.

Toto očekávání *konvergence*, tj. *homogenního* a *univerzálního* modelu (západní) modernity, který dříve nebo později bude následovat všude ve světě, představuje pravý opak naší teorie kosmopolitních modernit. Smyslem „kosmopolitního obratu“ v sociální teorii je otevření prostoru pro varianty rozličných autonomních a vzájemně provázaných modernit („*plurality modernit*“) na jedné straně, a pro nové, globální imperativy, tlaky a omezení na straně druhé. Tyto nové „*kosmopolitní imperativy*“¹⁶ nejsou univerzálně dané, ale (historicky) se akumuluji na začátku jednadvacátého století a vytváří nové konfliktní struktury, dynamiky a procesy budování společenství. Oba předpoklady je nutné obhájit; v této části se budeme zabývat základními stavebními prvky teorie kosmopolitních modernit. Zásadní otázka zní, jak lze vůbec teoreticky uchopit různé druhy moderních společností.¹⁷ Jak rozbít mylné předpoklady o falešné univerzalitě a homogenitě, s nimiž se setkáváme v běžné sociální teorii? Co znamená „pluralita moderních společností“ a „cesty k modernizaci“? Z čeho vychází tato různorodost a jaké má důsledky? Abychom otázky zodpověděli, představíme tři teoretické figury myšlení a budeme je systematicky kombinovat.

II.1 PLURALITA MODERNIT A JEJICH PROVÁZANOST

První myšlenkovou figuru můžeme vyložit jako polemiku s ideou *různorodých modernit*, kterou rozvíjeli především Shmuel N. Eisenstadt¹⁸ a Göran Therborn.¹⁹ Eisenstadt uvádí, že pro moderní společnosti jsou typické strukturální antinomie, jež lze politicky artikulovat a sociálně institucionalizovat různými způsoby. Z historického srovnání vyplývá, že „západní“ modernita nepředstavuje univerzální druh společenské modernizace, ale jen specifickou kombinaci strukturálních rysů. Vně Evropy, například v Číně a Japonsku, najdeme jiné podoby modernity, které – a to je nejpodstatnější – nejenže poukazují na strukturální variace v evropské modernitě, ale tvoří také nezávislé, autonomní *typy* společností.

V kontextu teorie kosmopolitních modernit je potřeba ideu „různorodých modernit“ dále rozvíjet dvěma způsoby. Podle Eisenstadtovy teorie se dostatečně nevěnujeme mechanismům a procesům, stojícím za strukturálními variacemi, podobně jako vztahům

¹⁴ STICHWEH, R., 2000, op. cit., s. 22; MEYER, John W. *Weltkultur. Wie die westlichen Prinzipien die Welt durchdringen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005.

¹⁵ FUKUYAMA, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press, 1992. (česky *Konec dějin a poslední člověk*. Přel. Michal Prokop. Praha: Rybka Publishers, 2002.)

¹⁶ Například režim lidských práv (viz LEVY, Daniel. Recursive Cosmopolitanization: Argentina and the Global Human Rights Regime. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 580–597; LEVY, Daniel – SZNAIDER, Natan. *Human Rights and Memory*. University Park: Penn State University Press, 2010.) nebo ve vztahu ke globálním rizikům: „spolupracuj, nebo selžeš!“ (viz dále).

¹⁷ Pojem „moderních společností“ chápeme otevřeně, *nesmí* být mylně považován za synonymum společností založených na národním státě a jeho organizaci.

¹⁸ EISENSTADT, Shmuel N. *Die Vielfalt der Modern. Weilerswist: Velbrück, 2000; EISENSTADT, Shmuel N. The Great Revolutions and the Civilizations of Modernity*. Leiden–Boston: Brill, 2006.

¹⁹ THERBORN, Göran. Routes to/through Modernity. In *Global Modernities*. Mike Featherstone – Scott Lash – Roland Robertson (eds.). London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications, 1995. Kritická reflexe této teorie viz především ÁRNASON, Jóhann P. *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden–Boston: Brill, 2003; komparativní případové studie na základě Eisenstadtovy teorie viz mimo jiné SCHWINN, Thomas (ed.). *Die Vielfalt und Einheit der Moderne. Kultur- und strukturvergleichende Analysen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.

mezi jednotlivými individuálními typy. O různých typech se uvažuje jako o poměrně uzavřených jednotkách a jejich formace se jeví jako výsledek jistých vnitřních mechanismů a procesů. Ani jedno tvrzení nicméně nelze zobecňovat. Podle Therborna se jedná o výchozí bod²⁰. Domnívá se, že variace v moderních společnostech jsou důsledky různých cest „do modernity a skrze ni“. V postkoloniální teorii²¹ a napříč „světovými“ a/ nebo „atlantickými dějinami“²² bývá rozpracován zvláště tento aspekt. Bádání v těchto směrech přesvědčivě ukazuje, že různé modernizační procesy byly od začátku provázané a že jednotlivé společnosti byly zapojeny do komplexních vztahů vzájemné závislosti. Jak ve svém textu dokládá Maharaj²³, totéž platí pro západní, evropskou modernitu. Výborným příkladem je pojetí „atlantického světa“ a jeho dějin. Pozornost se (v tomto případě) soustředí na

„[...] vazby, interakci a výměnu, k níž od patnáctého století dochází napříč Atlantikem. Tyto vazby a aktivity proměnily evropské a západoafrické společnosti a společnosti původních obyvatel Ameriky a daly vzniknout novým národům, společnostem, kulturám, ekonomikám a idejím napříč atlantickým prostorem.“²⁴

II.2 DISKONTINUÁLNÍ ZMĚNY V RÁMCI MODERNITY: ROZLIŠOVÁNÍ MEZI PRVNÍ A DRUHOU MODERNÍ SITUACÍ

Myšlenku různorodých modernit a jejich propojení musíme rozšířit dalším směrem: k možnosti *diskontinuálních transformací v rámci modernity*. V posledních dvaceti letech se tato myšlenková figura rozvíjela především v rámci teorie reflexivní modernizace²⁵, jejíž koncept je založen na rozlišení mezi *základními principy* a *základními institucemi modernity*. Tato diferenciací otevírá teoretický prostor pro strukturální zlom, pro diskontinuitní společenskou změnu v rámci moderních společností. Moderní společnosti lze odlišit od těch tradičních, předmoderních (ale také postmoderních) díky specifické podobě základních strukturálních a organizačních principů. Zmíněné strukturální

²⁰ THERBORN, G., 1995, op. cit.

²¹ CONRAD, Sebastian – RANDERIA, Shalini (eds.). *Jenseits des Eurozentrismus. Postkoloniale Perspektiven in den Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main – New York: Campus Verlag, 2002; YOUNG, Robert J. C. *Postcolonialism: A Historical Introduction*. Oxford–Malden: Blackwell Publishers, 2001.

²² BAYLY, Christopher A. *The Birth of the Modern World, 1780–1914: Global Connections and Comparisons*. Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing, 2004; BENJAMIN, Thomas. *The Atlantic World: Europeans, Africans, Indians and Their Shared History, 1400–1900*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2009; OSTERHAMMEL, Jürgen. *Die Verwandlung der Welt. Die Geschichte des 19. Jahrhunderts*. München: C. H. Beck Verlag, 2009.

²³ MAHARAJ, S., 2010, op. cit.

²⁴ BENJAMIN, T., 2009, op. cit., s. xxiii.

²⁵ BECK, Ulrich. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London – Newbury Park – New Delhi: Sage Publications, 1992. (česky *Riziková společnost*. Přel. Otakar Vochoč. Praha: SLON, 2004.); BECK, U., 1997, op. cit.; BECK, U., 1999, op. cit.; BECK, U., 2009, op. cit., kap. 12; BECK, Ulrich – GIDDENS, Anthony – LASH, Scott. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press, 1994; BECK, Ulrich – BONĚ, Wolfgang – LAU, Christoph. The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme. *Theory, Culture & Society*, 2003, roč. 20, č. 2, s. 1–33; BECK, Ulrich – LAU, Christoph. Second Modernity as a Research Agenda: Theoretical and Empirical Explorations in the “MetaChange” of Modern Society. *British Journal of Sociology*, 2005, roč. 56, č. 4, s. 525–557; BECK, Ulrich – MULSOW, Martin (eds.). *Vergangenheit und Zukunft der Moderne. Kontinuität und Diskontinuität im historischen Vergleich*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2011; GIDDENS, Anthony. *Consequences of Modernity*. Cambridge–Oxford: Polity Press/Blackwell Publishing, 1990. (česky *Důsledky modernity*. Přel. Karel Müller. Praha: SLON, 2010.); GIDDENS, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991; GIDDENS, Anthony. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge–Oxford: Polity Press/Blackwell Publishers, 1994.

a organizační principy lze institucionalizovat celou řadou způsobů. Můžeme charakterizovat různé variety modernity v historickém srovnání, především mezi první a druhou modernitou. Jelikož identifikace a přesné vymezení těchto pojmů a institucí není otázkou pouze teoretickou, ale současně normativní, nacházíme v relevantní literatuře jistou míru konceptuální dvojznačnosti. Pro dané téma zásadní publikace jasně ukazují, co tvoří jádro této distinkce. Podle Becka, Bonše a Laua²⁶ patří mezi „*premisu první modernity*“ následující prvky:

„*národní stát, programová individualizace spojená s kolektivními strukturami a identitami, výdělečná práce a zaměstnání, pojetí přírody postavené na využívání zdrojů, idea vědecky vymezené racionality a princip funkční diferenciaci.*“

Teorie reflexivní modernizace, která staví na rozlišení mezi základními principy a základními institucemi, tvrdí, že pro zásadní zlom v současných (moderních) společnostech je typická proměna základních institucí průmyslové společnosti při zachování základních principů modernity. V důsledku světového vítězství *principů* modernity (například tržní ekonomiky) a „*vedlejších účinků*“ *průmyslové modernity* (klimatické změny, světové finanční krize) se základní společenské instituce první modernity staly neúčinnými nebo dysfunkčními jak pro společnost, tak pro jednotlivce. Po celém světě se národní státy, politické strany, odbory, demokracie, tržní ekonomika, průmyslové podniky, systémy sociálního zabezpečení, rodiny, genderové role apod. ukazují jako stále méně funkční při zajišťování sociálních funkcí a jednotlivých nástrojů, které se jeví jako nezpochybnitelné. Jedinci jsou kupříkladu stále častěji tlačeni k tomu, aby své biografie členili na trvale individualizované počiny, pokusy a kurzy celoživotního vzdělávání²⁷. Tato proměna rozhodně neprobíhá v celém světě rovnoměrně, ale láme se a odráží v různých kontextech, trajektoriích či fázích (viz japonský případ²⁸, čínský případ²⁹ a případ z Jižní Koreje³⁰).

Z případových studií reflexivní modernizace v zemích mimo Evropu (konkrétně Číně, Japonsku a Jižní Koreji) je zřetelné, že různé variety druhé modernizace se mohou významně lišit podle regionu či země. Proto se domníváme, že je namísto chápat samotné variety *procesů* reflexivní modernizace jako klíčové proměnné v analýze zásadní proměny, k níž došlo v moderních společnostech. Konkrétně dokážeme rozpoznat několik proměnných souvisejících s touto změnou, díky nimž můžeme rozlišit různé vzorce *procesů* reflexivní modernizace:³¹

- logika zásadní transformace: *nezamýšlená* × *zamýšlená*, *aktivní* × *reaktivní*;
- délka trvání procesu transformace: *rozvleklá* × *komprimovaná*;
- výsledek: *úspěch* × *neúspěch*.

Na základě těchto proměnných můžeme rozlišovat mezi:

- *západní cestou* či modelem jakožto projektem *nezamýšlené*, časově *rozvleklé* a (více méně) *úspěšné* modernizace společností;

²⁶ BECK, U. – BONŠ, W. – LAU, C., 2003, op. cit., s. 4–5.

²⁷ BECK, Ulrich – BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *Individualism and its Social and Political Consequences*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications, 2001.

²⁸ SUZUKI, Munenori et al. Individualizing Japan: Searching for its Origin in First Modernity. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 514–539.

²⁹ YAN, Yunxiang. The Chinese Path to Individualization. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 490–513.

³⁰ CHANG, Kyung-Sup – SONG, Min-Young. The Stranded Individualizer under Compressed Modernity: South Korean Women in Individualization without Individualism. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 540–565.

³¹ Jelikož teorie reflexivní modernizace předpokládá, že přinejmenším v případě západních předchůdců reflexivní modernizace nedochází k proměně koordinovaně, nemůžeme pracovat s Therbornovým rozlišením mezi dobrovolnou a vnucenou modernizací – viz THERBORN, G., 1995, op. cit. Potřebujeme více diferencované pojetí logik, které zde působí.

- projektem aktivní, „komprimované“ modernizace, kterou řídí rozvojový stát (Jižní Korea, Čína);
- *postkolonialismem* jako projektem reaktivní, vnucené modernizace;
- a cestou „neúspěšné“ modernizace, kdy založení institucí první modernity (například národního státu) nebo transformace v druhou modernitu končí selháním.

Ve svých raných podobách³² byla teorie reflexivní modernizace do značné míry teorií samotné „západní“ modernity. Disponovala podobnými východisky jako tradiční teorie modernity a modernizace. Mimo jiné měla stejnou univerzální ambici, kdy předpokládala, že její normy, principy a instituce mohou (a mají) být aplikovány (dříve nebo později) po celém světě. Tuto myšlenku je třeba přezkoumat a nahradit pojmem „kosmopolitních modernit“. Domníváme se, že proces reflexivní modernizace je vskutku univerzální, respektive není možné se vyhnout vedlejším efektům průmyslové modernizace založené na národním státu, která nahloďává instituce první modernity. Proces reflexivní modernizace neprobíhá všude ve stejné podobě – naopak, velmi záleží na konkrétních okolnostech. Vytváří nové variety moderních společností, které nevystávají z proměn variet modernity identifikovaných Eisenstadtem. Proces reflexivní modernizace nejenže přináší nové kosmopolitní imperativy, ale současně reflektuje způsoby, jimiž se předmoderní, první a druhá konstelace překrývají. Abychom dokázali kosmopolitní konstelace dobře sociologicky analyzovat, potřebujeme rozšířit sociologický horizont. Pokud budeme nadále vnímat druhou modernitu pouze v západním kontextu, nebudeme ji chápat správně.

II.3 KOSMOPOLITIZACE: TÍMTO PROCESEM SE NÁRODNÍ SPOLEČNOSTI NAVZÁJEM INTERNALIZUJÍ

Třetím základním kamenem je *koncept kosmopolitizace*³³: nežijeme ve věku kosmopolitismu, ale ve věku kosmopolitizace – „globálního druhého“, který je naší součástí. Tento proces se jednoduše nepřipojuje k prvním dvěma myšlenkovým figurám, ale propojuje je způsobem, jenž kompenzuje jejich slabiny. Na jednu stranu je teorie reflexivní modernizace otevřená přítomnosti různorodých modernit a zároveň je teorie různorodých modernit otevřená možnosti diskontinuitní společenské proměny.

Koncept kosmopolitismu byl tématem jedné z nejpodstatnějších debat ve společenských a humanitních vědách v posledním desetiletí.³⁴ Kosmopolitismus se v mezičase

³² Viz např. BECK, U., 1992, op. cit.; BECK, U. – GIDDENS, A. – LASH, S., 1994, op. cit.

³³ BECK, U., 2006, op. cit.

³⁴ Mezi nejdůležitější příspěvky do této debaty patří: APPIAH, Kwame A. *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York: W. W. Norton, 2006; ARCHIBUGI, Daniele. *The Global Commonwealth of Citizens: Towards Cosmopolitan Democracy*. Princeton: Princeton University Press, 2008; BABAN, Feyzi. Living with Difference: Cosmopolitanism, Modernity, and Political Community. *Studies in Political Economy*, 2006, svazek 77, s. 105–126; BECK, Ulrich. *Power in the Global Age: A New Global Political Economy*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2005. (česky *Moc a protíváha moci v globálním věku*. Přel. Vladimír Jochmann. Praha: SLON, 2007.); BECK, U., 2006, op. cit.; BECK, U., 2009, op. cit.; BECK, U. – GRANDE, E., 2007, op. cit.; BECK, U. – SZNAIDER, N. (eds.) (a), 2006, op. cit.; BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan (b). Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: A Research Agenda. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 1–23; BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan (c). A Literature on Cosmopolitanism: An Overview. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 153–156; BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan. New Cosmopolitanism in the Social Sciences. In *The Routledge International Handbook of Globalization Studies*. Bryan S. Turner (ed.). Abingdon – New York: Routledge, 2010; BEITZ, Charles R. Cosmopolitanism and Global Justice. *Journal of Ethics*, 2005, roč. 9, č. 1–2, s. 11–27; BENHABIB, Seyla. Twilight of Sovereignty or the Emergence of Cosmopolitan Norms? Rethinking Citizenship in Volatile Times. In *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*. Thomas

obnovil a posunul za hranice filozofie a politické teorie (kam původně patřil), k sociální teorii a výzkumu, do hájemství antropologie, geografie, kulturních studií, právní teorie, mezinárodních vztahů a studia sociálních dějin. Nově se také víceméně reflexivní, kritické kosmopolitismy značně rozšiřují. Pokoušely se o kvadraturu kruhu, kdy chtěly dospět

Faist – Peter Kivisto (eds.). Houndmills – New York: Palgrave Macmillan, 2007; BERRY, Craig. Liberal Political Theorists, the Cosmopolitan Tradition and Globalisation Discourse. *In-Spire: Journal of Law, Politics and Societies*, 2008, roč. 3, č. 2, s. 15–32; BOON, Vivienne – FINE, Robert (eds.). Special Issue on Cosmopolitanism: Between Past and Future. *European Journal of Social Theory*, 2007, roč. 10, č. 1; BRAECKMAN, Antoon. Reflexive Modernization and the End of the Nation State: On the Eclipse of the Political in Ulrich Beck's Cosmopolitanism. *Ethical Perspectives*, 2008, roč. 15, č. 3, s. 343–367; BRASSETT, James – SMITH, William. Deliberation and Global Governance: Liberal, Cosmopolitan and Critical Perspectives. *Ethics & International Affairs*, roč. 22, č. 1, s. 69–92; BRAY, Daniel. Pragmatic Cosmopolitanism: A Deweyan Approach to Democracy beyond the Nation-State. *Millennium – Journal of International Studies*, 2009, roč. 37, č. 3, s. 683–719; BRECKENRIDGE, Carol A. – POLLOCK, Sheldon – BHABHA, Homi – CHAKRABARTY, Dipesh (eds.). *Cosmopolitanism*. Durham: Duke University Press, 2002; BROCK, Gillian – BRIGHOUSE, Harry. *The Political Philosophy of Cosmopolitanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005; BROWN, Garrett W. Moving from Cosmopolitan Legal Theory to Legal Practice: Models of Cosmopolitan Law. *Legal Studies*, 2008, roč. 28, č. 3, s. 430–451; CALCUTT, Lyn – WOODWARD, Ian – SKRBIS, Zlatko. Conceptualising Otherness: An Exploration of the Cosmopolitan Schema. *Journal of Sociology*, 2009, roč. 45, č. 2, s. 169–186; CALHOUN, Craig (a). *Cosmopolitanism and Belonging*. London: Routledge, 2007; CALHOUN, Craig (b). *Nations Matter: Culture, History, and the Cosmopolitan Dream*. London – New York: Routledge, 2007; CHEAH, Pheng. *Inhuman Conditions: On Cosmopolitanism and Human Rights*. Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press, 2006; DELANTY, Gerard. *The Cosmopolitan Imagination: The Renewal of Critical Social Theory*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2009; DELANTY, Gerard – HE, Baogang. Cosmopolitan Perspectives on European and Asian Transnationalism. *International Sociology*, 2008, roč. 23, č. 3, s. 323–344; DOBSON, Andrew. Thick Cosmopolitanism. *Political Studies*, 2006, roč. 54, č. 1, s. 165–184; EDWARDS, Kate. For a Geohistorical Cosmopolitanism: Postcolonial State Strategies, Cosmopolitan Communities, and the Production of the “British”, “Overseas”, “Non-Resident”, and “Global” Indian. *Environment and Planning D: Society and Space*, 2008, roč. 26, č. 3, s. 444–463; ERIKSEN, Erik O. The EU: A Cosmopolitan Vanguard. *Global Jurist*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 1–23; FEATHERSTONE, Mike – PATOMÄKI, Heikki – TOMLINSON, John – VENN, Couze (eds.). Special Issue on Cosmopolis. *Theory, Culture & Society*, 2002, roč. 19, č. 1–2; FINE, Robert. *Cosmopolitanism*. London – New York: Routledge, 2007. (česky *Kosmopolitismus*. Přel. Otokar Vochoč. Praha: Filosofia, 2011.); GARSTEN, Christina. The Cosmopolitan Organization: An Essay on Corporate Accountability. *Global Networks*, 2003, roč. 3, č. 3, s. 355–370; HANNERZ, Ulf. Cosmopolitanism. In *A Companion to the Anthropology of Politics*. David Nugent – Joan Vincent (eds.). Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing, 2004; HELD, David. *Cosmopolitanism: Ideals, Realities & Deficits*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2010; HULME, Mike. Cosmopolitan Climates. *Theory, Culture & Society*, 2010, roč. 27, č. 2–3, s. 267–276; INGLIS, David. Cosmopolitan Sociology and the Classical Canon: Ferdinand Tönnies and the Emergence of Global Gesellschaft. *British Journal of Sociology*, 2009, roč. 60, č. 4, s. 813–832; KENDALL, Gavin – WOODWARD, Ian – SKRBIS, Zlatko. *The Sociology of Cosmopolitanism: Globalization, Identity, Culture and Government*. London: Palgrave Macmillan, 2009; KHAGRAM, Sanjeev – LEVITT, Peggy (eds.). *The Transnational Studies Reader: Intersections and Innovations*. London – New York: Routledge, 2008; KURASAWA, Fuyuki. A Cosmopolitanism from Below: Alternative Globalization and the Creation of a Solidarity without Bounds. *Archives of European Sociology*, 2004, roč. 45, č. 2, s. 233–255; LEVY, Daniel – HEINLEIN, Michael – BREUER, Lars. Reflexive Particularism and Cosmopolitanization: The Reconfiguration of the National. *Global Networks*, 2011, roč. 11, č. 2, s. 139–159; MAU, Steffen – MEWES, Jan – ZIMMERMANN, Ann. Cosmopolitan Attitudes through Transnational Social Practices. *Global Networks*, 2008, roč. 8, č. 1, s. 1–24; MECKLED-GARCIA, Saladin. On the Very Idea of Cosmopolitan Justice: Constructivism and International Agency. *The Journal of Political Philosophy*, 2008, roč. 16, č. 3, s. 245–271; MENDIETA, Eduardo. From Imperial to Dialogical Cosmopolitanism. *Ethics & Global Politics*, 2009, roč. 2, č. 3, s. 241–258; NEDERVEEN PIETERSE, Jan. Emancipatory Cosmopolitanism: Towards an Agenda. *Development and Change*, 2006, roč. 37, č. 6, s. 1247–1257; NOWICKA, Magdalena – ROVISCO, Maria (eds.). *Cosmopolitanism in Practice*. Farnham–Burlington: Ashgate, 2009; PICHLER, Florian. How Real is Cosmopolitanism in Europe? *Sociology*, 2008, roč. 42, č. 6, s. 1107–1126; POFERL, Angelika – SZNAIDER, Natan (eds.). *Ulrich Beck's kosmopolitisches Projekt. Auf dem Weg in eine andere Soziologie*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2004; RAPPORT, Nigel. An Outline for Cosmopolitan Study: Reclaiming the Human through Introspection. *Current Anthropology*, 2007, roč. 48, č. 2, s. 257–283; RUMFORD, Chris (ed.). *Cosmopolitanism and Europe*. Liverpool: Liverpool University Press, 2007; SLAUGHTER, Steven. Reconsidering Institutional Cosmopolitanism: Global Poverty and the Importance of the State in International Political Theory. *Global Change, Peace & Security*, 2009, roč. 21, č. 1, s. 37–52; TODD, Sharon. Ambiguities of Cosmopolitanism: Difference, Gender and the Right to Education. In

k abstraktnímu univerzalizismu skrze důraz na uznání lidské rozmanitosti. Dále se snažily rozšířit řečený kruh o ty lidi – ale ne nutně v jejich zájmu –, kteří si kosmopolitismus nezvolili jako způsob života, ale kterých se týká jako tragická, nedobrovolná okolnost jejich životů (lidé na útěku či jinak zbavení ukotvení). Výchozím bodem pro naši analýzu jsou dva rozměry konceptu kosmopolitismu. V první, vertikální dimenzi odkazuje kosmopolitismus k individuálním nebo kolektivním závazkům vůči lidstvu. V tomto kontextu teorie reflexivní modernizace zastává tezi, že moderní společnosti – jak západní, tak ostatní – čelí kvalitativně novým výzvám, vytvářejícím „kosmopolitní imperativy“. Takové kosmopolitní narativy vyvstávají z globálních rizik (nukleárních, ekologických, technologických, hospodářských), vycházejících z nedostatečné regulace finančních trhů a podobně. Globální rizika mají přinejmenším dva důsledky: míší úroveň „domácí“ se „zahraniční“, vytvářejí každodenní globální vědomí a budují řetězce provázaných politických rozhodnutí a jejich výsledků mezi státy a jejich občany, které proměňují povahu a dynamiku teritoriálně vymezených systémů vlády. Tato rizika spojují globální Sever s globálním Jihem dosud nepoznanými způsoby. Důsledkem globálního propojení nicméně není normativní kosmopolitismus světa bez hranic. Naopak, uvedená rizika vytváří nové způsoby kosmopolitní odpovědnosti, kosmopolitní imperativy, před nimiž nikdo neunikne. Vynořuje se univerzální možnost „rizikových společenství“ (objevují se, ustavují a uvědomují si své kosmopolitní struktury) a „imaginárních kosmopolitních společenství“ vzniknuvších při vědomí, že nebezpečí a rizika již nelze společensky omezit v čase ani prostoru. Ve světle těchto kosmopolitních imperativů musí přeformulovaná teorie reflexivní modernizace tvrdit, že všichni žijeme v druhé, kosmopolitní modernitě – ať už jsme zažili první modernitu, nebo nikoli.

Druhý rozměr kosmopolitismu z něj činí teorii rozmanitosti, přesněji jistého způsobu interpretace a přijímání rozmanitosti³⁵. Pojednávání o kosmopolitní modernitě v tomto kontextu znamená rozšiřování našeho obzoru tak, aby obsáhl celou řadu západních a jiných podob modernity. Konceptuální výzva takové teorie spočívá v tom, že by měla rozpoznat vzorce variací, jejich původ a důsledky. Myšlenka kosmopolitní modernity se zkrátka musí rozvíjet s ohledem na variantnost modernit, musí vycházet z vnitřního bohatství různých variant modernity. Není však namístě zaměřovat kosmopolitní modernizaci s konceptem pluralizace. Zdůrazňuje nejen přítomnost celé řady různých druhů moderních společností, ale podtrhuje současně dynamické míšení a interakci mezi společnostmi. V této souvislosti přejímá klíčové pojmy z literatury o postkolonialismu (např. „provázanost“³⁶) a globalizaci (např. „vzájemné propojení“³⁷) a posouvá je dál s pomocí vlastního konceptu „dialogické imaginace“ nebo „zvnitřnění druhého“: globální druhý je naší součástí. Kosmopolitizace se vztahuje k jednotlivcům, skupinám a společnostem

Education in the Era of Globalization. Klas Roth – Ilan Gur-Ze'ev (eds.). Dordrecht: Springer, 2007; TYFIELD, David – URRY, John. Cosmopolitan China? Lessons from International Collaboration in Low-Carbon Innovation. *British Journal of Sociology*, 2009, roč. 60, č. 4, s. 793–812; VERTOVEC, Steven – COHEN, Robin (eds.). *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2002; WERBNER, Pnina (ed.). *Anthropology and the New Cosmopolitanism: Rooted, Feminist and Vernacular Perspectives*. Oxford – New York: Berg, 2008; WIMMER, A. – GLICK SCHILLER, N., 2002, op. cit.; YPI, Lea L. Statist Cosmopolitanism. *Journal of Political Philosophy*, 2008, roč. 16, č. 1, s. 48–71; viz také *Constellations. Cosmopolitanism as Critique*, 2003, roč. 10, č. 4; *Daedalus. On Cosmopolitanism*, 2008, roč. 137, č. 3; *The Hedgehog Review. The Cosmopolitan Predicament*, 2009, roč. 11, č. 3.

³⁵ DELANTY, G., 2009, op. cit.; TYFIELD, D. – URRY, J., 2009, op. cit.

³⁶ RANDERIA, Shalini. *Verwobene Moderne. Zivilgesellschaft, Kastenbildung und nichtstaatliches Familienrecht im (post)kolonialen Indien*. In *Konfigurationen der Moderne. Diskurse zu Indien (Soziale Welt: Sonderband 15)*. Shalini Randeria – Martin Fuchs – Antje Linkenbach (eds.). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2004.

³⁷ HELD, David – MCGREW, Anthony – GOLDBLATT, David – PERRATON, Jonathan. *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge–Stanford: Polity Press/Stanford University Press, 1999.

a propojuje je novými způsoby, čímž proměňuje samotnou pozici a funkci pojmů „já“ a „druhý“. Taková „internalizace druhého“ může být důsledkem dvou zcela odlišných procesů. Na jedné straně aktivního, úmyslného a reflexivního otevírání jednotlivců, skupin a společností jiným myšlenkám, preferencím, pravidlům a kulturním praxím; na druhou stranu se může jednat o výsledek pasivních a nezamýšlených procesů, které si vynucují zvnitřnění druhého. Kosmopolitizace tak není z povahy věci symetrickým a autonomním procesem; může se jednat o důsledek asymetrií, vzájemných závislostí, moci a uplatňování síly a může navíc vytvářet nové asymetrie a závislosti uvnitř společností a mezi nimi.

Na integraci těchto dvou rozměrů kosmopolitizace se ukazuje, že kosmopolitní modernita se do značné míry liší od kantovského „věčného míru“. Vystihují ji spíše strukturální rozpory vyplývající ze dvou protichůdných procesů, které vyvolávají to, co nazýváme „kosmopolitní dialektikou“. Jedná se o dostředivý, sjednocující proces směřující ke vzniku „světové rizikové společnosti“³⁸. Současně však druhá modernita podléhá silným odstředivým, diverzifikujícím tendencím, které vyplývají ze soužití a snad i hegemonního soupeření mezi různými druhy a představami o modernitě a z negativních reakcí na hospodářskou, politickou a kulturní globalizaci, jaké nacházíme uvnitř společností³⁹. Čím více se svět sjednocuje díky globálním rizikům (klimatická změna, ohrožení nukleárními zbraněmi, finanční krize), tím více jej stejná globální rizika rozdělují. Jak se tyto protichůdné tendence navzájem vyvažují?

Výše řečené lze shrnout v poznatek, že „světovou společnost“ druhé modernity určují nové podoby „systémové soutěže“ mezi způsoby fungování, představami o modernitě a novými druhy kosmopolitického konfliktu a násilí. Globální provázanost a vzájemná propojenost nejsou jen předpoklady pro ustavení nových „kosmopolitních komunit sdíleného osudu“, ale vytváří také podmínky pro vznik silných hnutí odporu. Má-li sociologická teorie adekvátně zkoumat a plně pochopit tyto procesy a dynamiky, musí se vzdát své „nacionalistické“ perspektivy a univerzalistických předpokladů.

Disponuje tato kosmopolitizace dostatkem prostoru pro to, aby se rozvinula v sebereflexivní, kritický kosmopolitismus, aktivně usilující o vytvoření nových kosmopolitních institucí, jak navrhuje ve své inspirativní úvaze Craig Calhoun⁴⁰? Ne, nejedná se o hegelovskou teorii. Musíme varovat před „kosmopolitním omylem“⁴¹. Pravděpodobnější je, že skončí jako „zástěrka“ pro národní zájmy, kdy se národní zájmy budou mísit s mentalitou, která je vše, jen ne kosmopolitní⁴². Kosmopolitizace bez kosmopolitismu je *reflexivní* situací: čím dál více typů aktérů – od čínských výzkumníků⁴³ přes klimatologů⁴⁴, migranty⁴⁵, obchodníky, náboženské skupiny⁴⁶, lidskoprávní organizace⁴⁷, dělníky,

³⁸ BECK, U., 1999, op. cit.; BECK, U., 2009, op. cit.

³⁹ Srov. KRIESI, Hanspeter et al. *Restructuring Political Conflict in Western Europe*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2012.

⁴⁰ CALHOUN, Craig. Beck, Asia and Second Modernity. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 598–620.

⁴¹ BECK, U., 2006, op. cit., s. 89.

⁴² MAHARAJ, S., 2010, op. cit.

⁴³ ZHANG, Ji Y. The Cosmopoliticalization of Science: Experiences from Chinese Stem Cell Scientists. *Soziale Welt*, 2010, roč. 61, č. 3–4, s. 255–274.

⁴⁴ HULME, M., 2010, op. cit.

⁴⁵ GLICK SCHILLER, Nina. A Global Perspective on Migration and Development. *Social Analysis*, 2009, roč. 53, č. 3, s. 14–37.

⁴⁶ BECK, Ulrich. *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2010. (česky *Vlastní Bůh. Mírotvorný a násilný potenciál náboženství*. Přel. Tomáš Chudý. Praha: Karolinum, 2018.); LEVITT, Peggy. *God Needs No Passport: Immigrants and the Changing American Religious Landscape*. New York: The New Press, 2007.

⁴⁷ LEVY, D., 2010, op. cit.

učitele, pracovníky ve zdravotnictví, „milence na dálku“⁴⁸ po zločince, neonacisty, teroristy z al-Káidy – musí rozšiřovat svůj referenční rámec za státní hranice, aby mohli aktivně porovnávat, reflektovat a přijímat různorodé perspektivy. Tuto *reflexivitu* však nelze zaměňovat za *normativitu*. Kosmopolitizace nenabízí odpověď na hádanku, proč právě otázka „Co je humanita?“ prochází napříč agendami a vede spíše k bojům nežli procesům učení.

III. DEKONSTRUOVÁNÍ A NOVÉ VYMEZENÍ ZÁPADNÍ MODERNITY: PŘÍKLADY INDIVIDUALIZACE A RIZIKA

„Kosmopolitní obrat“ v sociologické teorii vede k otázce, co se mohou západní sociální vědy naučit z debat o varietách druhé modernity, a především z mimoevropských zkušeností a perspektiv? V následující části textu ukážeme, že základní koncepty teorie druhé modernity – tak jako všechny teorie společnosti – nelze „aplikovat“ v různých kontextech a částech světa: nepůsobí ani na globální úrovni. Tyto koncepty je nutno dekonstruovat a nově vymezit pro rozličné sociální a dějinné situace. Kosmopolitní obrat je kritický k univerzalistickým předpokladům a očekáváním vycházejícím z rané teorie reflexivní modernizace. Sama tato teorie by měla být kosmopolitizována, resp. lze mluvit o „deprovincionalizaci“ teorie reflexivní modernizace. Stojí před námi následující otázky: jak adaptovat základní koncepty „individualizace“ a „rizika“ na představu o modernitě, připouštějící více cest, jak jí dosáhnout? Jaké jsou teoretické implikace východoasijské, jihoamerické a dalších navzájem závislých variet (druhé modernity) pro teorii druhé modernity obecně?

III.1 NOVÉ VYMEZENÍ EVROPSKÉHO MODELU INDIVIDUALIZACE

Ve světle příkladů a kontextů čínské⁴⁹, japonské⁵⁰ a jihokorejské⁵¹ cesty k individualizaci, které jsou navzájem „provázané“, zjišťujeme, že jsme kvalitně konceptuálně a empiricky vybaveni zdroji pro dekonstrukci a nové vymezení evropského modelu individualizace. Teze o individualizaci⁵² vyzdvihuje čtyři hlavní rysy procesu individualizace: (1) opouštění tradic; (2) institucionalizované zbavení individua stávajících pout a jeho opětovné ukotvení; (3) povinnost usilovat o „svůj vlastní život“ a nedostatek opravdové individuality; (4) internalizace systémových rizik ve vlastním životopisu. Yan⁵³ přesvědčivě tvrdí, že teze o individualizaci současně vychází ze dvou premis: teoreticky má údajně jít o antitezi neoliberalismu a stejně tak (implicitně) liberalismu a klasického individualismu; ve společenské rovině vymezuje proces individualizace za podmínek kulturní demokracie, sociálního státu a klasického individualismu. Tyto premisy se nicméně

„vztahují k dějinám a realitě západní Evropy. Důraz na tyto dvě premisy uzavírá tezi o individualizaci v mantinelech konkrétní verze druhé modernity v Evropě, respektive v západní Evropě. Oddělíme-li tyto dvě premisy od výše uvedených základních rysů,

⁴⁸ BECK, Ulrich – BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *Fernliebe: Wie Welt-Familien normal werden*. Berlin: Suhrkamp, 2011. (česky *Dálková láska. Životní formy v globálním věku*. Přel. Petra Jeřábková. Praha: SLON, 2014.)

⁴⁹ YAN, Y., 2010, op. cit.

⁵⁰ SUZUKI, M. et al., 2000, op. cit.

⁵¹ CHANG, K.-S. – SONG, M.-Y., 2010, op. cit.

⁵² Viz BAUMAN, Zygmunt. *The Individualized Society*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2001; BECK, U., 1992, op. cit.; BECK, U. – BECK-GERNSHEIM, E., 2001, op. cit.; GIDDENS, A., 1991, op. cit.

⁵³ YAN, Y., 2010, op. cit.

vidíme, že individualizace je ve skutečnosti globálním trendem naší doby. Zatímco v určité míře sdílí výše uvedené čtyři rysy, globální trend individualizace rovněž vykazuje některé rysy, které nejsou uvedenými premisami podmíněny.“⁵⁴

Evropský model zkrátka chápe – v souvislosti se situací nastupující po sociálním státu blahobytu – jako samozřejmost, že instrumentální vztahy, vycházející z tržního prostředí, přinesly individualizaci, v níž se rozvíjely ideje kulturní demokratizace. V Číně nefunguje ani kulturně zakotvená demokracie, ani sociální stát. Individualizace v Číně (na rozdíl od Evropy) nebyla dosud upevněna v systému základních práv, například v rodinném právu, zákoníku práce apod.

Je zřejmé, že to, co se často v evropském kontextu chápe jako „univerzální logika“ individualizace – jmenovitě propojení institucionalizovaných právních forem a životopisných vzorců individualizace – je ve skutečnosti historicky a kulturně omezená, speciální forma, výsledek specifického promíšení modernizace a individualizace v západoevropském kontextu. Jak je patrné z čínského příkladu, tyto právní a biografické vzorce lze od sebe oddělit, kombinovat odlišně, a nacházet tak další cesty k individualizaci.

V principu existuje úzká vazba mezi individualizací a státem jak v evropském, tak v čínském kontextu. Tato vazba může nabývat zcela odlišných podob, dokonce se může ubírat zcela protichůdnými směry. Jestliže jednotlivec nabývá na významu také v Číně, neděje se tak v institucionálně určeném rámci ani na základě stěžejních občanských, politických a sociálních práv, která byla v Evropě vydobyta v politických bojích za první modernitu. Nadále jsou předmětem bojů, jejichž výsledek nelze předem odhadnout.

Je nesmírně pozoruhodné, že čínská cesta k individualizaci se od té evropské značně liší co do povahy – především pak v opačné souslednosti. V Číně začalo docházet k neoliberalní deregulaci hospodářství a pracovního trhu či každodenní kultury a konzumu *před a bez* konstitucionálního ukotvení individualizace, jak je známe v Evropě. Základních politických a sociálních práv lze nabývat až na základě neoliberalní, depolitizující individualizace založené na tržním prostředí. Jedním z důsledků tohoto obrácení souslednosti je, že autoritářský stát, zřeknuvší se sociálních jistot a svých povinností vůči kolektivu, se snaží vytyčovat hranice nárokům na politickou participaci, inherentně přítomnou v procesu individualizace, tím, že okolo jednotlivce buduje těsnou síť omezení. Individuální práva jsou udělována jako privilegia, nikoli jako základní práva, jimž se těší každý jakožto občan. Vláda aktivně omezuje sám o sobě potřebný proces individualizace tím, že jej váže na oficiálně prosazované národní a rodinné hodnoty. Lze shrnout, že zatímco v Evropě používá soudní a právní systém jazyk individualizace, v Číně nacházíme praxi tolerované, dokonce vnucované individualizace spojené s oficiální ideologickou stigmatizací téže individualizace⁵⁵.

Tyto asijské zkušenosti a náhledy na druhou modernitu jsou konceptuálně obohacující. Právě proto je metodologický kosmopolitismus tak bohatý a tvořivý. Další příklad představují Chang a Songová, když poukazuje na soubor odlišných rozměrů a podob individualizace – odtržení se od rodiny, individualizaci vyhýbající se riziku, demografickou individualizaci a institucionalizovanou individualizaci. Jejich cílem je proniknout do dvojznačností tohoto procesu jak ve východní Asii, tak také v obecné rovině. Nejdůležitější podle nich je, že některým z těchto podob individualizace „nemusí předcházet pozitivní individualismus jako generická společenská kultura“⁵⁶. Proto je zcela přípustné mluvit o „individualismu bez individualismu“, což je stav, v němž se nachází například jihokorejské ženy.

⁵⁴ Ibid., s. 508.

⁵⁵ YAN, Yunxiang. *The Individualization of Chinese Society*. Oxford – New York: Berg Publishers, 2009.

⁵⁶ CHANG, K.-S. – SONG, M.-Y., 2010, op. cit.

Nutnost znovu vymezit základní koncepty sociální teorie lze ukázat také na konceptu rizika.⁵⁷ Han a Shimová⁵⁸ dospívají při svém zkoumání různých druhů rizik spojených s východoasijskou „komprimovanou modernitou“ k tomu, že „koncept rizikové společnosti je relevantnější pro východní Asii než pro západní společnosti“ – je ale nutné jej znovu vymezit. Rozlišují dva mody vzniku rizika v současných společnostech. Na jednu stranu se vrací na scénu „nová globální rizika“, která přinesla radikalizace první, průmyslové modernity. Tyto takzvané „vytvořené nejistoty“⁵⁹ jsou převažujícími druhy rizik v západních, především západoevropských společnostech. Jako příklady můžeme uvést klimatické změny, transnacionální terorismus a systémová ekonomická rizika. Han a Shimová nicméně tvrdí, že „je nesprávné konceptualizovat takto veškerá rizika. Na druhu stranu, některá z rizik vznikají jako důsledky nedostatků inherentní uspěchané strategie vývoje ve východní Asii.“⁶⁰

Příklady takových „rizik vyplývajících z nedostatků“ jsou rozsáhlá neštěstí ve výrobě, násilí, znečištění potravin a pitné vody, podvodné stavební projekty, rozdělení rodin a podobně.

Han a Shimová také rozlišují mezi dvěma různými způsoby rozšíření rizik: transnacionálním a regionálním.

„Rizikům říkáme ‚transnacionální‘ tehdy, když z principu mohou působit kdekoli na světě. Naproti tomu mluvíme o ‚regionálních‘ rizicích, pokud se obvykle neprojeví všude, ale v konkrétních zemích, které jdou určitou cestou k modernitě.“⁶¹

„Rizika vyplývající z nedostatků“ v důsledku uspěchané strategie cesty k modernizaci ve východní Asii jsou svým rozsahem převážně regionální. Specifickým způsobem dopadají na východoasijské země, ačkoli se materializují v globálním kontextu. Riziková společnost ve východoasijských zemích proto nabývá zcela jiných obrysů než v západní Evropě. Ustavují ji odlišná rizika, rizikové kultury a rizikové konflikty. Han a Shimová dochází k závěru, že při zkoumání „světové rizikové společnosti“ se musíme soustředit také na konkrétní situaci ve východní Asii. Není tomu tak proto, že by západní pohled na globální rizika nebyl validní, ale protože jiné druhy rizik, vyplývajících z uspěchané modernizace, se dožadují pozornosti, která není potřeba ve východní Asii o nic méně.⁶²

Abychom dokázali lépe rozlišit mezi způsoby tvorby rizik a v důsledku lépe zkoumat úspěchy a nedostatky modernizace, navrhuje rozlišovat mezi hrozbami „způsobenými vlastním zaviněním“ a „vyvolanými z vnějšku“. To umožňuje vymezit otázky nerovnosti a nadvlády v rámci pojmu samotného globalizovaného rizika. Takto můžeme přesněji uchopit radikální nerovnost v postavení těch, kteří rozhodují, a těch, kterých se týkají rizika a/nebo hrozby. Po kosmopolitním obratu se ukazuje, že rozlišení mezi rizikem způsobeným vlastní činností a rizikem z vnějšku je pro kosmopolitismus zásadní v té míře, v níž lze analyzovat vztahy mezi celými částmi světa ve smyslu externalizace námi utvořených hrozeb tím, že se přenesou na druhé. Mocní vytvářejí rizika a těží

⁵⁷ Skvělé shrnutí rozličných sociologických konceptů rizika viz ARNOLDI, Jakob. *Risk: An Introduction*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2009; WILKINSON, Iain. *Risk, Vulnerability and Everyday Life*. Abingdon – New York: Routledge, 2010.

⁵⁸ HAN, Sang-Jin – SHIM, Young-Hee. Redefining Second Modernity for East-Asia: A Critical Assessment. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 465–489.

⁵⁹ BECK, Ulrich. World Risk Society as Cosmopolitan Society? Ecological Questions in a Framework of Manufactured Uncertainties. *Theory, Culture & Society*, 1996, roč. 13, č. 4, s. 1–32; GIDDENS, A., 1994, op. cit.

⁶⁰ HAN, S.-J. – SHIM, Y.-H., 2010, op. cit., s. 471.

⁶¹ Ibid., s. 471.

⁶² HAN, S.-J. – SHIM, Y.-H., 2010, op. cit.

z nich, zatímco na bezmocné dopadají v plné síle „vedlejší efekty“ rozhodnutí, jež činí někdo jiný.

Už jen takto hrubé rozlišení podle původce rizik ukazuje, že musíme revidovat teorii rizikové společnosti. Premisu, že *všechny* lidské bytosti a společnosti rozumí všem rizikům, která je existenciálně ohrožují jako vedlejší efekty „vlastních“ rozhodnutí (a tedy jako „rizika“ v úzkém slova smyslu), je třeba zavrhnout a předpokládat, že pro velkou část lidstva platí, že důsledky modernizace lze do značné míry připsat rozhodování z vnějšku, v jiných částech světa – konkrétně na Západě. Takové oblasti již nejsou ve větší či menší míře znevýhodněné pouze vinou vlastních *neúspěšných pokusů* o modernizaci (což by například tvrdili představitelé teorie závislosti); musí současně trpět důsledky *úspěšných* modernizačních procesů druhých (západních) společností.

V prvé řadě můžeme tento problém spojit s abstraktní povahou samotných konceptů: „kapitalismus“ a „modernita“ jsou dostatečně obecné na to, abychom je mohli dávat do souvislosti téměř s libovolnými fenomény. Koncept světové rizikové společnosti pak poskytuje pro výzkum strategickou výhodu. Nabízí jasný referenční bod pro „překřížení“ konfliktu a integrace: *tvář boha Januse* pro globální rizika. Na jedné straně v diskurzivních prostorech globálních rizik vystávají nové „kosmopolitické imaginární komunity“. Tyto komunity nenahrazují „*pomyslná společenství*“, která pronikavě analyzoval Benedict Anderson⁶³, ale *mohou se pod tlakem „kosmopolitního imperativu“ otevírat* jedna druhé a vytvářet sítě spolupráce. Na druhou stranu vycházejí hegemonické konflikty z rizik vytvořených na základě transnacionálních nerovností – měřeno impaktem a sociální zranitelností. Činí tak způsoby, které rázně odolávají globální standardizaci (viz například kodaňský summit o klimatické změně z roku 2009). Zároveň se vyčerpávají zdroje a mechanismy, které se vyvinuly v zájmu civilizace třídních konfliktů. Nové konflikty světové rizikové společnosti se v současné chvíli soustředí na předpokládané budoucí katastrofy, které – a to je klíčové – se daly do pohybu vinou *právních* podob jednání. S výjimkou preventivních, do budoucna orientovaných politik se nabízí jen malý prostor pro „redistribuci“ případných „právních“ neštěstí.

III.3 TEORETICKÉ IMPLIKACE

Jaké obecnější důsledky má taková exemplární dekonstrukce a rekonstrukce základních sociologických konceptů? První poznatek zní, že cesta od předmodernity k první modernitě a druhé modernitě *není* univerzální a nelze ji zobecňovat. Naopak, tento postup je základním rysem specificky *evropské* cesty k modernitě. Falešný univerzalizmus, implicitně přítomný v sociologických teoriích, neodhalíme, pokud pohlížíme na Evropu z evropské perspektivy. Můžeme jej „nahlédnout“ pouze tehdy, když se na Evropu díváme z neevropské perspektivy, tedy „asijskýma očima“ (případně „africkýma očima“ apod.) – jinými slovy využitím metodologického kosmopolitismu! Metodologický kosmopolitismus zahrnuje nejen zkušenosti druhých a jejich perspektivy vůči modernizaci, ale opravuje a redefinuje vlastní porozumění evropské modernitě. Otázka, jak lze konstruovat variety druhé modernity, tu získává systematickou odpověď – ve smyslu odlišných sekvencí, kombinací a směsic předmoderní situace, první a druhé modernity. Důležitější je, že rozvinuté kapitalistické společnosti jsou výrazem imanentních a zaviněných důsledků procesu transformace z první v druhou modernitu, kdy jsou základní instituce první modernity podrývány. V tomto případě většina hybných sil radikalizované reflexivity – tedy individualizace, kosmopolitizace a riziková společnost – pochází

⁶³ ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991. (česky *Představy společenství – Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Přel. Petr Fantys. Praha: Karolinum, 2008.)

z „vedlejších efektů“ rizik, které vznikly vlastním přičiněním. Později a prudce se rozvíjející kapitalistické společnosti (a rovněž společnosti procházející socialistickou fází) lze přesně charakterizovat a rozlišovat za pomoci různých druhů diferenciací v čase a prostoru a různých kombinací a spojení předmoderní situace, první a druhé modernity.

Teoreticky můžeme rozlišit dva druhy konstelace: jednak je to sekvence opačná oproti té evropské, v níž přicházejí výzvy druhé modernity ještě před první modernitou, což v důsledku znamená, že schází institucionální zdroje první modernity. Můžeme mluvit o „konstelaci oběti v pozdně se rozvíjejících zemích“. Dále se vyskytuje „komprimovaná modernizace“⁶⁴. To znamená, že rozvoj první modernity, která se v evropském kontextu vlekla přes 150 let, a přechod do druhé modernity, zahrnující procesy individualizace, rizika a kosmopolitizaci, přichází víceméně současně, resp. během velmi krátkého období jednoho až dvou desetiletí, jako tomu bylo v případě Jižní Koreje. „Rozvleklá“ evropská a „komprimovaná“ asijská modernita se řídí odlišnou logikou. Za prvé, kumulativní efekty se násobí; za druhé, politická rizika vycházející z cyklu veřejného vytěšňování a hysterie jsou v těchto dvou varietách druhé modernity zcela odlišná; a za třetí (v důsledku prvních dvou bodů) znamená „reflexivita“ v každém z těchto kontextů něco jiného.

Všechny cesty k modernizaci čelí otázce, jaký druh a jaká kvalita *pojištění* se nabízí jednotlivcům, skupinám a třídám, pokud jde o rizika, pocit nebezpečí, nejistoty a hrozby, jež přináší sociální transformace. V zásadě můžeme teoreticky rozlišit tři druhy pojištění proti riziku. *Státní (centrální) model*, v němž stát nabízí ochranu před riziky; dále *společenský model*, kdy se proti rizikům pojišťují rozličné společenské instituce (rodiny, firmy apod.); a nakonec *neoliberální model*, v němž se každý jednotlivec musí vyrovnat s riziky na vlastní pěst. První z modelů ztělesňuje evropský sociální stát blahobytu, který vzešel z třídních konfliktů a industrializace.⁶⁵ Japonsko naopak představovalo společenský model pojistky proti riziku. Jak poznamenává Munenori Suzuki et al.⁶⁶:

*„Za japonské první modernity nebyla mechanismem zodpovědným za management rizik integrované společnosti a za stabilizovaný společenský řád redistribuční politika sociálního státu blahobytu, ani nepanoval zdaleka tak silný pocit třídní solidarity mezi dělníky jako v Evropě. Funkčními ekvivalenty v Japonsku byly v prvé řadě soukromé korporace, které garantovaly dlouhodobé, stabilní zaměstnání zaměstnancům i jejich rodinám (takzvaný japonský centrismus manažersko-firemní), a za druhé shora prosazovaný místní rozvoj, který kontrolují úředníci (keynesiánský makroekonomický tlak na politiku-rozvoj). Od padesátých do osmdesátých let tyto dva systémy fungovaly jako mechanismy, které měly přetavit vyšší produktivitu poháněnou technologickými inovacemi ve stabilitu v životech občanů.“*⁶⁷

Proces reflexivní modernizace, a zvláště pak individualizace a globalizace, narušil základní instituce obou modelů, ačkoli různým způsobem. V případě západoevropského sociálního státu globalizace prohloubila zátěž na systémy sociálního zajištění a současně výrazně navýšila náklady. V japonském případě sociální instituce, které mají fungovat

⁶⁴ CHANG, Kyung-Sup. Compressed Modernity and Its Discontents: South Korean Society in Transition. *Economy and Society*, 1999, roč. 28, č. 1, s. 30–55; CHANG, Kyung-Sup. The Second Modern Condition? Compressed Modernity as Internalized Reflexive Cosmopolitanism. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 444–464.

⁶⁵ EWALD, François. *L'Etat providence*. Paris: Grasset, 1986. „*Tři světy sociálního kapitalismu*“, které pojmenovává Esping-Andersen (ESPING-ANDERSEN, Gøsta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge–Oxford: Polity Press/Blackwell Publishing, 1990.), se liší co do dosahu i hloubky pojištění proti riziku a konkrétními způsoby sdílení zátěže mezi státem a jednotlivcem. Jedná se nicméně stále o varietu státního modelu.

⁶⁶ SUZUKI, M. et al., 2010, op. cit.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 516.

jako pojistka proti sociálním rizikům, padly za oběť ekonomické globalizaci a transnacionalizaci japonských korporací, probíhající od devadesátých let 20. století.

„Soukromé korporace se vzdaly stabilizující úlohy v životech svých zaměstnanců a vláda současně ztratila racionální důvod rozvíjet společný prostor. Lidé tak přišli o ochranu jak ze strany korporací, tak ze strany státu a byli vystaveni globální rizikové společnosti bez jakéhokoli ochranného štítu.“⁶⁸

Čínský vývoj posledních dvou desetiletí dokládá, že vystavování jednotlivce takovému souběhu událostí může vést ke vzniku nového „hybridu“, který kombinuje neoliberalní typ režimu pojištění se silným stranickým státem. Jak uvádí Yan:

„pro individualizaci v Číně je charakteristický způsob řízení stranou-státem a nepřítomnost kulturní demokracie, režimu sociálního státu a klasického individualismu a politického liberalismu.“⁶⁹

Obecnější závěr zní, že existuje globální dynamika reflexivní modernizace, která narušuje funkčnost různých institucí závislých na jednotlivých trajektoriích vývoje v odlišných kontextech v rámci první modernity. Od počátku jednadvacátého století mnoho lidí v celé řadě zemí přišlo na to, že základní instituce hospodářského, sociálního a politického života nejsou efektivní, spolehlivé, případně se tyto instituce začaly samy rozpadat. Z různých souborů nedostatků, úspěchů a selhání, které provázely kapitalistickou průmyslovou modernizaci v různých částech světa, se vyvinuly *různé* cesty k modernizaci, vzorce fungování rizikové společnosti a typy druhé modernity. Teoreticky i empiricky je otevřená otázka, nakolik a jak mohou různé typy druhé modernity existovat vedle sebe.

IV. METODOLOGICKÝ KOSMOPOLITISMUS: OTÁZKA JEDNOTKY ANALÝZY

Další otázka spojená s kosmopolitním obratem ve společenských vědách se týká jednotky analýzy: jaká je nejhodnější jednotka analýzy pro sociální vědy a empirický výzkum? Nebo přesněji: jak dospět k výzkumným jednotkám, které překračují rámec metodologického nacionalismu, a jak je definovat; takové jednotky by nám pomohly pochopit procesy kosmopolitizace a porovnávat variety v kosmopolitní modernitě. Jaké referenční body má mít analýza, již chceme osvobodit z „mantinelů“ národního státu a zároveň se nespokojit s útočištěm v abstraktních konceptech „světové společnosti“⁷⁰? V textu výše jsme přinášeli příklady metodologického kosmopolitismu. Namísto národních států a/ nebo národních společností doporučujeme využít tematické jednotky odvozené ze sociologické teorie – „individualizaci“, „kosmopolitizaci“ a „rizikovou společnost“; všechny vychází z teorie reflexivní modernizace. Proto jsme pomocí historické a komparativní analýzy mohli dekonstruovat a redefinovat vývojovou trajektorii těchto teorémů a jejich společenskou specificitu. Můžeme tak rozpoznat nové formy závislosti, vzájemné závislosti a propojenosti, které jsou relevantní pro společenské jednání, konflikt a integraci.

Tyto příklady nám již nabízí důležité stopy vedoucí k možným řešením potíží metodologického nacionalismu. Z empirického výzkumu tak rozličných disciplín, jako jsou sociologie, antropologie, geografie nebo politologie, se v posledních letech vyvinul různorodý soubor konceptů, přičemž všechny zpochybňují domnělou „přirozenou“ rovnici „společnost/kultura/národ/stát“. Mezi příklady takového výzkumu patří:

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ YAN, Y., 2010, op. cit., s. 511.

⁷⁰ BECK, U., 2006, op. cit.

konceptualizace „Černého Atlantiku“ od Paula Gilroye⁷¹, identifikace „globálního města“ od Saskie Sassenové⁷², pojem „scapes“ Arjuna Appaduraie⁷³, „globální věk“⁷⁴ Martina Albrowa a naše vlastní analýza „kosmopolitní Evropy“⁷⁵.

Tuto mnohost konceptů a přístupů lze vhodně systematizovat s pomocí dvou rozlišení. Na jedné straně můžeme rozlišit nové jednotky výzkumu podle toho, zda odkazují k *procesům*, nebo *strukturám* denacionalizace. Mezi takové procesy patří transnacionální migrace, ke strukturám pak „diasporické komunity“, v nichž přistěhovalci vytváří nové formy transnacionálního soužití. Druhé rozlišení se týká *rozsahu* a *úrovně* kosmopolitizace. Pokud jde o rozsah, jedná se o roli, kterou sehrává národní úroveň, tedy národní stát, národní kultury a podobně, v „globálním věku“. Ke kosmopolitizaci navíc může docházet na různých úrovních sociologické analýzy, a to jak na nadnárodní úrovni (na rovině regionů, světových náboženství apod.), tak pod ní (v místních komunitách, rodině, u jednotlivců, ve firmě, na pracovišti apod.).

Pomocí těchto rozlišení dokážeme identifikovat dva způsoby, jak v rámci metodologického kosmopolitismu zacházet s národní úrovní. Nejširší záběr získáme, nahradíme-li národní jednotku analýzy jiným zacílením, například na „lodě v pohybu“ nebo „světová náboženství“. V tomto případě se národní stává nadbytečným nebo nepodstatným. Uvedený proces bychom mohli nazvat „nahrazováním národní roviny“. Druhou možností je, že národní stát a vůbec národní úroveň budou nadále relevantní, ale ztratí svůj epistemologický monopol, například větším zapojením do nových podob politické organizace a společenského řádu. Metodologickým důsledkem pak je, že hledáme nové jednotky analýzy, které by zahrnuly národní úroveň, ale zcela se s ní nepřekrývaly. Mohli bychom mluvit o „zahrnutí národní roviny“.

Zde musíme zdůraznit, že funkční význam a politická síla národního státu v globalizovaném světě nejsou dostatečnými důvody pro zachování metodologického nacionalismu v sociologickém a politickém výzkumu. Umisťovali bychom zavádějící rovnítko mezi aktérem a pozorovatelem⁷⁶. I v případě, že by národní stát ještě *získával* na funkčním významu, stále musí být jako jediná *jednotka* výzkumu *přípraven* o epistemologický monopol, protože empirická analýza kosmopolitizujících procesů může být úspěšná jen tehdy, když jsou jiné jednotky nahrazeny⁷⁷. S národním státem bychom neměli zacházet jako s předem daným referenčním rámcem analýzy, ale jako s empirickou proměnnou v kosmopolitním výzkumném plánu, o jaký bychom měli usilovat.⁷⁸

V tabulce č. 1 shrnujeme čtyři variety metodologického kosmopolitismu, které vyplývají z daných čtyř rozlišení. Ke každé z těchto variet uvádíme příklady z literatury o kosmopolitismu, transnacionalismu a globalizaci. Tento soubor příkladů nicméně zdaleka není vyčerpávající. Bylo by záhodno ještě řadu dalších doplnit. Nyní uvedeme alespoň několik ilustrací, jaké možnosti nám otevírá nové vymezení jednotky analýzy dosažené pomocí metodologického kosmopolitismu.

⁷¹ GILROY, Paul. *The Black Atlantic: Modernity and Double-Consciousness*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993.

⁷² SASSEN, Saskia. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press, 1991.

⁷³ APPADURAI, Arjun. *Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology*. In *Recapturing Anthropology*. Richard G. Fox (ed.). Santa Fe: School of American Research Press, 1991.

⁷⁴ ALBROW, Martin. *The Global Age*. Cambridge: Polity Press/Blackwell Publishers, 1996.

⁷⁵ BECK, U. – GRANDE, E., 2007, op. cit.

⁷⁶ BECK, U., 2005, op. cit., kap. 2.

⁷⁷ GRANDE, Edgar. *Cosmopolitan Political Science*. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 87–111.

⁷⁸ ZÜRN, Michael. *Politik in der postnationalen Konstellation. Über das Elend des methodologischen Nationalismus*. In *Politik in einer entgrenzten Welt*. Christine Landfried (ed.). Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 2001.

Tabulka 1 – Jednotky analýzy metodologického kosmopolitismu

	procesy	struktury
<i>Zahrnutí národní roviny</i>	„Komprimovaná modernizace“ ⁷⁹ ; kosmopolitní evropeizace ⁸⁰ ; „rekurzivní kosmopolitizace“ ⁸¹	Režimy transnacionální politiky ⁸² ; globální assembláže ⁸³ ; světové regiony ⁸⁴
<i>Nahrazení národní roviny</i>	„Lodě v pohybu“ ⁸⁵ ; kapitalismus dodavatelských řetězců ⁸⁶ ; „kosmopolitní inovace“ ⁸⁷	Světová náboženství; transnacionální sítě migrantů ⁸⁸ ; hraniční zóny; globální město; lokální úroveň; rodina; jednotlivce

IV.1 LODĚ V POHYBU: NAHRAZENÍ NÁRODNÍCH JEDNOTEK TRANSKONTINENTÁLNÍMI PROCESY

Jednu z prvních a nejradiálnějších alternativ metodologického nacionalismu představil Paul Gilroy (jakkoli ji takto neoznačil). Ve své významné studii se nespokojil s národními „mantinely“, ale zaměřil se na transkontinentální prostor – „Černý Atlantik“⁸⁹ jako rámec pro svá teoretická a empirická zkoumání. Gilroy přesvědčivě tvrdil, že pojmy národa, národnosti a národní příslušnosti mají epistemologické důsledky, potvrzují takové výzkumné programy a praxe, které staví na „kulturním insiderství“, na esencializaci etnické odlišnosti. Gilroy proto nevychází z pevně dané entity, ale za klíčový symbolický koncept organizace svého výzkumu volí *obraz lodí v pohybu* na cestách mezi Evropou, Amerikou, Afrikou a Karibikem.

„Obraz lodi – živého, mikrokulturního, mikropolitického systému, který je v pohybu – je zvláště důležitý z historických a teoretických důvodů. [...] Skrze lodě se zaměřujeme na průběh cesty, na různé představy o vykoupení po případném návratu do africké domoviny, na předávání nápadů a interakci různých aktivistů, na předávání klíčových kulturních artefaktů: zápisů, knih, gramofonových desek nebo popěvek.“⁹⁰

Podobným směrem, tedy k nahrazení národně definované základní jednotky výzkumu novými, transnacionálními procesy, se vydává také Anna Tsingová⁹¹, která ve své práci zkoumá nové podoby *transnacionálního kapitalismu dodavatelských řetězců*.

⁷⁹ CHANG, K.-S., 1999, op. cit.; CHANG, K.-S., 2010, op. cit.

⁸⁰ BECK, U. – GRANDE, E., 2007, op. cit.

⁸¹ LEVY, D., 2010, op. cit.

⁸² GRANDE, Edgar. Vom Nationalstaat zum transnationalen Politikregime – Staatliche Steuerungsfähigkeit im Zeitalter der Globalisierung. In *Entgrenzung und Entscheidung. Was ist neu an der Theorie reflexiver Modernisierung*. Ulrich Beck – Christoph Lau (eds.). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2004.

⁸³ SASSEN, Saskia. *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton: Princeton University Press, 2006.

⁸⁴ KATZENSTEIN, Peter J. *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*. Ithaca: Cornell University Press, 2005.

⁸⁵ GILROY, P., 1993, op. cit.

⁸⁶ TSING, Anna. Supply Chains and the Human Condition. *Rethinking Marxism*, 2009, roč. 21, č. 2, s. 148–176.

⁸⁷ TYFIELD, D. – URRY, J., 2009, op. cit.

⁸⁸ GLICK SCHILLER, N., 2009, op. cit.

⁸⁹ GILROY, P., 1993, op. cit.

⁹⁰ GILROY, Paul. The Black Atlantic as a Counterculture of Modernity. In *The Transnational Studies Reader: Intersections and Innovations*. Sanjeev Khagram – Peggy Levitt (eds.). London – New York: Routledge, 2008, s. 204.

⁹¹ TSING, A., 2009, op. cit.

V protikladu k teoriím rostoucí kapitalistické konvergence a homogenity se Tsingová ve své analýze věnuje fundamentální roli diference při mobilizaci kapitálu, práce a dalších zdrojů. Zaměřuje se nikoli na pevně vymezenou entitu, ale na proces: na dodavatelské řetězce a mobilizaci práce v nich, na to, nakolik závisí na performativitě genderu, etnicity, národnosti, náboženské víry nebo občanském statusu. Ukazuje, že diverzita je pro globální kapitalismus zcela zásadní, nepředstavuje jen jeho ozdobu.⁹²

IV.2 TRANSNACIONÁLNÍ SÍŤE, HRANIČNÍ ZÓNY A IMPÉRIA: NAHRAZENÍ NÁRODNÍ JEDNOTKY NOVÝMI TRANSNACIONÁLNÍMI STRUKTURAMI

V posledním desetiletí byla značná pozornost věnována oblasti transnacionálních studií⁹³. Odhlédneme-li od rozdílů ve výzkumných předmětech a akademických disciplínách, tyto výzkumy mají společné to, že národní jednotku analýzy nahrazují novými strukturami, které lze zkoumat na celé řadě úrovní. Nejvíce průkopnický je v tomto ohledu výzkum transnacionální migrace realizovaný Ninou Glick Schillerovou⁹⁴ a dalšími⁹⁵. Upřednostňují konstruktivistický přístup k teritoriálním prostorům, přes které přechází nebo se s nimi překrývají transnacionální sítě, skupiny založené na příbuznosti, organizace migrantů a diasporické komunity, jež se nedrží v národních hranicích, ale nemají nezbytně ani globální dosah. Dalším příkladem jsou různá pojetí impéria, která se objevila v nedávných debatách o roli USA v novém globálním řádu a o výsledcích evropských integračních procesů (viz například Katzenstein⁹⁶ či Beck a Grande⁹⁷).

IV.3 KOMPROMOVANÁ MODERNIZACE, GLOBÁLNÍ ASAMBLÁŽE, REŽIMY TRANSNACIONÁLNÍ POLITIKY: ZAHRNUTÍ NÁRODNÍ ROVINY DO NOVÝCH TRANSNACIONÁLNÍCH STRUKTUR A PROCESŮ

Kosmopolitizace moderních společností nezbytně neznamená konec národní úrovně. Veškeré předzvěsti konce národního státu v globalizovaném věku se dosud ukázaly jako předčasné. Národní stát se v procesu reflexivní modernizace nerozpuští, ale mění se, a to v různých případech rozličnými způsoby⁹⁸. To znamená, že národní celek, respektive národní hranice, monopoly na legitimní užití násilí, národní normy, instituce a kultury, mohou být stále významnými faktory při utváření společností. Ani metodologický kosmopolitismus proto nemůže zcela přehlížet národní rovinu. Nechce ji však přijímat jako nezpochybnitelnou premisu, ale zacházet s ní jako s konceptuální proměnnou, jejíž význam je vždy třeba empiricky vyhodnotit.

Zahrnutí národní roviny do procesů kosmopolitizace může probíhat celou řadou způsobů. Podobně jednotky analýzy, které vytváří metodologický kosmopolitismus, jsou

⁹² Dalším příkladem je „kosmopolitní režim inovací“ (TYFIELD, D. – URRY, J., 2009, op. cit.), transnacionální proces stimuluje mezinárodní spolupráci v oblasti inovací, která je nutná pro výrobu „globálního zboží“.

⁹³ KHAGRAM, S. – LEVITT, P. (eds.), 2008, op. cit.; PRIES, Ludger. *Die Transnationalisierung der sozialen Welt. Sozialräume jenseits von Nationalgesellschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008; PRIES, Ludger (ed.). *Rethinking Transnationalism: The Meso-link of Organizations*. Abingdon – New York: Routledge, 2008.

⁹⁴ GLICK SCHILLER, N., 2009, op. cit.

⁹⁵ KHAGRAM, S. – LEVITT, P. (eds.), 2008, op. cit.

⁹⁶ KATZENSTEIN, P. J., 2005, op. cit.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ SORENSEN, Georg. *The Transformation of the State: Beyond the Myth of Retreat*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, 2004; GRANDE, E. – PAULY, L. W. (eds.), 2005, op. cit.; SASSEN, S., 2006, op. cit.; GRANDE, Edgar. Reflexive Modernisierung des Staates. *Der moderne Staat*, 2008, roč. 1, č. 1, s. 7–28.

nesmírně rozmanité. Příkladem je koncept „*režimu transnacionální politiky*“⁹⁹. Jedná se o výstavbu transnacionálních institucí, potýkajících se s otázkami globální regulace a problémy, jakými jsou klimatické změny, regulace internetu a zdanění transnacionálních podniků. Tyto instituce organizují mezistátní interakce, které se nevymezují podle národních jurisdikcí, ale podle konkrétních regulačních problémů; zahrnují přitom nesmírně variantní skupiny aktérů (jak veřejných, tak soukromých) a rozšiřují se do rozličných teritoriálních rovin. Pro empirické zkoumání transnacionálních politik jsou tyto režimy ideální jednotkou analýzy. Klíčové je, že tyto nové instituce národní státy nenahrazují, ale pojímají je do sebe. Národní státy jsou zahrnuty do nových transnacionálních regulačních systémů – jedním z hlavních úkolů empirické analýzy je zkoumání specifického významu národních států v těchto institucích. Národní státy jsou dosud dominantní například v otázkách ochrany klimatu, kde dokonce hrozí, že se transnacionální režimy stanou pouhými „hlásnými troukami národních politik“.

Práce Daniela Levyho¹⁰⁰ a Saskie Sassenové¹⁰¹ ukazují, kdy je potřeba zvolit národní stát jako jednotku a současně překonat omezenost metodologického nacionalismu. Dokládají, že globalizační procesy vychází z proměn v rámci národních států a vytváří v nich své dynamiky, ať se jedná o růst globálního kapitálového trhu nebo sítě aktivistů oddaných lidským právům¹⁰². Národní prostor se zkrátka stává nesmírně komplexním „vyjádřením globální roviny“. V tomto případě získávají národní instituce a kultury, jejich vývojové trajektorie i konkrétní historie novou důležitost, a ne nutně nižší. Díky propojenosti světa začíná mnoho procesů na místní úrovni, místy v nelokalizovaném sousedství. Tento hranice překračující rámec strategicky zásadních aktérů pod národní úrovní, kteří jsou propojeni intenzivními transakcemi a přesuny odborníků, je ztělesněním odnárodnění času a prostoru. Není národní ani globální, ale kosmopolitní.

Transnacionální prostory, procesy a struktury, vytvářející jednotky analýzy v kosmopolitní metodologii, lze konstruovat různými způsoby. Můžeme je odvozovat z klíčových teoretických konceptů, jak jsme již ukázali v případě individualizace a rizika, dále je lze odvozovat induktivně na základě (1) historických, (2) funkčních, (3) sociálních nebo (4) institucionálních kritérií¹⁰³. Z empirického výzkumu „reflexivní modernizace“ v rámci Mnichovského výzkumného programu vzešly příklady každé z těchto možností¹⁰⁴.

Jednou z *historicky* vymezených jednotek analýzy jsou „*transnacionální místa paměti*“, o nichž pojednávají Daniel Levy a Natan Sznaider ve svých pracích o holocaustu¹⁰⁵. Transnacionální místa paměti se utvářela ze sdílených historických zkušeností vzešlých z holocaustu. Ty ze zemí střední Evropy, které byly zasaženy nejvíce, si sice vyvinuly specifické praktiky a politiky ve snaze vyrovnat se s holocaustem, lze jim však odpovídajícím způsobem porozumět pouze tehdy, pokud je interpretujeme v kontextu „*transnacionálních míst paměti*“, do nichž jsou zahrnuty.

Druhou možnost nabízí *funkčně* definované jednotky analýzy, jakých jsme se dočkali výše v případě „režimů transnacionální politiky“. Zde se tematické jádro a hranice

⁹⁹ GRANDE, E., 2004, op. cit.; GRANDE, E. – PAULY, L. W. (eds.), 2005, op. cit.; GRANDE, Edgar – KÖNIG, Markus – PFISTER, Patrick – STERZEL, Paul. Globalization, Political Transnationalization, and the Future of the Nation-State – A Comparison of Transnational Policy Regimes. In *Globalization: State of the Art and Perspectives*. Stefan A. Schirm (ed.). London – New York: Routledge, 2007.

¹⁰⁰ LEVY, D., 2010, op. cit.

¹⁰¹ SASSEN, S., 2006, op. cit.

¹⁰² KURASAWA, F., 2007, op. cit.

¹⁰³ GRANDE, E., 2006, op. cit.

¹⁰⁴ Viz především BECK, Ulrich – BONĚ, Wolfgang (eds.). *Modernisierung der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001; BECK, Ulrich – LAU, Christoph (eds.). *Entgrenzung und Entscheidung. Was ist neu an der Theorie reflexiver Modernisierung?* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2004; BECK, U. – MULSOW, M. (eds.), 2011, op. cit.; BONĚ, Wolfgang – LAU, Christoph (eds.). *Macht und Herrschaft in der reflexiven Moderne*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft, 2010.

¹⁰⁵ LEVY, Daniel – SZNAIDER, Natan. *The Holocaust and Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press, 2005.

jednotky analýzy ustavují sdílenými regulatorními problémy, jako je regulace finančních trhů, otázka zdanění korporací nebo environmentálních politik¹⁰⁶. To však nelze ztotožnit s funkcionalistickým přístupem k sociálním problémům. Máme k dispozici množství empirických analýz, z nichž vyplývá, že problémy, které se snažíme zkoumat, se konstruují v průběhu politických konfliktů (různými způsoby a v různé míře politizovaných) a totéž platí pro institucionální rámce, jež vznikly pro práci s nimi. Jelikož se tyto konflikty soustředí na specifické regulatorní otázky, nedává smysl chápat zmíněné otázky jako výchozí bod a referenční rámec pro empirickou analýzu.

Za třetí můžeme rozpoznat transnacionální prostory a jednotky analýzy, pokud za její výchozí bod zvolíme *sociální* praxe, konkrétně sociální konflikty a konfliktní struktury. Jako příklady poslouží „*transnacionální politické kampaně*“ a „*debaty*“¹⁰⁷. Kampaně jsou utvářeny politickými událostmi a aktéry, zatímco debaty jsou vymezené konkrétním tematickým jádrem, například imigrací a evropskou integrací. Skutečnost, že analyzujeme transnacionální procesy s pomocí takových konceptů, nám umožňuje soustředit se na empirickou analýzu dvou klíčových proměnných: variace *konstelací aktérů* (například politických stran, transnacionálních organizací apod.) a variace v *teritoriálním záběru* politického jednání. Takový analytický rámec nám dovoluje seskupit rozličné podoby politické mobilizace a artikulace pod jednou hlavičkou a dospět k analýze přeshraničního politického konfliktu.

Za čtvrté můžeme rozpoznat transnacionální jednotky analýzy pomocí nových podob transnacionálního budování *institucí*. V tomto případě, týkajícím se především evropské zkušenosti¹⁰⁸, se jedná o procesy formální a neformální regionální integrace a jejich důsledků, které tvoří referenční rámec pro sociální teorii a empirickou analýzu. Peter Katzenstein¹⁰⁹ již ukázal ve svém pojednání o „*světě regionů*“, že tímto způsobem se otevírají nové možnosti pro komparativní výzkum napříč rozličnými částmi světa.

V. VYHLÍDKY KOSMOPOLITNÍ SOCIOLOGIE: NORMATIVNÍ OTÁZKY, SNAHY SE S NIMI VYROVNAT A PROSTOR PRO REALIZACI

Kosmopolitní obrat v sociální teorii a výzkumu by nebyl dokonalý, kdybychom kosmopolitismus chápali pouze v konceptuální rovině a kdybychom nenahledli zásadní význam, který nese fúze epistemologického předmětu a kontextu uplatnění a využití výsledků výzkumu tak, jak je pro sociální vědy obecně typické. Jak uvádí Han a Shimová, globální rizika tlačí reflexivní modernizaci kupředu.

„Faktor tlaku kupředu sám jako vysvětlení nicméně nestačí. Pro reflexivní modernizaci je zásadní rovněž faktor přitahování, jelikož dodává energii a význam. Jestliže faktor tlaku je slepou silou, která působí na jednotlivce, faktor přitahování znamená, že jednotlivci jsou přizváni, aby se podíleli na navrhované alternativní instituci. Reflexivní modernizace může fungovat, pokud jsou tyto dva faktory spojené tak, aby vyvolaly synergický efekt.“¹¹⁰

Z toho vyplývají tři otázky – první otázka je *normativní*: (1) Jaké kosmopolitní alternativy a vize se nabízí? A za jakých okolností vede „kosmopolitizace“ k „reflexivním kosmopolitismům“, a nikoli k „reflexivním fundamentalismům“? (2) Pro *koho* jsou určeny

¹⁰⁶ Viz např. DREZNER, Daniel W. *All Politics is Global: Explaining International Regulatory Regime*. Princeton–Woodstock: Princeton University Press, 2007.

¹⁰⁷ Viz KRIESI, H. et al., 2012, op. cit.

¹⁰⁸ BECK, U. – GRANDE, E., 2007, op. cit.; DELANTY, Gerard – RUMFORD, Chris. *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Taylor & Francis, 2005.

¹⁰⁹ KATZENSTEIN, P. J., 2005, op. cit.

¹¹⁰ HAN, S.-J. – SHIM, Y.-H., 2010, op. cit., s. 478.

kosmopolitní společenské vědy? (3) Jak *realistické* jsou kosmopolitní ideje a alternativy, když jsou konfrontovány s dominancí národních tendencí a se sklony k nové etnizaci, jež pozorujeme po celém světě, podobně jako s pluralitou chápání rizik a antagonismů? Je kosmopolitismus nezbytně idealistickou utopií?

V.1 NORMATIVNÍ OTÁZKY

„*Nepromlouvám k vám jako kandidát na prezidenta, ale jako občan, jako hrdý občan Spojených států a váš spoluobčan na tomto světě,*“ tak oslovil Barack Obama dav nadšených Berlínčanů. Již od dob Immanuela Kanta sbíráme nemalé množství normativních idejí a návrhů, co má znamenat sousloví „spoluobčan na tomto světě“. Souvislost mezi kosmopolitismem, patriotismem a nacionalismem byla již předmětem zájmu nejlepších a nejtvůřivějších duchů Evropy osmnáctého a začátku devatenáctého století¹¹¹. Se stoletím dvacátým nicméně kosmopolitismus jako seriózní intelektuální a politická pozice téměř vymizel. Teprve s pádem sovětského komunismu rozvířily kantovské sny o „věčném míru“ veřejnou představivost a uchytily se ve velmi rozdílných vědeckých oborech. Hlavní otázka, která vyvstává v této souvislosti, zní: jak kosmopolitní je debata o kosmopolitismu, nebo přesněji *kosmopolitismech* (v plurálu!)? Existují například feministické obrazy kosmopolitismu, které nestaví na mužském maximalismu „světového občana“?

„*Případná kosmofeministická perspektiva by si žádala kriticky aktivní prostor, který není pouhým obrazem globalizace nebo protilátkou nacionalismu, ale spíše se soustředí na projekty v intimní sféře pojímané jako součást kosmopolitní perspektivy.*“¹¹²

Dále se nabízí následující problém: „*Nakolik radikálně dokážeme přepsat dějiny kosmopolitismu a jak dramaticky překreslit jeho mapu, jakmile budeme připraveni přemýšlet vně limitů evropských intelektuálních dějin?*“¹¹³ Náš přístup ke konceptualizaci této normativní otázky spočívá v rozlišení tří scénářů budoucího vývoje: scénáře optimistického, realistického a pesimistického.

Podle *optimistického* scénáře existuje skrytá vazba mezi klimatickou změnou a filozofií Immanuela Kanta. Chceme-li zformulovat účinnou odpověď na klimatickou změnu, nutně musíme urazit alespoň kus cesty k „*věčnému míru*“. Ve skladbě vědeckého a ekonomického jazyka světových rizik se tudíž má ukrývat cosi normativního, velikého, zcela nemyslitelného, součástí čehož je realismus navázaný na realismus, který nabývá na síle tváří v tvář nastupující ekologické apokalypse. Nestací jen usilovat o dobro, použijeme-li slavnou diferenciaci Maxe Webera, respektive se přiklánět ke kosmopolitní „*etice úmyslu*“ (*Gesinnungsethik*). Kosmopolitní „*etika odpovědnosti*“ (*Verantwortungsethik*) je rovněž nezbytná, případně, použijeme-li ještě ambicioznější formulaci, potřebujeme vytvořit „*humanitu*“ jako politický subjekt. Nový normativní imperativ zní: pouze tehdy, usadí-li se jednotlivci, neoliberalové, neonacionalisté, korporace, sociální skupiny a společnosti, mocní i slabí tohoto světa u jednoho stolu, aby vyjednali novou dohodu o globální rovnováze v našem světě – to znamená, pokud na světě uskutečníme alespoň něco z Kanta – pak budeme mít naději na přežití! Děbelská dohoda civilizace – která míří k sebezničení – a nelítostná povaha této maximy přežití (*Kant, nebo katastrofa!*) – se stává rovněž jedinou nadějí.

¹¹¹ DELANTY, G., 2009, op. cit., kap. 1.

¹¹² POLLOCK, Sheldon – BHABHA, Homi – BRECKENRIDGE, Carol A. – CHAKRABARTY, Dipesh. Cosmopolitanisms. *Public Culture*, 2000, roč. 12, č. 3, s. 584.

¹¹³ *Ibid.*, s. 586.

Realistický scénář zní následovně: antagonismus mezi tvůrci a příjemci rizik klimatické změny je současně základem i hlavní překážkou kosmopolitiky klimatické změny. Toto dilema nelze překonat. Agnostici klimatické změny mezi námi budou nadále; tak či onak bude dál probíhat určitá ekologicko-technologická modernizace směřující k víceméně „zelenému kapitalismu“. Čím déle budou politické strany hlavního proudu ochotné udržovat obří tanker na své trase, tím absurdnější a méně věrohodné se budou jevit údajné rozdíly mezi nimi. Tento přístup se překrývá s klasickou pozicí, kterou prosazoval Niklas Luhmann¹¹⁴: postačí nám evoluce. Pro změnu není prostor, ani není nezbytná. Zůstává jen cynická maxima: minimalizujeme škody způsobené naším nadšením!

Zato *negativní scénář* ani v nejmenším nevyklučuje pozici hlavního proudu, dokonce může být jejím důsledkem. Jak radikálně nerovné důsledky klimatické změny, tak politika vůči klimatu působí jako „olej do ohně“ fundamentalistických hnutí odporu. Jinými slovy: existuje začarovaný kruh klimatických katastrof, migračních pohybů, fundamentalistického nacionalismu a náboženského fundamentalismu a ten povede k výbuchům násilí, a dokonce klimatickým válkám.¹¹⁵

V různých modernizačních kontextech budou tyto scénáře nabývat odlišných podob a/nebo budou vytvářet různé kombinace. Na tomto základě můžeme normativní otázku (v kontextu sociálněvědného pojmosloví) formulovat přesněji: za prvé, za jakých podmínek by mohla kosmopolitní modernita budoucnosti kopírovat pozitivní scénář, tedy vytvářet imaginární kosmopolitní komunity globálních rizik? Za druhé s tím souvisí otázka identity aktérů, kteří budou dominantní v potenciálních bojích o hegemonii, a mocenských strategií, jež se jim budou nabízet¹¹⁶. Normativní kosmopolitismus nicméně není jediným produktem transnacionálních a národních konfliktů, ale vyžaduje rovněž kosmopolitní civilizaci těchto konfliktů. Jako třetí se nabízí otázka, jak ekologicky a sociálně civilizovat kapitalismus za rámec zastaralého národního státu a utopického „světového státu“. Tyto problémy otevírají teoretické, normativní a politické horizonty otázek, v nichž by sociální vědy mohly objevit tvořivou a politicky značně relevantní funkci. Normativní obrat v kosmopolitní sociální teorii a výzkumu se nevyhnutelně musí ocitnout v rozporu se současným duchem jak liberalizovaného kapitalismu, tak nesmiřitelného národního státu. Právě takový obrat by měl sehrát roli podnětu k hlubšímu poznání.

V.2 KOMU JSOU ADRESOVÁNY SPOLEČENSKÉ VĚDY?

Metodologický nacionalismus v sobě již obsahoval implicitní předpoklady, které propojovaly kategorické rámce a prakticko-politický vztah k adresátům daných teorií. V modelu „mantinelů“ se definice národního společenství jako adresáta výzkumu pojí s více nebo méně exkluzivními odkazy na národní činitele (vlády, politické strany, odbory, třídy, elity, sociální hnutí apod.). Slouží jako principiální subjekty při budování sociální teorie, pro empirický výzkum (ačkoli snad ne záměrně) a jako subjekty praktických doporučení a intervencí. Rozlišujeme zde dva druhy „*hodnotové relevance*“ (*Wertbeziehungen*; Max Weber) a předpojatosti: explicitní a implicitní. Hodnoty a předpojatost *explicitně* navázané na metodologický nacionalismus se po druhé světové válce v evropském kontextu soustředily na budování demokratického, intervenčního sociálního státu blahobytu

¹¹⁴ LUHMANN, Niklas. *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press, 1995.

¹¹⁵ Empirické analýzy politických důsledků globalizace v západní Evropě ukázaly, že globalizace vyvolala nové štěpení „kosmopolitismus–nacionalismus“, které nejjasněji zformulovaly nové radikálně pravicové a populistické strany bojující za opětovnou nacionalizaci politiky v globálním věku. (KRIESI, Hanspeter et al. *West European Politics in the Age of Globalization*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2008.)

¹¹⁶ BECK, U., 2005, op. cit.

jakožto představitele společného dobra a společné vůle. Rozvoj a dosah sociologie a politologie v západní Evropě po druhé světové válce úzce souvisely s dvojitou úlohou: na jedné straně měly zabránit recidivě fašismu a nacionálního socialismu, na druhé straně nepovolit pracující třídě, aby se dala na stranu komunistického soupeře. Navíc lze snadno podrobně ukázat – ačkoli v tomto článku na to prostor nemáme –, že dnes převažující akademické sebevnímání, především víra v to, že sociální teorie a výzkum jsou „hodnotově neutrální“ a vedené „s čistě vědeckými cíli“, je v příkrém rozporu s *implicitní* předpojatostí. Jedná se o důsledek přijetí „perspektivy aktéra“, v tomto případě národního, do „perspektivy pozorovatele“ společenských věd, například vyloučení rizik z rozvažování nad rámec národního státu. Pokud jde o nová globální rizika, hodnotová svoboda není známkou vyspělosti, ale nepochopením odpovědnosti, které nesou společenské vědy.

Metodologický nacionalismus ve věku globalizace zastarává nejen jako konceptuální rámec, ale také jako adresát. Především z tohoto důvodu se vysoce profesionalizované společenské vědy na jednu stranu ztrácí v nirválně abstrakci a na druhé straně se tříští v ezoterické, fragmentované, nespojitě, velmi detailní empirické výzkumné projekty¹¹⁷. Jinými slovy, neprovinční, relokovaná postuniverzalistická sociální teorie, která znovu objevuje a reflektuje své evropské kořeny, musí nyní hledat novou historickou „hodnotovou relevanci“. Taková hodnotová relevance musí být kulturně validní (i do budoucna) a propojovat dědičtí problémů sociálněvědního výzkumu s novými adresáty.

Ukázali jsme si, že pro metodologický nacionalismus se národně-státní kategorický rámec výzkumu překrývá (obrazně řečeno, za výzkumníkovými zády) s kategoriemi úzce souvisejícími s perspektivou národního aktéra (jako jsou společenské třídy, hnutí občanské společnosti, národní vlády apod.). Pokud jde o způsob, jak se k subjektům výzkumu staví kosmopolitní společenské vědy, tam totéž neplatí. Naopak způsob vztahování ve spojitosti s „kosmopolitním obratem“ znamená, že *nemáme* konkrétní kategorie aktérů, nepracujeme s vládami, odborovými svazy, svazy zaměstnavatelů, společenskými třídami nebo sociálními hnutími. A co je podstatnější, kosmopolitní sociální věda se nedrží falešné analogie: nehledá nové „transnacionální třídy“, „multitudy“ nebo „elity“, které by kopírovaly původní vzorec. Kosmopolitní sociální teorie pracuje s *kosmopolitními koalicemi aktérů* ve vši jejich mnohosti. S heterogenními, neustále fluktuujícími koalicemi, do nichž se zapojují vlády, národní a mezinárodní „subpolitiky“, mezinárodní organizace, neformální sdružení států jako G8 nebo G20 apod. V takových koalicích je sváděn boj o hegemonii mezi soupeřícími projekty, které chtějí zastupovat univerzální rovinu a vymezovat symbolické parametry společenského života. Během utváření těchto koalic, při němž jsou překračovány všechny typy hranic, se otevírají nové sféry a prostory pro politická jednání – děje se tak v podmínkách, které musíme teprve zmapovat. Tváří i tvář nové kvality globálních závislostí a dalších úzkých vazeb nemůže žádný aktér očekávat, že se prosadí vlastními silami; všichni jsou závislí na koalicích, aliancích a sítích.¹¹⁸ Takto se tedy nepřehledná hra „globální domácí politiky“ otevírá svým imanentním alternativám a opozicím a dává vzniknout novým kolektivním identitám a politickým subjektům.

V.3 MOŽNOSTI REALIZACE

Až do této chvíle se naše diagnóza jeví jako ambivalentní, někdo by ji dokonce mohl označit za protikladnou. Někteří teoretici si právě pro takovou příležitost schovávají pojem „dialektika“. Položme si konečně následující otázku: jak můžeme úspěšně čelit

¹¹⁷ BURAWOY, Michael. American Sociological Association Presidential Address: For Public Sociology. *British Journal of Sociology*, 2005, roč. 56, č. 2, s. 259–294.

¹¹⁸ BECK, U., 2005, op. cit.

globálním rizikům za situace, kdy před sebou máme celou řadu soupeřících modernit, s jejich vlastními normativními modely, materiálními zájmy a konstelacemi politické moci? Klíčem k nalezení odpovědi budiž koncept *kosmopolitní reálpolitiky*. Abychom jej správně pochopili, musíme tento koncept odlišit především od normativně-filozofického *kosmopolitismu* na straně jedné a idealistického utopického kosmopolitismu¹¹⁹ na straně druhé. Kosmopolitická reálpolitika se alespoň primárně nevztahuje ke sdíleným idejím a identitám, ale k moci a zájmům, které je třeba vzít v potaz. S takto „realistickou“ perspektivou se dostáváme k zásadní otázce: jak lze utvářet „metamocenské hry“ globální domácí politiky (*Weltinnenpolitik*) a jak lze prosazovat zájmy takovým způsobem, aby napomáhaly realizaci sdílených kosmopolitních cílů? Řečeno s Mandvillem, jak lze soukromé nectnosti přetavit ve veřejné, kosmopolitní ctnosti?

Koncept kosmopolitní reálpolitiky, který se s touto otázkou snaží vyrovnat, se zakládá na čtyřech předpokladech. Za prvé, nová dějinná realita světové rizikové společnosti je taková, že žádný národ nedokáže řešit své problémy sám. Ti, kdo sází na národní kartu, nevyhnutelně prohrají. Za druhé, globální problémy vytváří nové kosmopolitní imperativy, posilující transnacionální rizikové komunity. Za třetí, mezinárodní organizace nejsou jen pokračováním národní politiky jinými cestami. Mezinárodní organizace mohou proměňovat národní zájmy. Za čtvrté, kosmopolitní realismus je také realismus hospodářský. Snižuje a přerozděluje náklady, protože ztráta legitimacy vede k exponenciálnímu růstu nákladů.

Takto chápaný kosmopolitismus implikuje specifické způsoby, jak zajistit, aby vlastní (individuální nebo kolektivní) zájmy získaly pozornost a mohly být naplňovány. Kosmopolitní realismus nevolá po obětování vlastních zájmů ani po jednoznačném příklonu k vyšším ideám a ideálům. Naopak přijímá, že politické jednání je z větší části založeno na zájmu. Trvá však na takovém přístupu ke sledování vlastních zájmů, který by byl kompatibilní se zájmy širšího společenství. Kosmopolitní realismus tedy především počítá s uznáním a zahrnutím zájmů druhých do počtů, jež se týkají zájmu vlastního. Díky opakovaným, propojeným, sebeomezujícím strategiím se tak zájmy stávají „reflexivními národními zájmy“; přesněji řečeno: z vlastního omezení vyrůstá síla se prosadit. V ideálním případě lze dosáhnout současně individuálních i kolektivních cílů, a to jednak národních, jednak globálních. Ve skutečnosti dojde mnohdy ke střetu s limity a dilematy kosmopolitní reálpolitiky. Není to všelék na veškeré potíže světa – a rozhodně ne vždy zabere. Nakolik má určitý problém kosmopolitní řešení, to závisí na normativním a institucionálním rámci, v němž musí být přijímána rozhodnutí.¹²⁰ Hlavní sdělení kosmopolitní reálpolitiky je nicméně následující: budoucnost je otevřená. Záleží na tom, jak se budeme rozhodovat. To, jaký provedeme výzkum a jaké využijeme konceptuální rámce, bude ovlivňovat výsledek.

¹¹⁹ ARCHIBUGI, D., 2008, op. cit.; HELD, David. *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2004.

¹²⁰ V naší knize o kosmopolitní Evropě jsme pojmenovali některá dilemata „kosmopolitní reálpolitika“. (BECK, U. – GRANDE, E., 2007, op. cit.)

- ALBROW, Martin. *The Global Age*. Cambridge: Polity Press/Blackwell Publishers, 1996.
- ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991. (česky *Představy společnosti – Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Přel. Petr Fantys. Praha: Karolinum, 2008.)
- APPADURAI, Arjun. Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology. In *Recapturing Anthropology*. Richard G. Fox (ed.). Santa Fe: School of American Research Press, 1991.
- APPIAH, Kwame A. *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York: W. W. Norton, 2006.
- ARCHIBUGI, Daniele. *The Global Commonwealth of Citizens: Towards Cosmopolitan Democracy*. Princeton: Princeton University Press, 2008.
- ÁRNASON, Jóhann P. *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden–Boston: Brill, 2003.
- ARNOLDI, Jakob. *Risk: An Introduction*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2009.
- BABAN, Feyzi. Living with Difference: Cosmopolitanism, Modernity, and Political Community. *Studies in Political Economy*, 2006, svazek 77, s. 105–126.
- BAUMAN, Zygmunt. *The Individualized Society*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2001.
- BAYLY, Christopher A. *The Birth of the Modern World, 1780–1914: Global Connections and Comparisons*. Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing, 2004.
- BECK, Ulrich. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London – Newbury Park – New Delhi: Sage Publications, 1992. (česky *Riziková společnost*. Přel. Otakar Vochoč. Praha: SLON, 2004.)
- BECK, Ulrich. World Risk Society as Cosmopolitan Society? Ecological Questions in a Framework of Manufactured Uncertainties. *Theory, Culture & Society*, 1996, roč. 13, č. 4, s. 1–32.
- BECK, Ulrich. *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge – Cambridge, Mass.: Polity Press/Blackwell Publishers, 1997. (česky *Vynalézání politiky*. Přel. Břetislav Horyna. Praha: SLON, 2007.)
- BECK, Ulrich. *World Risk Society*. Cambridge–Malden: Polity Press, 1999.
- BECK, Ulrich. *What is Globalization?* Cambridge–Malden: Polity Press, 2000. (česky *Co je to globalizace?* Přel. Marek Pavka. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.)
- BECK, Ulrich. *Power in the Global Age: A New Global Political Economy*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2005. (česky *Moc a protiváha moci v globálním věku*. Přel. Vladimír Jochmann. Praha: SLON, 2007.)
- BECK, Ulrich. *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2006.
- BECK, Ulrich. *World at Risk*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2009.
- BECK, Ulrich. *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2010. (česky *Vlastní Bůh. Mírotvorný a násilný potenciál náboženství*. Přel. Tomáš Chudý. Praha: Karolinum, 2018.)
- BECK, Ulrich – BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *Individualism and its Social and Political Consequences*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications, 2001.
- BECK, Ulrich – BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *Fernliebe: Wie Welt-Familien normal werden*. Berlin: Suhrkamp, 2011. (česky *Dálková láska. Životní formy v globálním věku*. Přel. Petra Jeřábková. Praha: SLON, 2014.)
- BECK, Ulrich – BONĚ, Wolfgang (eds.). *Modernisierung der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001.
- BECK, Ulrich – BONĚ, Wolfgang – LAU, Christoph. The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme. *Theory, Culture & Society*, 2003, roč. 20, č. 2, s. 1–33.
- BECK, Ulrich – GIDDENS, Anthony – LASH, Scott. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press, 1994.
- BECK, Ulrich – GRANDE, Edgar. *Cosmopolitan Europe*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2007.

- BECK, Ulrich – LAU, Christoph (eds.). *Entgrenzung und Entscheidung. Was ist neu an der Theorie reflexiver Modernisierung?* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2004.
- BECK, Ulrich – LAU, Christoph. Second Modernity as a Research Agenda: Theoretical and Empirical Explorations in the “MetaChange” of Modern Society. *British Journal of Sociology*, 2005, roč. 56, č. 4, s. 525–557.
- BECK, Ulrich – MULSOW, Martin (eds.). *Vergangenheit und Zukunft der Moderne. Kontinuität und Diskontinuität im historischen Vergleich*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2011.
- BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan (eds.) (a). Special Issue on Cosmopolitan Sociology. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1.
- BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan (b). Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: A Research Agenda. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 1–23.
- BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan (c). A Literature on Cosmopolitanism: An Overview. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 153–156.
- BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan. New Cosmopolitanism in the Social Sciences. In *The Routledge International Handbook of Globalization Studies*. Bryan S. Turner (ed.). Abingdon – New York: Routledge, 2010.
- BEITZ, Charles R. Cosmopolitanism and Global Justice. *Journal of Ethics*, 2005, roč. 9, č. 1–2, s. 11–27.
- BENHABIB, Seyla. Twilight of Sovereignty or the Emergence of Cosmopolitan Norms? Rethinking Citizenship in Volatile Times. In *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*. Thomas Faist – Peter Kivisto (eds.). Houndmills – New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- BENJAMIN, Thomas. *The Atlantic World: Europeans, Africans, Indians and Their Shared History, 1400–1900*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2009.
- BERGER, Johannes. Die Einheit der Moderne. In *Die Vielfalt und Einheit der Moderne. Kultur- und strukturvergleichende Analysen*. Thomas Schwinn (ed.). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.
- BERRY, Craig. Liberal Political Theorists, the Cosmopolitan Tradition and Globalisation Discourse. *In-Spire: Journal of Law, Politics and Societies*, 2008, roč. 3, č. 2, s. 15–32.
- BONŚ, Wolfgang – LAU, Christoph (eds.). *Macht und Herrschaft in der reflexiven Moderne*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft, 2010.
- BOON, Vivienne – FINE, Robert (eds.). Special Issue on Cosmopolitanism: Between Past and Future. *European Journal of Social Theory*, 2007, roč. 10, č. 1.
- BRAECKMAN, Antoon. Reflexive Modernization and the End of the Nation State: On the Eclipse of the Political in Ulrich Beck’s Cosmopolitanism. *Ethical Perspectives*, 2008, roč. 15, č. 3, s. 343–367.
- BRASSETT, James – SMITH, William. Deliberation and Global Governance: Liberal, Cosmopolitan and Critical Perspectives. *Ethics & International Affairs*, roč. 22, č. 1, s. 69–92.
- BRAY, Daniel. Pragmatic Cosmopolitanism: A Deweyan Approach to Democracy beyond the Nation-State. *Millennium – Journal of International Studies*, 2009, roč. 37, č. 3, s. 683–719.
- BRECKENRIDGE, Carol A. – POLLOCK, Sheldon – BHABHA, Homi – CHAKRABARTY, Dipesh (eds.). *Cosmopolitanism*. Durham: Duke University Press, 2002.
- BROCK, Gillian – BRIGHOUSE, Harry. *The Political Philosophy of Cosmopolitanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- BROWN, Garrett W. Moving from Cosmopolitan Legal Theory to Legal Practice: Models of Cosmopolitan Law. *Legal Studies*, 2008, roč. 28, č. 3, s. 430–451.
- BURAWOY, Michael. American Sociological Association Presidential Address: For Public Sociology. *British Journal of Sociology*, 2005, roč. 56, č. 2, s. 259–294.
- CALCUTT, Lyn – WOODWARD, Ian – SKRBIS, Zlatko. Conceptualising Otherness: An Exploration of the Cosmopolitan Schema. *Journal of Sociology*, 2009, roč. 45, č. 2, s. 169–186.
- CALHOUN, Craig (a). *Cosmopolitanism and Belonging*. London: Routledge, 2007.
- CALHOUN, Craig (b). *Nations Matter: Culture, History, and the Cosmopolitan Dream*. London – New York: Routledge, 2007.

- CALHOUN, Craig. Beck, Asia and Second Modernity. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 598–620.
- CHANG, Kyung-Sup. Compressed Modernity and Its Discontents: South Korean Society in Transition. *Economy and Society*, 1999, roč. 28, č. 1, s. 30–55.
- CHANG, Kyung-Sup. The Second Modern Condition? Compressed Modernity as Internalized Reflexive Cosmopolitanism. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 444–464.
- CHANG, Kyung-Sup – SONG, Min-Young. The Stranded Individualizer under Compressed Modernity: South Korean Women in Individualization without Individualism. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 540–565.
- CHEAH, Pheng. *Inhuman Conditions: On Cosmopolitanism and Human Rights*. Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press, 2006.
- CONRAD, Sebastian – RANDERIA, Shalini (eds.). *Jenseits des Eurozentrismus. Postkoloniale Perspektiven in den Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main – New York: Campus Verlag, 2002.
- Constellations. Cosmopolitanism as Critique*, 2003, roč. 10, č. 4.
- Daedalus. On Cosmopolitanism*, 2008, roč. 137, č. 3.
- DELANTY, Gerard. *The Cosmopolitan Imagination: The Renewal of Critical Social Theory*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2009.
- DELANTY, Gerard – HE, Baogang. Cosmopolitan Perspectives on European and Asian Transnationalism. *International Sociology*, 2008, roč. 23, č. 3, s. 323–344.
- DELANTY, Gerard – RUMFORD, Chris. *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Taylor & Francis, 2005.
- DOBSON, Andrew. Thick Cosmopolitanism. *Political Studies*, 2006, roč. 54, č. 1, s. 165–184.
- DREZNER, Daniel W. *All Politics is Global: Explaining International Regulatory Regime*. Princeton–Woodstock: Princeton University Press, 2007.
- EDWARDS, Kate. For a Geohistorical Cosmopolitanism: Postcolonial State Strategies, Cosmopolitan Communities, and the Production of the “British”, “Overseas”, “Non-Resident”, and “Global” Indian. *Environment and Planning D: Society and Space*, 2008, roč. 26, č. 3, s. 444–463.
- EISENSTADT, Shmuel N. *Die Vielfalt der Modern*. Weilerswist: Velbrück, 2000.
- EISENSTADT, Shmuel N. *The Great Revolutions and the Civilizations of Modernity*. Leiden–Boston: Brill, 2006.
- ERIKSEN, Erik O. The EU: A Cosmopolitan Vanguard. *Global Jurist*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 1–23.
- ESPING-ANDERSEN, Gøsta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge–Oxford: Polity Press/Blackwell Publishing, 1990.
- EWALD, François. *L'Etat providence*. Paris: Grasset, 1986.
- FEATHERSTONE, Mike – PATOMÄKI, Heikki – TOMLINSON, John – VENN, Couze (eds.). Special Issue on Cosmopolis. *Theory, Culture & Society*, 2002, roč. 19, č. 1–2.
- FINE, Robert. *Cosmopolitanism*. London – New York: Routledge, 2007. (česky *Kosmopolitismus*. Přel. Otokar Vochoč. Praha: Filosofia, 2011.)
- FUKUYAMA, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press, 1992. (česky *Konec dějin a poslední člověk*. Přel. Michal Prokop. Praha: Rybka Publishers, 2002.)
- GARSTEN, Christina. The Cosmopolitan Organization: An Essay on Corporate Accountability. *Global Networks*, 2003, roč. 3, č. 3, s. 355–370.
- GIDDENS, Anthony. *Consequences of Modernity*. Cambridge–Oxford: Polity Press/Blackwell Publishing, 1990. (česky *Důsledky modernity*. Přel. Karel Müller. Praha: SLON, 2010.)
- GIDDENS, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- GIDDENS, Anthony. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge–Oxford: Polity Press/Blackwell Publishers, 1994.
- GILROY, Paul. *The Black Atlantic: Modernity and Double-Consciousness*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993.
- GILROY, Paul. The Black Atlantic as a Counterculture of Modernity. In *The Transnational*

- Studies Reader: Intersections and Innovations*. Sanjeev Khagram – Peggy Levitt (eds.). London – New York: Routledge, 2008.
- GLICK SCHILLER, Nina. A Global Perspective on Migration and Development. *Social Analysis*, 2009, roč. 53, č. 3, s. 14–37.
- GRANDE, Edgar. Vom Nationalstaat zum transnationalen Politikregime – Staatliche Steuerungsfähigkeit im Zeitalter der Globalisierung. In *Entgrenzung und Entscheidung. Was ist neu an der Theorie reflexiver Modernisierung*. Ulrich Beck – Christoph Lau (eds.). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2004.
- GRANDE, Edgar. Cosmopolitan Political Science. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 87–111.
- GRANDE, Edgar. Reflexive Modernisierung des Staates. *Der moderne Staat*, 2008, roč. 1, č. 1, s. 7–28.
- GRANDE, Edgar – KÖNIG, Markus – PFISTER, Patrick – STERZEL, Paul. Globalization, Political Transnationalization, and the Future of the Nation-State – A Comparison of Transnational Policy Regimes. In *Globalization: State of the Art and Perspectives*. Stefan A. Schirm (ed.). London – New York: Routledge, 2007.
- GRANDE, Edgar – PAULY, Louis W. (eds.). *Complex Sovereignty: Reconstituting Political Authority in the Twenty-first Century*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2005.
- HAN, Sang-Jin – SHIM, Young-Hee. Redefining Second Modernity for East-Asia: A Critical Assessment. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 465–489.
- HANNERZ, Ulf. Cosmopolitanism. In *A Companion to the Anthropology of Politics*. David Nugent – Joan Vincent (eds.). Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing, 2004.
- HELD, David. *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2004.
- HELD, David. *Cosmopolitanism: Ideals, Realities & Deficits*. Cambridge–Malden: Polity Press, 2010.
- HELD, David – MCGREW, Anthony – GOLDBLATT, David – PERRATON, Jonathan. *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge–Stanford: Polity Press/Stanford University Press, 1999.
- HULME, Mike. Cosmopolitan Climates. *Theory, Culture and Society*, 2010, roč. 27, č. 2–3, s. 267–276.
- INGLIS, David. Cosmopolitan Sociology and the Classical Canon: Ferdinand Tönnies and the Emergence of Global Gesellschaft. *British Journal of Sociology*, 2009, roč. 60, č. 4, s. 813–832.
- JESSOP, Bob. *The Future of the Capitalist State*. Cambridge–Malden: Polity Press/Blackwell Publishing, 2002.
- KATZENSTEIN, Peter J. *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*. Ithaca: Cornell University Press, 2005.
- KENDALL, Gavin – WOODWARD, Ian – SKRBIS, Zlatko. *The Sociology of Cosmopolitanism: Globalization, Identity, Culture and Government*. London: Palgrave Macmillan, 2009.
- KHAGRAM, Sanjeev – LEVITT, Peggy (eds.). *The Transnational Studies Reader: Intersections and Innovations*. London – New York: Routledge, 2008.
- KRIESI, Hanspeter et al. *West European Politics in the Age of Globalization*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2008.
- KRIESI, Hanspeter et al. *Restructuring Political Conflict in Western Europe*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2012.
- KURASAWA, Fuyuki. A Cosmopolitanism from Below: Alternative Globalization and the Creation of a Solidarity without Bounds. *Archives of European Sociology*, 2004, roč. 45, č. 2, s. 233–255.
- KURASAWA, Fuyuki. *The Work of Global Justice: Human Rights as Practices*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2007.
- LEVITT, Peggy. *God Needs No Passport: Immigrants and the Changing American Religious Landscape*. New York: The New Press, 2007.

- LEVY, Daniel. Recursive Cosmopolitanization: Argentina and the Global Human Rights Regime. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 580–597.
- LEVY, Daniel – HEINLEIN, Michael – BREUER, Lars. Reflexive Particularism and Cosmopolitanization: The Reconfiguration of the National. *Global Networks*, 2011, roč. 11, č. 2, s. 139–159.
- LEVY, Daniel – SZNAIDER, Natan. *The Holocaust and Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press, 2005.
- LEVY, Daniel – SZNAIDER, Natan. *Human Rights and Memory*. University Park: Penn State University Press, 2010.
- LUHMANN, Niklas. *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
- MAHARAJ, Sarat. Small Change of the Universal: Beyond Modernity? *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 566–579.
- MAU, Steffen – MEWES, Jan – ZIMMERMANN, Ann. Cosmopolitan Attitudes through Transnational Social Practices. *Global Networks*, 2008, roč. 8, č. 1, s. 1–24.
- MECKLED-GARCIA, Saladin. On the Very Idea of Cosmopolitan Justice: Constructivism and International Agency. *The Journal of Political Philosophy*, 2008, roč. 16, č. 3, s. 245–271.
- MENDIETA, Eduardo. From Imperial to Dialogical Cosmopolitanism. *Ethics & Global Politics*, 2009, roč. 2, č. 3, s. 241–258.
- MEYER, John W. *Weltkultur. Wie die westlichen Prinzipien die Welt durchdringen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005.
- NEDERVEEN PIETERSE, Jan. Emancipatory Cosmopolitanism: Towards an Agenda. *Development and Change*, 2006, roč. 37, č. 6, s. 1247–1257.
- NOWICKA, Magdalena – ROVISCO, Maria (eds.). *Cosmopolitanism in Practice*. Farnham–Burlington: Ashgate, 2009.
- OSTERHAMMEL, Jürgen. *Die Verwandlung der Welt. Die Geschichte des 19. Jahrhunderts*. München: C. H. Beck Verlag, 2009.
- PICHLER, Florian. How Real is Cosmopolitanism in Europe? *Sociology*, 2008, roč. 42, č. 6, s. 1107–1126.
- POFERL, Angelika – SZNAIDER, Natan (eds.). *Ulrich Becks kosmopolitisches Projekt. Auf dem Weg in eine andere Soziologie*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2004.
- POLLOCK, Sheldon – BHABHA, Homi – BRECKENRIDGE, Carol A. – CHAKRABARTY, Dipesh. Cosmopolitanisms. *Public Culture*, 2000, roč. 12, č. 3, s. 577–589.
- PRIES, Ludger. *Die Transnationalisierung der sozialen Welt. Sozialräume jenseits von Nationalgesellschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008.
- PRIES, Ludger (ed.). *Rethinking Transnationalism: The Meso-link of Organizations*. Abingdon – New York: Routledge, 2008.
- RANDERIA, Shalini. Verwobene Moderne. Zivilgesellschaft, Kastenbildung und nichtstaatliches Familienrecht im (post)kolonialen Indien. In *Konfigurationen der Moderne. Diskurse zu Indien (Soziale Welt: Sonderband 15)*. Shalini Randeria – Martin Fuchs – Antje Linkenbach (eds.). BadenBaden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2004.
- RAPPORT, Nigel. An Outline for Cosmopolitan Study: Reclaiming the Human through Introspection. *Current Anthropology*, 2007, roč. 48, č. 2, s. 257–283.
- RUMFORD, Chris (ed.). *Cosmopolitanism and Europe*. Liverpool: Liverpool University Press, 2007.
- SASSEN, Saskia. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press, 1991.
- SASSEN, Saskia. *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- SCHWINN, Thomas (ed.). *Die Vielfalt und Einheit der Moderne. Kultur- und strukturvergleichende Analysen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.
- SLAUGHTER, Steven. Reconsidering Institutional Cosmopolitanism: Global Poverty and the Importance of the State in International Political Theory. *Global Change, Peace & Security*, 2009, roč. 21, č. 1, s. 37–52.

- SORENSEN, Georg. *The Transformation of the State: Beyond the Myth of Retreat*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- STICHWEH, Rudolf. *Die Weltgesellschaft. Soziologische Analysen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000.
- SUZUKI, Munenori et al. Individualizing Japan: Searching for its Origin in First Modernity. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 514–539.
- The Hedgehog Review. The Cosmopolitan Predicament*, 2009, roč. 11, č. 3.
- THERBORN, Göran. Routes to/through Modernity. In *Global Modernities*. Mike Featherstone – Scott Lash – Roland Robertson (eds.). London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications, 1995.
- TODD, Sharon. Ambiguities of Cosmopolitanism: Difference, Gender and the Right to Education. In *Education in the Era of Globalization*. Klas Roth – Ilan Gur-Ze'ev (eds.). Dordrecht: Springer, 2007.
- TSING, Anna. Supply Chains and the Human Condition. *Rethinking Marxism*, 2009, roč. 21, č. 2, s. 148–176.
- TYFIELD, David – URRY, John. Cosmopolitan China? Lessons from International Collaboration in Low-Carbon Innovation. *British Journal of Sociology*, 2009, roč. 60, č. 4, s. 793–812.
- VERTOVEC, Steven – COHEN, Robin (eds.). *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- WEIß, Anja. Vergleiche jenseits des Nationalstaats. Methodologischer Kosmopolitismus in der Forschung über hochqualifizierte Migration. *Soziale Welt*, 2010, roč. 61, č. 3–4, s. 295–312.
- WERBNER, Pnina (ed.). *Anthropology and the New Cosmopolitanism: Rooted, Feminist and Vernacular Perspectives*. Oxford – New York: Berg, 2008.
- WILKINSON, Iain. *Risk, Vulnerability and Everyday Life*. Abingdon – New York: Routledge, 2010.
- WIMMER, Andreas – GLICK SCHILLER, Nina. Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks*, 2002, roč. 2, č. 4, s. 301–334. (česky Metodologický nacionalismus a pohled za jeho hranice. *Sociální studia*, 2009, roč. 6, č. 1, s. 11–47.)
- YAN, Yunxiang. *The Individualization of Chinese Society*. Oxford – New York: Berg Publishers, 2009.
- YAN, Yunxiang. The Chinese Path to Individualization. *British Journal of Sociology*, 2010, roč. 61, č. 3, s. 490–513.
- YOUNG, Robert J. C. *Postcolonialism: A Historical Introduction*. Oxford–Malden: Blackwell Publishers, 2001.
- YPI, Lea L. Statist Cosmopolitanism. *Journal of Political Philosophy*, 2008, roč. 16, č. 1, s. 48–71.
- ZHANG, Ji Y. The Cosmopoliticalization of Science: Experiences from Chinese Stem Cell Scientists. *Soziale Welt*, 2010, roč. 61, č. 3–4, s. 255–274.
- ZÜRN, Michael. Politik in der postnationalen Konstellation. Über das Elend des methodologischen Nationalismus. In *Politik in einer entgrenzten Welt*. Christine Landfried (ed.). Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 2001.

0

3

Kosmopolitní imaginace: kritický kosmopolitismus a sociální teorie

Kritický kosmopolitismus je nový směr v sociální teorii, v němž se odráží jednak objekt, kterému se věnuje, jednak specifický metodologický přístup ke společenskému světu. Odlišuje se od normativně politických a morálních pojetí kosmopolitismu, které počítají s globálním politickým společenstvím, případně s univerzalistickou kulturou, a to v tom ohledu, že chápe kosmopolitismus jako sociálně situovaný a jako jeden z pokusů o reflexi sebeustavující povahy samotného společenského světa. Jedná se o přístup, jehož středobod tvoří procesy vnitřního vývoje ve společenském světě spíše než globalizace jako primární mechanismus. Je projevem postuniverzalistického druhu kosmopolitismu, který není pouhou podmínkou rozmanitosti, ale je artikulován v kulturních modelech otevřenosti světa, skrze něž se společnosti proměňují. K artikulaci kosmopolitní imaginace dochází v procesech, rámujiících společenský svět, a v kulturních modelech, podle nichž se ustavují; nelze ji proto redukovat na konkrétní identity, spíše bychom ji měli považovat za jednu z podob kulturní problematizace (kontroverze), v níž hraje stěžejní úlohu logika překladu. Kosmopolitní imaginace se může rozvíjet v libovolné společnosti a kdykoli. Především však patří k modernitě, chápané jako situace problematizující sebe samu, vystihovaná neúplností a vědomím, že jistota se nikdy neustaví jednou provždy. Kritická kosmopolitní sociologie jako metodologicky silný přístup má velmi specifický úkol: objasnit či vysvětlit proměny společností tím způsobem, že se zaměří na nové nebo vznikající společenské skutečnosti.

I.

Nejčastější představa o kosmopolitismu se váže k moderní politické správě, jeho dějiny však sahají až k osvícenství a starověku.¹ Donedávna se o něm ale neuvažovalo v souvislosti se společenskými procesy. Kvůli oddělení společenské a politické sféry, které patřilo k významným rysům značné části moderního myšlení, býval kosmopolitismus považován za součást sféry politické. Kosmopolitismus sice vychází především z morálního přístupu k jednotlivci jako příslušníkovi širě pojímaného světa, avšak tento přístup

¹ Tato studie je do značné míry výsledkem debat s Vivienne Boonovou, Chrisem Rumfordem a Pietem Strydomem o kosmopolitismu a souvisejících tématech. Rovněž jsem velmi vděčný za poznámky editorů a recenzentů. Ve starší verzi se jednalo o příspěvek na konferenci Sites of Cosmopolitanism, která proběhla na Griffithově univerzitě v Brisbane (6.–8. července 2005). Za komentáře velice děkuji Wayne Hudsonovi a lanu Woodwardovi z Griffithovy univerzity.

nabyl na politickém významu teprve poté, co se spojil s obrazem lidstva jako celku. Hlavní tradice v moderním kosmopolitním myšlení, jež vychází mimo jiné z Immanuela Kanta, usiluje o rozšíření republikánské politické filozofie do podoby obsáhlejšího a v zásadě legálního rámce sahajícího za relativně omezené hranice moderní republiky. Tak se objevila představa světového politického společenství přesahujícího společenské celky, v nichž se lidé rodí a žijí. Kosmopolitismus se provázal s univerzalismem moderního západního myšlení a s politickými koncepcemi souvisejícími se správou světa. O kosmopolitní politické teorii se v poslední době debatovalo v takovém rozsahu, až začala téměř zastíňovat přínos sociální teorie².

Skutečnost, že sociální teorie – a konkrétně sociologie – byla dosud v teoretickém uvažování o kosmopolitismu do značné míry nepřítomná, tak docela nepřekvapí.³ Jak jsme již uvedli, oddělení sociální a politické roviny, k němuž v moderní imaginaci došlo, vedlo v důsledku k tomu, že se kosmopolitismus začal chápat jako politické téma, nikoli jako otázka sociální. Kosmopolitismus tedy reflektoval vzpouru jednotlivce vůči společenskému světu, jelikož příslušnost ke „světovému občanství“ měla údajně znamenat odmítnutí bezprostředně daného a uzavřeného světa partikularistických vazeb. Není proto překvapivé, že taková vzpoura byla zmiňována v souvislosti s revoltou elit vůči nízké kultuře mas. Sociologická teorie, vzniknuvší v době nastupujícího národního státu a průmyslové společnosti, měla sklon chápat sociální rovinu jako uzavřenou a byla skeptická vůči pojetím svobody, jež se vázala na kosmopolitismus. Společenský svět jako teritoriálně vymezený, uzavřený a ohraničený národní stát a národní stát jako třídní struktura průmyslové společnosti se neslučovaly s otevřeností kosmopolitní ideje, s univerzalistickou orientací. Navíc od doby Augusta Comta se sociologie jako pozitivní věda stavěla do protikladu vůči kulturním a politickým nárokům osvícenských intelektuálů, tradičně spojovaných se způsobem kritiky, která nemá základ v exaktních faktech. Ať už se jednalo o kantovský politický kosmopolitismus, nebo kulturní kosmopolitismus intelektuálů a elit, kosmopolitismus obecně byl záměry dvacátého století vytlačen na okraj. Jen málokteré práce zachytily ústup kosmopolitní ideje tak jako *Cosmopolitanism and the National State* Friedricha Meineckeho⁴. Ve svém vlivném díle, vydaném roku 1909, mapoval německý historik ústup kosmopolitní ideje v devatenáctém století a s ním související posilování ideje národní. Nejednalo se přitom pouze o reakci na kantovský kosmopolitismus, ale na – v jeho očích impotentní – kulturní kosmopolitismus německých intelektuálů, kteří nebyli s to přeměnit své vznešené myšlenky v životaschopný politický řád. Na místo světové republiky nebo republiky, jak byla popsána v textech osvícenských intelektuálů, měla nastoupit moderní národní republika, v níž by kosmopolitní elity musely najít identitu společnou s masami. Výsledkem byla jistá obnova kosmopolitismu.

Viděno z odlišné perspektivy – z širšího hlediska sociální teorie jako kritické reflexe modernity – lze vnímat úpadek kosmopolitní imaginace spojené s osvícenstvím a posilování národního státu jako počátek nového druhu kosmopolitismu, takového, který se bude méně zakládat na předpokladech světové republiky nebo na elitách, a také kosmopolitismu výrazně méně eurocentrického. Oproti převažujícímu, osvícenskému

² COHEN, Joshua (ed.). *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*. Chicago: University of Chicago Press, 1996; LU, Catherine. The One and Many Faces of Cosmopolitanism. *The Journal of Political Philosophy*, 2000, roč. 8, č. 2, s. 244–267; VERTOVEC, Steven – COHEN, Robin (eds.). *Conceiving Cosmopolitanism*. Oxford: Oxford University Press, 2002; TAN, Kok-Chor. *Justice Without Borders: Cosmopolitanism, Nationalism and Patriotism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

³ Více k tomuto vývoji viz BECK, Ulrich. *The Cosmopolitan Outlook*. Cambridge: Polity Press, 2006; KURASAWA, Fuyuki. Cosmopolitanism from Below: Alternative Globalization and the Creation of a Solidarity without Bounds. *Archives Européennes de Sociologie*, 2004, roč. 45, č. 2, s. 233–255; SKRBIS, Zlatko – KENDALL, Gavin – WOODWARD, Ian. Locating Cosmopolitanism: Between Humanist Ideas and Grounded Social Category. *Theory, Culture & Society*, 2001, roč. 21, č. 6, s. 115–136.

⁴ MEINECKE, Friedrich. *Cosmopolitanism and the National State*. Princeton: Princeton University Press, 1970.

chápaní kosmopolitismu jako transnacionálního republikánského řádu nám nedávný vývoj v sociální teorii vytyčuje cestu k postuniverzalistickému kosmopolitismu, vycházejícímu z různých druhů modernity a procesů společenské proměny, které nepředpokládají oddělení sociální a politické roviny ani nepostulují jedinou světovou kulturu. V současných debatách souvisejících s politickou teorií se obrací pozornost k možnému oživení kantovského ideálu, který by měl být relevantní v současném kontextu globalizace, údajné krize národního státu a potřeby globální společnosti⁵. Není cílem této studie vyvracet podobné normativní pozice, ale zvýraznit odlišný, více sociologický přístup ke kosmopolitismu, který by byl relevantní pro kritickou sociální teorii pozdní modernity. Za těchto podmínek se důraz přenáší na konceptualizaci společenského světa jako otevřeného horizontu, v němž se utváří nové kulturní modely. Z tohoto hlediska, které nyní nazýváme kritický kosmopolitismus, se kosmopolitní imaginace ukazuje tam a tehdy, když se rozvíjejí nové vztahy mezi „já“, „druhým“ a světem a děje se tak v otevřených situacích. Tento přístup klade důraz na vnitřní procesy interního vývoje společenského světa (spíše, než aby byla globalizace chápána jako primární mechanismus), jež nemohou být reduktivně vysvětleny pluralismem.

Abychom mohli rozvíjet tento typ kritické kosmopolitní sociální teorie, potřebujeme si nejprve připustit, že samotný pojem kosmopolitismu vyžaduje uznání různorodých druhů kosmopolitismu, včetně starších typů, a že jej nelze vysvětlit s pomocí jediného, západního chápání modernity nebo jen za pomoci konceptu globalizace. Kosmopolitismus odkazuje na celou řadu způsobů, jakými se společenský svět konstruuje v rozličných modernitách. Místo chápání kosmopolitismu jako specifické nebo výlučné situace či souboru podmínek, které buďto existují, nebo ne, jako stavu nebo cíle, který se má realizovat, je potřeba jej vnímat jako kulturní médium společenské transformace, zakládající se na principu otevřenosti vůči světu a související s pojmem globálních veřejností. Dnes hrají globální veřejnosti v těchto transformačních procesech zásadní roli. Pokud kosmopolitismus spojíme spíše s otevřeností světa než přímo s univerzalizmem, dokážeme snad vytvořit základ pro vybudování více hermeneutické a kritické kosmopolitní sociologie. Hlavní teze této práce tudíž zní, že sociologicky vedený kritický kosmopolitismus se zaměřuje na analýzu kulturních způsobů zprostředkování, jimiž se utváří společenský svět a v nichž se klade důraz na momenty otevřenosti světa, které vznikají na základě setkání lokálního a globálního rozměru.

Tento článek má následující strukturu. První část uvádí pojem kritického kosmopolitismu do kontextu kosmopolitní tradice skrze kritické čtení různých přístupů, které lze shrnout pod hlavičkou morálního kosmopolitismu, politického kosmopolitismu a kulturního kosmopolitismu. V druhé části se pokusíme vytyčit alternativní teoretickou koncepci kritického kosmopolitismu; zvláště se zaměříme na otázku, nakolik otevírá dveře odlišné představě modernity. Třetí část článku věnujeme některým metodologickým otázkám kritické kosmopolitní analýzy. Cílem tohoto textu je poukázat na kosmopolitismus jako komplexní sociální fenomén, který má značný význam pro kritickou sociální teorii modernity a sociologické zkoumání.

II. TYPY KOSMOPOLITISMU

Kosmopolitismus má dlouhou tradici a může mít mnoho podob. V řadě genealogií, které se nabízí, lze rozpoznat tři široké proudy, u nichž lze pro ilustrativní účely oddělit silné a slabé formy. Jedná se o morální kosmopolitismus, politický kosmopolitismus a kulturní kosmopolitismus.

⁵ BOHMAN, James – LUTZ-BACHMANN, Matthias (eds.). *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997.

Převažující koncepce kosmopolitismu můžeme nazvat morálním kosmopolitismem, jelikož kladou značný důraz na univerzalizmus kosmopolitní etiky. Nejznámější podoba, sahající až do starověku, se zakládá na jednotlivci, který cítí loajalitu k univerzálnímu lidskému společenství. Obvykle ji spojujeme s kyniky a stoiky a odráží se také v Platonově filozofii. Tato tradice se zakládá na silném pojmu univerzální morálky, který lze rovněž chápat jako odraz úpadku uzavřeného světa polis a vzestupu říše Alexandrových⁶. Uvedený přístup se otiskl v západním myšlení, obnovil se nicméně až v nedávné době. Příkladem morálně-univerzalisticky chápaného kosmopolitismu je značně diskutovaná esej Marthy Nussbaumové⁷. Habermasovu teorii komunikace lze rovněž chápat jako příklad přístupu k sociální teorii modernity, který je značně ovlivněn morálně-univerzalistickým typem kosmopolitismu⁸. Slabší chápání kosmopolitismu najdeme pak v liberálně komunitaristických přístupech k multikulturalismu, například v ideji univerzálního uznání morální integrity všech lidí. Morální kosmopolitismus trpí výraznou slabinou v tom ohledu, že mu schází jemněji odstíněný sociologický rozměr a přijímá příliš silně univerzalistický pojem univerzálního lidství. Snesla se na něj kritika za to, že nedokáže chápat kosmopolitismus jako „zakořeněný“ a ne nutně univerzalistický⁹. Kulturní kosmopolitismus, jemuž se budeme věnovat níže, nabízí méně dualistický náhled na vztah mezi partikulárním a univerzálním, zatímco politický kosmopolitismus nabízí alternativu k individualismu, tvořícímu morální základnu kosmopolitismu.

Za oživení kosmopolitismu v současné době vděčíme nástupu explicitně politické koncepce kosmopolitismu, která se vztahuje k občanství a demokracii. Najdeme jak verze silné, tak slabé. Silná pojetí kosmopolitismu lze nalézt v chápání světového politického uspořádání, jak je prosazuje John Meyer, nebo v pojetí kosmopolitní demokracie, prosazované Davidem Heldem a dalšími autory¹⁰. Tyto přístupy, a především příznivci kosmopolitní demokracie oživilo kantovské pojetí kosmopolitního světového řádu či republikánských států.¹¹ Základ pro nové pojetí transnacionální demokracie za hranicemi národního státu tvoří globalizace. Jsou to silné pozice v tom směru, že vnímají projevy kosmopolitismu ve výrazně odlišném politickém kontextu, který globalizace přináší. Je s nimi spojena rovněž silná vazba na univerzalizmus; zmíněné přístupy jsou převážně normativní a nepůsobí v rámci stávajících politických systémů.¹²

Slabší koncepce politického kosmopolitismu lze najít v teoriích občanství. Zde jsou univerzalistické náhledy na kosmopolitní demokracii jemněji odstíněny. Zatímco podle T. H. Marshalla bylo plného občanství dosaženo s rozšířením sociálních práv spojených se sociálním státem blahobytu, teoretici občanství dnes vidí v cestě občanství celou řadu nových překážek¹³. Marshallovu trajektorii občanských, politických a sociálních práv je

⁶ Viz INGLIS, David – ROBERTSON, Roland. The Ecumenical Analytic: “Globalization”, Reflexivity and the Revolution in Greek Historiography. *European Journal of Social Theory*, 2005, roč. 8, č. 2, s. 99–122.

⁷ NUSSBAUM, Martha et al. Patriotism and Cosmopolitanism. In *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*. Joshua Cohen (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1996.

⁸ HABERMAS, Jürgen. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: Polity Press, 1996; HABERMAS, Jürgen. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998.

⁹ BRECKENRIDGE, Carol A. – POLLOCK, Sheldon – BHABHA, Homi – CHAKRABARTY, Dipesh (eds.). *Cosmopolitanism*. Durham: Duke University Press, 2002.

¹⁰ HELD, David. *Democracy and the Global Order*. Cambridge: Polity Press, 1995; MEYER, John W. – BOLI, John – THOMAS, George M. – RAMIREZ, Francisco. World Society and the Nation-state. *The American Journal of Sociology*, 1997, roč. 103, č. 1, s. 141–181.

¹¹ ARCHIBUGI, Daniele. *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Cambridge: Polity Press, 1995. Opačný přístup viz ZOLO, Danilo. *Cosmopolis: Prospects for World Government*. Cambridge: Polity Press, 1997.

¹² Bryan Turner tvrdí, že tyto přístupy příliš zdůrazňují tezi o údajném úpadku národního státu. (TURNER, Bryan S. Classical Sociology and Cosmopolitanism: A Critical Defense of the Social. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 133–151.)

¹³ Viz TURNER, Bryan S. (ed.). *Citizenship and Social Theory*. London: Sage, 1993.

nutné doplnit o práva kulturní, o sféru práv, která v sobě zahrnují kosmopolitní rozměr. Kulturní práva se týkají přinejmenším tří oblastí. Namísto individua jako nositele práv se důraz postupně přenáší na menšiny, ale posilují také práva týkající se životního stylu, například práva spotřebitelů a práva navázaná na nové technologie a otázky spojené s ochranou životního prostředí¹⁴.

Při snaze smířit univerzalistická práva jednotlivce s potřebou chránit menšiny se kosmopolitní moment ukazuje nejvíce. Kosmopolitní občanství se chápe v kontextu kulturního posunu v kolektivních identitách, které pak lépe zahrnují také uznání druhých. Vyznačuje se menším významem teritoria – posuzovaného podle místa narození – v definici občanských práv a současně menším důrazem na kolektivní identitu; jinými slovy, politické společenství se nemusí opírat o základy tvořené kulturním společenstvím. Kulturní práva jsou tak myslitelná v prostoru, který utváří různorodé, navzájem se překrývající identity. Jak tvrdí Seyla Benhabibová, „*kosmopolitismus jakožto chápání světa jako jedné velké polis se opírá o skutečnost, že působí mnoho navzájem se překrývajících vazeb, které se udržují napříč společenstvími založenými na jazyku, etnickém původu, víře a národnosti*“¹⁵. Jedná se o důsledky kulturní pluralizace, k níž dochází díky migraci, etnickému multikulturalismu, různým druhům kulturní diversity a rostoucímu zájmu o uznání odlišných životních voleb¹⁶. Aihwa Ongová upozorňuje na vznik „*flexibilního občanství*“ v důsledku transnacionální migrace v pacificko-asijském světě, kde přítomnost uprchlíků a ekonomických migrantů a jejich rodin redefinovala význam občanství¹⁷. K tomu – pro Evropu ale především – existuje řada pádných důvodů, proč se domnívat, že hranice mezi národními právy a mezinárodně sdílenými lidskými právy je stále méně jasná¹⁸. Pro státy je nyní komplikovanější položit rovnítko mezi národností a občanství, jelikož řady práv se lze domoci právě na základě garantovaných lidských práv. Práva státních příslušníků zkrátka nejsou definována výlučně na základě jejich původu nebo místa pobytu. Tyto příklady ilustrují nástup kosmopolitního pojetí občanství, které variuje mezi modifikací tradičního chápání občanství v liberální politické teorii a důrazem na globální občanství a postnacionálními typy příslušnosti.

Sotva lze popřít, že kosmopolitismus výrazně nabyl na významu jako sociologicky nosné téma díky zásadní proměně práv, k níž došlo v nedávné době. Nicméně zatímco rovina práv patří k hlavním polím kosmopolitismu, rozhodně není jediná. V literatuře o občanství panuje tendence chápat kosmopolitismus jako zakotvený v právech. Občanství jako praktika související s právy je příliš omezené na to, aby bylo hybnou dynamikou společenské proměny – a především, práva nevyčerpávají kategorii lidství¹⁹. Kritérium místa pobytu, na rozdíl od kritéria místa narození, by mohlo otevřít Evropu více kosmopolitním možnostem. Neřeší však otázku dodatečné kategorie ilegálních přistěhovalců a osob, které migrují do Evropy zvnějšku, a marginalizaci, kterou trpí. Z pohledu kosmopolitní sociální teorie, kterou v tomto textu předkládáme, existuje jedna zásadní a nedostatečně reflektovaná dimenze kosmopolitismu: konstrukce lidství soustředěná

¹⁴ Viz DELANTY, Gerard. *Citizenship in the Global Age: Culture, Society and Politics*. Buckingham: Open University Press, 2000; STEVENSON, Nick (ed.). *Culture and Citizenship*. London: Sage, 2000; STEVENSON, Nick. *Cultural Citizenship: Cosmopolitan Questions*. Buckingham: Open University Press, 2002.

¹⁵ BENHABIB, Seyla. *The Rights of Cultures: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 174–175.

¹⁶ CHEAH, Pheng – ROBBINS, Bruce (eds.). *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*. Minneapolis: Minnesota University Press, 1996.

¹⁷ ONG, Aihwa. *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham: Duke University Press, 1999.

¹⁸ EDER, Klaus – GIESEN, Bernhard (eds.). *European Citizenship: National Legacies and Transnational Projects*. Oxford: Oxford University Press, 2001; SOYSAL, Yasemin. *The Limits of Citizenship*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

¹⁹ ARCHIBUGI, Daniele. A Critical Analysis of the Self-Determination of Peoples: A Cosmopolitan Perspective. *Constellations*, 2003, roč. 10, č. 4, s. 488–505.

kolem konkurujících si představ o společenském světě. Lidství se stále častěji definuje v globální komunikaci a jejím prostřednictvím s tím výsledkem, že „my“ se neocítá jen v protikladné pozici vůči těm, kdo jsou „oni“, ale vůči abstraktní kategorii světa. Tento poznatek lze v širším smyslu srovnat se způsobem, jakým se ustavuje společnost – vrátíme se k němu níže. V tomto kontextu stačí poznamenat, že sociologický náhled na kosmopolitní lidství neznámá jen příslušnost k světovému společenství v kontrastu k národnímu společenství, jak tvrdí Nussbaumová et al.²⁰, nebo ustavení kulturních práv, ale také přerámování identit, závazků a sebeporozumění způsoby, které nejsou zcela jasné. Appiah proto ve své obraně „zakořeněného kosmopolitismu“ chápe kosmopolity jako lidi, kteří vytvářejí své životy okolo takových kulturních zdrojů, na jaké jsou navázáni²¹. Jedná se v podstatě o upravenou verzi liberálního kosmopolitismu, jejíž součástí je podnětná představa kultury jako probíhajících konstruktivních procesů, nikoli kultury jako něčeho, co je ztělesněno konkrétním způsobem života. V této perspektivě převažuje pojetí kosmopolitismu jako způsobu kulturního rámování, které nelze omezit na určitá práva nebo partikulární identity, ale souvisí s kulturními modely, podle nichž se konstituuje společenský svět. Význam kosmopolitismu zkrátka sahá daleko za hranice postnacionální příslušnosti, ale bylo by nepřiměřené toto pojetí ztotožňovat s existujícími přístupy k politickým rozměrům kosmopolitismu.

Třetí proud v kosmopolitním myšlení lze pro přehlednost a odlišení od uvedených modelů nazvat kulturním. V současné teorii se vyskytuje převážně v silné podobě, na rozdíl od starších podob kulturního kosmopolitismu. Ten souvisí s osvícenským pojetím „světového občanství“, které bylo kosmopolitní spíše v tom směru, že se vázalo na cestování. Někteří sociální teoretici se pokoušeli znovu uchopit společnost jako pojem v kosmopolitním smyslu, ačkoli tuto snahu nutně nevyjadřovali explicitně. Uvedený vývoj souvisí s významnými proměnami kulturního prostředí společnosti, které vedou k erozi ukotveného pojetí sociální roviny²². Klíčová je v této souvislosti myšlenka pluralizace společnosti. Příklady kulturního kosmopolitismu najdeme v teoriích různých způsobů mobility a forem konzumace, hybridů, sítí a modernity obecně. Toto si zaslouží krátký komentář.

Teorie sítí Manuela Castellse, kdy Castells chápe síť jako otevřené a flexibilní struktury, tvoří základ kosmopolitní sociologie²³. Současná společnost podle něj neexistuje ani tak v teritoriálně vymezených prostorech, ale spíše v podobě sítí. Síť je specifická – fungují v ní různé způsoby propojitelnosti, jimiž se k sobě váží různé objekty. Síť jsou otevřené struktury provázané uzly spíše než hierarchickými strukturami. V podmínkách globalizace se síť organizuje prostřednictvím informačních toků. Pojem kosmopolitismu tak nabízí nový pohled na společnost, nicméně nelze říci, že by nebyl problematický; lze jej kritizovat ze tří pozic. Za prvé, Castells má sklon chápat síť jako horizontální, demokratické systémy se sklonem k otevřenosti, přitom si snadno můžeme ukázat, že mocenské systémy založené na sítích jsou různě organizované a mají vlastní hierarchie. Za druhé, Castellsův přístup nám nedává žádný základ pro rozlišení mezi globalizací a kosmopolitismem: globální kontext je primární skutečností a vše ostatní je reakce na něj. Přehlíží tak kosmopolitní odpor vůči globalizaci. Za třetí je pojem sítě převážně technokratický, determinovaný informačními technologiemi a nenechává žádný prostor komunikativním prostorům a globálním veřejnostem. Z toho vyplývá, že pouze společnosti, které jsou integrovány do globální informační ekonomiky, mohou být kosmopolitní. Vytěšňuje tak již zmíněné alternativní typy kosmopolitismu a nedokáže přiznat váhu globálnímu veřejnostem v ustavování sociální dimenze.

²⁰ NUSSBAUM, M. et al., 1996, op. cit.

²¹ APPIAH, Kwame A. *The Ethics of Identity*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

²² Viz GANE, Nicholas (ed.). *The Future of Social Theory*. New York: Continuum, 2004.

²³ CASTELLS, Manuel. *The Rise of the Network State. Vol. 1. The Information Age*. Oxford: Blackwell, 1996.

Podle Urryho²⁴, jenž svou pozici rovněž explicitněji spojuje s kosmopolitismem, je hlavním znakem současné situace mobilita. Urry chápe mobilitu jako ontologickou podmínku, která se projevuje ve velmi odlišných procesech, jakými jsou globální komplexnost a reflexivní modernita: lidé, zboží, kultury, technologie, to vše je mobilní a žije skutečností mobility. Mobility nejsou jen toky, ale rovněž zasíťované vztahy a jsou globálně organizovány v nových typech prostorů a časových procesů. Podle Urryho teorie, která rozvíjí teorii Castellsovou a je v ní znát vliv Bruna Latoura, jsou myšlenka společnosti a spolu s ní také idea klasické sociologie nadbytečné, protože vytváří dojem entity, která je upoutaná, teritoriální a konstituovaná státem. Globální procesy podlomily národní stát tím, že vytvořily zcela nový kontext pro sociální vztahy, které již nejsou vztahy mezi lidmi, ale mezi mobilními a imobilními prvky. Tato teze patří ke kosmopolitnímu myšlení, jelikož přistupuje ke společenskému světu jako k otevřeným, nikoli uzavřeným procesům. Takový argument je nicméně problematický ze dvou důvodů. Na jedné straně tvrdí, že společnost se stala nadbytečnou, což provokuje k nesmyslným předsudkům ohledně chápání společnosti v klasické sociologii – jako by ji chápala zcela výlučně skrze kategorii národního státu a přehlížela tak dřívější, více kosmopolitní pokusy o uchopení společnosti, jež nebyla vymezena čistě teritoriálně. Na druhé straně chápe současné mobility jako něco zcela nového. Nejenže tak přehlíží dřívější podoby mobility (srov. Marxovu definici kapitálu), ale především propůjčuje příliš veliký význam globálním mobilitám a krajně chaotickým fenoménům. Například není rozhodně jisté, že by národní státy, vyjma relativně malé části světa, respektive Evropské unie, ztrácely na moci. Pokud v tomto směru dochází ke změnám, státy spíše získávají větší moc, jak vidíme na příkladech USA a Číny. Krom toho, pokud zavrhneme koncept společnosti, budeme jej muset nahradit něčím podobným. Z pohledu kosmopolitní sociální teorie jsou globální mobility zcela zásadní, ale samotná skutečnost mobility není hlavním znakem kosmopolitního pohybu. Řada mobilit *de facto* není kosmopolitní v tom smyslu, jaký zde užíváme. Může se jednat o otevřené struktury, jak tvrdí Urry, ale jejich otevřenost, kterou dával do souvislosti s kosmopolitismem, je ve skutečnosti globální fluidita, respektive „kosmopolitní globální fluidní toky“²⁵. Potíž je opět v redukci kosmopolitismu na globalizaci. Naproti tomuto důrazem na mobilitu jako hlavní charakteristiku kosmopolitismu docházíme k závěru, že kosmopolitismus nelze zcela oddělit od normativní představy alternativní společnosti a že tato imaginace je přítomná rovněž jako kulturní způsob příslušnosti v kulturních společenských tradicích.²⁶ Na identity a způsoby kulturní příslušnosti mají globální mobility vliv, rozhodně je ale nelze na tyto mobility redukovat. Výraznějším aspektem globalizace je v této souvislosti abstraktní přítomnost globální veřejnosti v rámci společenského světa.

Obrat od jednání k sítím a mobilitám tudíž neřeší problém porozumění společenskému světu v souvislosti s kosmopolitními výzvami. Alternativu může představovat pojem hybridity. Bruno Latour na základě teorie aktérů a sítí (ANT) prosazuje odlišné chápání sítě s pomocí pojmu hybridu²⁷. Podle něj nazírání společenské roviny jako společnosti nikam nevede; tvrdí, že je to podobné fyzice konce devatenáctého století: nezbytné iluzi, s níž se máme naučit žít. Stěžejní jsou podle něj sdružení, tedy společenské zájmy, vztahy mezi objekty a tím, co sociální aktéři dělají – spíše než něco, co leží za nimi a utváří

²⁴ URRY, John. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge, 2000; URRY, John. *Global Complexity*. Cambridge: Polity Press, 2002.

²⁵ URRY, J., 2002, op. cit., s. 133.

²⁶ Koncepce představivosti (imaginary), o níž se opíráme, vychází z Castoriadisova pojmu radikální představivosti. (CASTORIADIS, Cornelius. *The Imaginary Institution of Society*. Cambridge: Polity Press, 1987.)

²⁷ LATOUR, Bruno. *We have Never Been Modern*. Hempel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1993. (slovensky *Nikdy sme neboli moderní*. Přel. Miroslav Marcellí. Bratislava: Kalligram, 2003.); LATOUR, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

skutečnost nebo objektivitu, jak by tvrdili Durkheim nebo Bourdieu. Tato myšlenka, která rozvíjí pojem sítě, si žádá kosmopolitní sociologii v tom smyslu, že předmětem zkoumání se v ní stává vztah mezi věcmi. Relační rozměr je pro sociologii zásadní; tato disciplína ostatně mnohdy staví právě na vztahu mezi prvky nebo objekty – vzpomeňme na Marxovu definici kapitálu. Do kosmopolitismu tak Latour vnáší pojem hybridity. Pojednával ve svých dílech především o hybridech přírody a společnosti, jeho pojem nicméně našel pozitivní ohlas v kulturních přístupech ke globalizaci. Jan Nederveen Pieterse²⁸ podrobně psal o globalizaci, která vytváří hybridní struktury vycházející z transnacionálních pohybů lidí a kultur. Součástí globalizace jsou šedé zóny (například kreolizace), existující vedle dalších procesů, které vyvolala globalizace a které nezahrnují jen sítě a spojení, ale rovněž konflikty. Právě rozměr konfliktu a odporu se mnohdy přehlíží, a to především v teoriích, které vychází z Castellsova díla o společnosti sítí.

Teorie hybridity se sice dokáže vypořádat s řadou problémů globálních sítí, ale s kosmopolitismem se zcela vyrovnat nezvládne. Za prvé se vrací podobný problém jako v případě Urryho mobilít: je-li všechno hybrid, pak ztrácí teorie na výpovědní hodnotě a užitečnosti. Většina společností a kulturních entit vzešla ze synkretického procesu, při němž se různé prvky kombinují, až vytvoří nový prvek. Za druhé, v jistém smyslu bychom mohli tvrdit, že většina odstínů současných společností zahrnuje určitou míru míšení v důsledku toho, jak se jednotlivé kultury vzájemně ovlivňují. Spojení s kosmopolitismem je zřetelné jen do určité míry. Kosmopolitismus je totiž více než jen důsledek vzájemného ovlivňování; celá řada hybridních fenoménů – srov. nacionální socialismus – rozhodně nemá nic společného s kosmopolitismem. Snadno najdeme příklady multikulturních společenství, která můžeme nazvat hybridní, ale nikoli kosmopolitní, například proto, že popírají univerzálně přijímané normy. Hybridita je zkrátka významný aspekt kosmopolitismu, ale sama nemůže být určujícím rysem. Bez určité představy alternativní společnosti je kosmopolitismus aplikovatelný jen velmi omezeně²⁹. Jeden ze základních rozměrů kosmopolitismu spočívá v tom, že otevírá normativní otázky. Zatímco normativita byla zásadnější pro politicko-kosmopolitní postupy, o nichž pojednáváme výše, v koncepcích ANT, tedy pojetí kosmopolitismu jako hybridity, se ztrácí právě tato normativní orientace. Kupříkladu příroda byla jedním ze stěžejních referenčních bodů pro přetváření politiky v liniích kosmopolitismu, o čemž svědčí kosmopolitika hnutí za ochranu životního prostředí. Ze stejného důvodu je pojetí sítě jako nové společenské skutečnosti či jako modelu rovněž omezené.

Z širšího, historicko-sociologického pohledu se kosmopolitní varianty těší stále větší pozornosti jakožto interakce odlišných modernit. Někteří teoretici rozvinuli pojetí různorodých modernit a odkazovali přitom na kulturně odstíněné pojetí kosmopolitismu. Dílo S. N. Eisenstadta³⁰ a Jóhanna Árnasona³¹ bylo v popředí těchto pohybů; oba mířili ke zcela novému, na multiplicitě založenému přístupu k modernitě, který je velmi užitečný pro kosmopolitní sociální teorii. Jelikož tato studie skýtá jen omezený prostor, není možné jít do detailů, ale je namístě připomenout, že pojem různorodých modernit představuje výzvu pro klasické teorie modernizace a ukazuje specifický způsob nahlížení na současný svět v kontextu různorodosti kulturních a politických projektů vycházejících z civilizační transformace.³² Kosmopolitní náboj tohoto argumentu spočívá

²⁸ NEDERVEEN PIETERSE, Jan. *Globalization and Culture: Global Mélage*. New York: Rowan and Littlefield, 2004.

²⁹ Viz FINE, Robert. Taking the "Ism" out of Cosmopolitanism. *European Journal of Social Theory*, 2003, roč. 6, č. 4, s. 451–470.

³⁰ EISENSTADT, Shmuel N. *Comparative Civilizations and Multiple Modernities*. Leiden: Brill, 2003.

³¹ ÁRNASON, Jóhann P. *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden: Brill, 2003.

³² Detailní analýza viz ÁRNASON, J., 2003, op. cit.; ARJOMAND, Said A. – TIRYAKIAN, Edward (eds.). *Rethinking Civilizational Analysis*. London: Sage, 2004; BEN-RAFAEL, Eliezer – STERNBERG, Yitzak (eds.). *Comparing Modern Civilizations: Pluralism versus Homogeneity*. Leiden: Brill, 2005.

v předpokladu, že civilizace jsou vnitřně rozmanité a zakládají se na interpretačních rámcích, které si mohou různými způsoby přivlastňovat různí aktéři uvnitř i mimo rámec dané civilizace.

Představu o pluralitní modernitě s sebou přinesl postmodernismus, který podle dosavadní argumentace modernitu nevytěsnil, ale otevřel tento koncept kosmopolitním možnostem. Jak uváděl Zygmunt Bauman³³, současnou formou modernity není postmodernita, ale „*tekutá modernita*“, určená společenskými normami založenými na přechodnosti, nejistotě, úzkostech a zranitelnosti; přináší nové svobody za cenu vyšší nejistoty a ztrácí se v ní tradiční podpora ze strany společenských institucí. Bauman tuto situaci nespojuje s kosmopolitismem, podobné propojení můžeme nicméně nacházet v bytostně kontingentních společenských vztazích. Z perspektivy širěji pojaté historické sociologie modernity se kosmopolitní možnosti ukazují spíše v takové koncepci modernity, která klade důraz na interakci různých modernit. Koncepci různorodých modernit můžeme chápat jako výchozí bod pro kosmopolitní pojetí modernity.

Kvůli představě modernity jako pluralitní konstelace dospěli někteří teoretici k užšímu propojení kosmopolitismu s modernitou³⁴. Kosmopolitismus je nyní chápán jako pluralitní a postuniverzalistický pojem. Existuje celá řada kosmopolitních hnutí, jež nelze shrnout pod zastřešující pojem modernity. Můžeme dokonce tvrdit, že pluralizaci kosmopolitismu je možné dále propojit s modernitou jako dialogickým procesem – oproti procesům striktně univerzalistickým. V aktuálním kontextu je zvláště důležitý náznak alternativních kosmopolitních projektů v dějinách. Například Sheldon Pollock spojuje pojem převodu do běžného jazyka právě s kosmopolitismem. Tvrdí, že kosmopolitismus jako médium komunikace, nevázaně se přesouvající mezi různými kulturami, lze nalézt v situacích, které nebyly konkrétně označovány jako kosmopolitní, a proto nám umožňuje pochopit, jak mohli být lidé v minulosti kosmopolitní a „*překládat*“³⁵. Příkladem je kosmopolitní konstrukt sanskrtu, který se stal v hovorových variantách jedním z největších projevů mimozápadního univerzalizujícího kosmopolitismu. Univerzální i partikulární roviny jsou provázány v kontinuitě současnosti a minulosti.

Můžeme tedy uzavřít, že teorie různorodých modernit vedly k novému pojetí kosmopolitismu, v němž se klade zvláštní důraz na postuniverzalismus. Postuniverzalistický kosmopolitismus je kritický a dialogický; za cíl si bere spíše globální alternativní čtení historie a uznání plurality než tvorbu univerzálního řádu typu kosmopolis. Díky tomuto přístupu vidíme, jak mohli být lidé kosmopolitní v minulosti a jak odlišný kosmopolitismus existoval ještě před jeho pozápádněním a navzdory jemu. Mohli bychom jej nazývat „*kulturním kosmopolitismem*“, mnohostí kosmopolitních projektů, v nichž se různými způsoby mísí globální a lokální rovina. V tomto smyslu by se kosmopolitismus projevoval spíše v diasporách a v transnacionálních způsobech bytí. Taková vyjádření kosmopolitismu lze navázat na to, čemu mnohdy říkáme kulturní globalizace, tedy vyjádření globality, projevující se v odporu vůči kultuře metropolitních center, v tvořivém kulturním přivlastňování a v nové kulturní představivosti, jež jsou, na rozdíl od starších kosmopolitních projektů, přítomné spíše v populární než ve „*vysoké*“ kultuře.

Postoj, který se snažíme obhájit v tomto textu, je v jednom ohledu odlišný. Kritický kosmopolitismus totiž nelze omezit na pluralitu. Ačkoli se jedná o jeden z klíčových aspektů kosmopolitismu, není hlavní nebo jediný; v žádném případě není kosmopolitismus jen zobecněnou podobou multikulturalismu, jehož výlučným smyslem je pluralita. Na postuniverzalistické pojetí kosmopolitismu bychom měli pohlížet s vědomím napětí

³³ BAUMAN, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000. (česky *Tekutá modernita*. Přel. S. M. Blumfeld. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002.)

³⁴ BRECKENRIDGE, C. A. – POLLOCK, S. – BHABHA, H. – CHAKRABARTY, D. (eds.), 2002, op. cit.; GAONKAR, Dilip P. (ed.). *Alternative Modernities*. Durham: Duke University Press, 2001.

³⁵ POLLOCK, Sheldon. *Cosmopolitan and Vernacular in History*. In *Cosmopolitanism*. Carol A. Breckenridge – Sheldon Pollock – Dipesh Chakrabarty (eds.). Durham: Duke University Press, 2002.

přítomných v rámci modernity. Zvláště významné je v této souvislosti napětí mezi globální a lokální rovinou a mezi univerzálním a partikulárním přístupem. Toto napětí lze vnímat skrze komunikaci jako konstitutivní základ vitality kosmopolitismu. Rozmanitost je sice jednou z jeho tváří, rozhodně však není jedinou – a není tomu tak o nic méně než v případě univerzálního globálního řádu. Proti chápání globalizace a univerzality na jedné straně a pluralismu na straně druhé sestává kulturní rozměr kosmopolitismu více z vývoje a artikulace komunikativních modelů otevřenosti vůči světu, jejímž prostřednictvím procházejí společnosti. Taková nevyhnutelná rozmanitost, která je důsledkem pluralizace kulturních tradic, by nás neměla odvádět od procesů komunikativní transformace, k nimž dochází v důsledku reakcí na přítomnost globálních veřejností. Pro kosmopolitní kulturu je typická problematizace sebe sama, zatímco rozmanitost bude z pluralizující podstaty kosmopolitismu nevyhnutelná; nelze přehlížet nevyhnutelně reflexivní a kritické sebeporozumění kosmopolitismu. Kosmopolitismus je třeba chápat jako jeden ze zásadních projevů tendence modernity k sebeproblematizaci. Přístup, který volíme v tomto textu, klade důraz na takzvaný kritický kosmopolitismus, a to proto, aby zmíněné rozlišení bylo více patrné.

III. VYMEZENÍ KOSMOPOLITISMU: GLOBÁLNÍ VEŘEJNOST A OTEVŘENOST VŮČI SVĚTU

Všem výše uvedeným přístupům je společná neschopnost rozlišit globalizaci a kosmopolitismus. Je přitom jisté, že mezi nimi najdeme jisté rozdíly – a ty je třeba upřesnit. Příklon ke kulturnímu kosmopolitismu se jeví jako velmi slibný; vyhýbá se sklonům k univerzalizmu, které jsou typické pro ostatní zmíněné přístupy. V tomto textu tvrdíme, že kosmopolitismus se zabývá dynamickým vztahem mezi lokální a globální rovinou. Je to znát ze samotného pojmu: interakce mezi univerzálním řádem vesmíru a lidským řádem *polis*. Kosmopolitismus se tak vyrovnává s různými způsoby, jakými se znovu vymezují lokální a národní úroveň v důsledku interakce s úrovní globální. Výsledná situace se proměňuje podle toho, jak přesně tato interakce vypadá. Mezi interakce, při nichž lokální úroveň přejímá z té globální, patří hybridizace, kreolizace a indigenizace; v případě globálních diaspor se lokální proměňuje v nový, kosmopolitní globální tok. Tam, kde se výstupy z lokálních a globálních vztahů nejeví ani jako čistě lokální, ani globální (například v globální diaspoře), byl zaveden pojem „*globalizace*“³⁶. Příklady, které lze nazírat také jako projevy lokalizace, byly široce diskutovány v obecné rovině kulturní globalizace³⁷. Naopak procesy jako „*macdonaldizace*“ a další projevy „*macspolečnosti*“ jsou příklady dominance globální roviny nad rovinou lokální. Pochopitelně se dosud vedou spory o tom, nakolik se nějaký globální proces může na lokální úrovni zcela prosadit³⁸.

Předchozí poznámky nám připomínají, že globalizace je převážně nahodilé povahy, má víceúrovňový charakter a nelze ji předvídat; v takovém kontextu se nevyhnutelně nachází téměř každá stránka společenského života pod vlivem strukturace a rámování globálními procesy. Globální rovina neleží vně společenského světa, ale v mnoha ohledech je jeho součástí. Pro kosmopolitismus je v tomto smyslu rozhodující pojetí globální veřejnosti. Tím nemíníme specifickou veřejnost, ale globální kontext, v němž se filtruje

³⁶ ROBERTSON, Roland. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage, 1992.

³⁷ APPADURAI, Arjun. *Modernity at Large: Cultural Dimension of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996; HANNERZ, Ulf. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London: Routledge, 1996; NEDERVEEN PIETERSE, J., 2004, op. cit.; TOMLINSON, John. *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999.

³⁸ BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan – WINTER, Rainer. *Global America: The Cultural Consequences of Americanization*. Liverpool: Liverpool University Press, 2000.

komunikace. Globální veřejnost je vždy přítomnou sférou diskurzu, která v nynější době kontextualizuje politickou komunikaci a veřejný diskurz. Po dlouhou dobu jsme se domnívali, že sociální realita vychází z konstruktivních procesů, které pracují s věděním a společensko-kognitivními strukturami, a jasněji se v současné době ukazuje, že se tak děje v kontextu rizika, nejistoty a sporu – jinými slovy, nahodilosti. Úloha veřejnosti je v této souvislosti dobře známá, což se ukazuje na významu, spojeném v současnosti s veřejnou sférou, v níž se musí počítat s kosmopolitním a hermeneutickým rozměrem³⁹. Zatímco se dále vedou debaty o globálním, veřejném a transnacionálním prostoru, důležitější je vznik globální veřejnosti, entity, která víceméně není prostorově vymezená, spíše se jedná o vyjádření diskurzu. Diskurzivní konstrukce společenského světa se odehrává v kontextu globální komunikace, v níž hraje globální veřejnost zásadní roli. Globální veřejnost se výrazně projevuje ve veškeré komunikaci v tom smyslu, že strukturuje a uvádí do kontextu značný podíl veřejného diskurzu.⁴⁰

Není již možné vnímat národní společenství nebo určité společenské formy jako autonomní aktéry, izolované od globálního kontextu. Globální veřejnost je součástí národních veřejností a zároveň je jim vnější; představuje hnací motor kosmopolitismu v tom, že otevírá diskurzivní prostory a má zásadní funkci při utváření společenského světa. To je jedním z důvodů, proč (jak bylo uvedeno výše) je dnes tak těžké obecněji vymezit lidství (peoplehood) a politické společenství. Dynamiky a mantinely přijetí a vytlačování se neustále mění a ze společenství se tak stává kategorie, kterou lze analyzovat výlučně jako proces. Představa společenského světa jako procesu se odráží v Luhmannově pojetí společnosti, která existuje pouze jako „světová společnost“⁴¹. Tato světová společnost je konkrétně přítomná v tom smyslu, že se jedná o pluralitní situaci v řadě diskurzů. Navíc je velmi podstatné, že „já“, případně „my“ se nevymezuje jen s odkazem na „druhého“, na „oni“, které je nám vnější – ať jako opozitum, nebo svojí zvláštností –, ale jsou definovány abstraktní kategorií světa. Ustavování společenského světa prostřednictvím globálně filtrovaných komunikačních procesů nelze chápat v běžných pojmech „já“ a „druhého“, jež pro celou řadu sociálních vědců a komentátorů mnohdy fungují jako přitažlivé iluze. Sociální teorie orientovaná na kosmopolitismus by se měla zaměřit na širší kontext ustavování společenského světa, v němž se „já“ i „druhý“ vymezují v diskurzivních procesech způsobem, v jehož rámci se samy problematizují. Proto můžeme mluvit o otevřenosti světa v kosmopolitním pojmosloví tam, kde se globální veřejnost prosazuje v politické komunikaci a dalších typech veřejného diskurzu, a vytváří tak nové představy o společenském uspořádání. Mluvit o kosmopolitismu jako o něčem reálném – tedy hlásit se k tomu, co Ulrich Beck a Natan Sznaider nazývají „kosmopolitním realismem“⁴² – znamená odkazovat se na takové situace, na příklady kosmopolitní imaginace, kde se skladba společenského světa artikuluje s pomocí kulturních modelů, v nichž zároveň jak kodifikace „já“, tak „druhého“ procházejí transformací.

Do jisté míry takovou kosmopolitní dynamiku nacházíme rovněž v poměrně uzavřených společnostech, včetně společností minulých dob. Až s dynamikou globalizace a hlubších podob komunikace však získává na specificky kosmopolitním významu. V podmínkách rozvinuté globalizace má radikální náboj modernity obecnější prostor

³⁹ EDER, Klaus. Making Sense of the Public Sphere. In *Handbook of Contemporary European Social Theory*. Gerard Delanty (ed.). London: Routledge, 2006; KÖGLER, Hans-Herbert. Constructing a Cosmopolitan Public Sphere: Hermeneutic Capabilities and Universal Values. *European Journal of Social Theory*, 2005, roč. 8, č. 4, s. 297–320; STRYDOM, Piet. *Risk, Environment and Society*. Buckingham: Open University Press, 2002.

⁴⁰ Zde se blížíme konstruktivistickým přístupům, Strydom je ostatně za takové označuje. (STRYDOM, P., 2002, op. cit.)

⁴¹ LUHMANN, Niklas. *The World Society as a Social System. Essays in Selfreflexivity*. New York: Columbia University Press, 1990.

⁴² BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan. Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: A Research Agenda. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 153–162.

pro uplatnění. Nikterak to nesouvisí s údajnou krizí národního státu nebo s proměnou suverenity. Pojem kosmopolitismu, který tu předkládáme, není totožný s tradičním, kantovským kosmopolitismem. Podle Becka a Sznajdera není kosmopolitní imaginace mezinárodním řádem, ale je spíše flexibilnější a více internalizovaná. Pojem „*internalizovaného kosmopolitismu*“, s nímž přichází, tak stojí v protikladu k pojmům „*světový systém*“, „*světová společnost*“ nebo „*světové politické společenství*“, prosazovaným Immanuelem Wallersteinem, Niklasem Luhmannem a Johnem Meyerem. Pro Wallersteina je „*světový systém*“ v zásadě světová ekonomika, která se objevuje v návaznosti na vzestup Západu: zakládá se na dominanci jediného centra nad periferií. Kosmopolitismus nestaví tolik na homogenní kapitalistické světové ekonomice, více se zaměřuje na rozličné kombinace periferie a centra. Luhmannova „*světová společnost*“ a Meyerův přístup pak vidí pouze globální úroveň, která se jako primární skutečnost otiskuje v lokální rovině. Zde představovaný kritický kosmopolitismus ovšem pojímá vzájemné vazby mezi centrem a periferií či mezi globální a lokální rovinou jako transformativní procesy. V uvedených přístupech tudíž schází kosmopolitní moment ve smyslu konstruktivní směsice rozličných sil – centra a periferie, lokální a globální roviny. Stěžejní dynamika kosmopolitismu pochází z modernity – kosmopolitismus tuto dynamiku globalizace posiluje, ale nevytváří ji. Podstata kosmopolitní imaginace tkví v tom, že kritický kosmopolitismus nahlíží na svět prizmatem otevřenosti, nikoli jako na univerzální systém.

Modernita nabývá rozličných společenských a civilizačních forem, je pro ni zásadní tendence přetvářet sebe sama; víra v to, že lidské jednání může zásadně proměnit současnost s vyhlídkou na budoucnost. Toto je zásadní bod moderního kosmopolitismu, skrze nějž interagují rozličné modernity. V sebechápání modernity nenajdeme pevné základy identity, smyslu nebo paměti. Pojem kosmopolitismu značí stav konfrontace se sebou samým, jistou neukončenost; modernita odkazuje na ztrátu jistoty a uvědomění si, že neexistuje jistota, která by platila jednou provždy a pro všechny. Globalizace jako proces, který posiluje vazby, umožňuje více kulturních překladů a prohlubuje chápání globální roviny, je esenciálním motorem modernity. Modernita není globální situace jako taková, ale transformativní situace, kterou můžeme považovat za kosmopolitní kvůli její pluralitní povaze a interaktivní logice. Kosmopolitismus je zásadním projevem tendence k problematizaci sebe sama, kterou nacházíme v modernitě. Na základě těchto poznatků můžeme uzavřít, že kosmopolitismus se stal jedním z hlavních vyjádření modernity díky rozsahu a rychlosti globalizace. Řešení problémů globalizace tedy nevyplývají z globalizace samé, ale z kosmopolitních možností v rámci samotné modernity.

Neexistuje společnost, která by výše uvedené problémy mohla vytěšňovat, a přesto přežít. Jak tvrdil Habermas, „*dogmaticky chráněná kultura nedokáže sama sebe reprodukovat, především ve společenském prostředí, které nabízí celou řadu alternativ*“⁴³. Nevyhnutelnost kosmopolitismu do jisté míry vysvětluje samotná skutečnost globalizace, vstupující do všech částí světa a většiny sfér činnosti (na trzích, v médiích nebo ve vzdělávacím systému), v nichž dala vzniknout situaci, kdy se společnosti čím dál více provazují a prostupují globálními procesy. Někteří teoretici proto mluví o globální modernitě⁴⁴. Tato vnější či environmentální situace je pouze jedním z aspektů kosmopolitních výzev společnosti. Další představuje vnitřní, vývojová proměna kulturních modelů, která vzniká v důsledku procesů učení, tradičně spojovaných s modernitou. Společnosti i společenské skupiny ve svém vědomí a kognitivních strukturách ovládají způsoby, jak reagovat na výzvy, které přináší modernita. Ať je to vinou komplexní povahy společenského světa nebo nároků života v multietnických společnostech a soupeřících náhleď

⁴³ HABERMAS, Jürgen. Equal Treatment of Cultures and the Limits of Postmodern Liberalism. *The Journal of Political Philosophy*, 2005, roč. 3, č. 1, s. 23.

⁴⁴ DIRLIK, Arif. Global Modernity? Modernity in an Age of Global Capitalism. *European Journal of Social Theory*, 2003, roč. 7, č. 3, s. 275–292; THERBORN, Göran. Entangled Modernities. *European Journal of Social Theory*, 2003, roč. 6, č. 3, s. 293–305.

na to, co je ve společném zájmu, je možné spolu s Habermasem mluvit o metodách řešení problémů s omezenou mírou univerzality; tyto metody se přitom zakládají na promyšlené deliberaci a na vědomí integrity jednotlivce⁴⁵. Nejedná se o příklad transkulturní racionality, spíše kompetence, jakou najdeme v jisté míře ve všech kulturách – z toho vyplývá, že také univerzalismus nabývá kulturně specifických podob. Otázce střetávání univerzalistických norem a partikulárních kulturních hodnot se v tomto článku nemůžeme věnovat do hloubky, jelikož k tomu není dostatek prostoru. V tuto chvíli lze jen tvrdit, že existuje dostatek empirických důkazů ve prospěch filozofické argumentace, že je možné smířit univerzální nároky s omezením partikulárního kontextu⁴⁶. Jak uvádí Seyla Benhabibová⁴⁷, „*samotné kultury, tak jako společnosti, nemají holistickou povahu, ale jsou to systémy jednání a připisování významu, které jsou z povahy vícehlasé, vrstevnaté, decentralizované a fragmentované.*“ Půjdeme-li s kosmopolitním slovníkem ještě o krok dál, jde především o to, abychom na kultury nahlíželi více jako na provázané než navzájem se lišící. Pro takový způsob myšlení potřebujeme epistemický obrat směrem k „*metodologickému kosmopolitismu*“ Becka a Sznaidera, je nutné opustit představu ontologické diference, která je v akademickém a politickém myšlení nesmírně silná.⁴⁸

Kosmopolitní sociologie musí překonat obraz společenského světa jako empirické danosti ve prospěch obrazu, který zachytí vznikající kulturní formy a vizi alternativní společnosti. Kritická kosmopolitní sociologie ve smyslu metodologicky silného přístupu má velmi konkrétní úkol: popsat nebo vyjasnit společenskou proměnu tak, že pojmenuje nové nebo nastávající společenské skutečnosti. Kosmopolitní imaginaci proto nelze spojovat s pouhým pluralismem nebo vazbami, v nichž se nachází jednotlivci; týká se daleko více otevřenosti a faktorů společenské transformace. Takový přístup nacházíme především v nedávné sociální teorii – ukazuje se jako nápomocný pro analýzu pozdní modernity, nicméně je bytostnou součástí modernity. A jak uvádí Bryan Turner, tvoří dokonce součást klasické sociologie, kterou nelze redukovat na vědu omezenou na metodologický nacionalismus⁴⁹.

Součástí kosmopolitní imaginace je náhled na společnost jako na probíhající proces sebeustavování. Alain Touraine přišel s významným pojmem „*sebeutváření společnosti*“, který má přispět k vymezení kulturních modelů nebo komunikativních rámců společenské interpretace a být pojivem společenského světa. Tyto boje jsou ve svém jádru nedokonalé a to, čemu říkáme „společnost“, je ve své podstatě jen skutečností těchto bojů. Jeho vymezení společenské sféry je následovné: „*Společnost není jen systém norem nebo systém založený na nadvládě; je to systém společenských vztahů, debat a konfliktů, politických iniciativ a nároků, ideologií a odcizení.*“⁵⁰ Navzdory tomuto sklonu redukovat sociální rozměr na dominantní společenské hnutí a pojetí historicity, v němž není modernita chápána tak docela jako rozvíjející se proces, Tourainovo vnímání společenské roviny jako otevřeného a nevymezeného pole nabízí důležitý základ pro kosmopolitní sociální teorii⁵¹. Zásadní je v tomto směru přenesení důrazu na kulturní modely, které jsou širší než skupinová práva a kolektivní identity a jejichž součástí je zásadní prvek kosmopolitismu, konkrétně transformativní představa alternativní společnosti.

⁴⁵ HABERMAS, Jürgen. Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. In *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Amy Gutmann (ed.). Princeton: Princeton University Press, 1994. (česky *Multikulturalismus: zkoumání politiky uznání*. Přel. Alena Bakešová – Josef Velek. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2002.); HABERMAS, J., 2005, op. cit.

⁴⁶ COWAN, Jane K. – DEMBOUR, Marie-Bénédicte – WILSON, Richard A. (eds.). *Culture and Rights: Anthropological Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

⁴⁷ BENHABIB, Seyla. *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton: Princeton University Press, 2002, s. 25–26.

⁴⁸ Viz BECK, U. – SZNAIDER, N., 2006, op. cit.

⁴⁹ TURNER, B. S., 2006, op. cit.

⁵⁰ TOURAINE, Alain. *The Self-Production of Society*. Chicago: University of Chicago Press, 1977, s. 30.

⁵¹ Viz DELANTY, Gerard. *Social Theory in a Changing World*. Cambridge: Polity Press, 1999.

V tomto textu vymezujeme kosmopolitismus ve vztahu k moderní tendenci problematizovat sebe sama a na tomto základě jej vztahujeme k procesům globalizace, z nichž se rodila globální veřejnost přítomná ve veškeré komunikaci a veřejném diskurzu a jež jsou nyní pro společenský svět klíčové. Výsledkem je, že vztahy „já“ k „druhému“, které prostupují celým společenským světem, se ustavují v širším kontextu světa reprezentovaného globální veřejností. Tato teze jde dál než postmodernistické argumenty ohledně odlišnosti a jinakosti „já“. Kosmopolitismus se neobjevuje jen v situacích kulturní diverzity nebo při přejímání perspektivy „druhého“. Není to identita jako taková, kterou bychom mohli stavět do protikladu k identitě národní nebo jiným identitám, jediné snad v poměrně omezeném smyslu tohoto slova. V tomto ohledu není kosmopolitní sociologie alternativou ke všem sociálním teoriím, které ji předcházely.⁵² Kritický kosmopolitismus nezaujímá extrémní postoj, neodmítá vše, co do něj nespadá. Navíc pojem kosmopolitismu, jak jej užíváme zde, neodkazuje jen na případy a situace, které lidé, jichž se týká, označují za kosmopolitní. Ačkoli tato rovina sebeoznačování má nemalý význam, kritický aspekt kosmopolitismu se týká vnitřní proměny sociálních a kulturních fenoménů prostřednictvím problematizace sebe sama a pluralizace. Kosmopolitismus nabývá na významu ve vzájemném působení „já“, „druhého“ a světa. Bez procesu učení, respektive vnitřní kognitivní transformace, nedává dost dobře smysl nazývat něco kosmopolitním. Tento pojem v námi zamýšleném významu značí postupnou proměnu ve společenském světě, k níž dochází v důsledku soutěže kulturních modelů. Vydává se směrem k procesuálnímu pojetí společenské sféry.

Pomůže nám, když rozlišíme tři hlavní dimenze kosmopolitismu: historický rozměr modernity, makroúroveň neboli sociální rozměr, tedy interakci společností a společenských systémů, a konečně mikroúroveň – identity, hnutí a společenství ve společenském světě. S odkazem na modernitu se kosmopolitismus objevuje tehdy, jestliže spolu různé modernity reagují, procházejí transformací a tím vyvolávají nové pole napětí v rámci moderního projektu. Základní směřování kosmopolitismu vychází z vitální síly modernity: sebeproměňující touhy (drive) měnit svět k obrazu svému za situace, kdy neexistuje absolutní jistota. Evropská kulturní a politická modernita se utvářela v interakcích a vzájemných interpretacích rozličných modelů modernity, především pak modelu francouzského a německého, v menší míře také interagováním britské a americké modernity. Lze pozorovat, že v současnosti evropská modernita prodělává další proměnu směrem ke kosmopolitismu; jedná se o důsledek kontaktu s mimoevropským světem – migrace, multikulturalismu, globalizace. Existuje ještě další rozměr, jemuž se vzhledem k omezenému rozsahu studie nemůžeme věnovat, a to skutečnost, že evropská modernita se do značné míry inspirovala v Asii a vycházela ze starších podob kosmopolitismu.⁵³

Nahlížení modernity z kosmopolitní perspektivy představuje kontext, v němž je třeba rozlišovat mikro- a makroúroveň kosmopolitismu. Na makroúrovni můžeme mluvit o kosmopolitismu jako důsledku interakce dvou nebo více společností, které projdou transformací určitého vývojového stadia do vlastního modelu modernity. Zatímco samotnou modernitu lze vnímat v kontextu kosmopolitismu, jedno z nejpodstatnějších vyjádření tohoto rozměru kosmopolitismu najdeme ve vztazích uvnitř společností.

⁵² Kritika metodologického kosmopolitismu, jak jej prosazoval Beck, viz CHERNILO, Daniel (a). *Social Theory: Methodological Nationalism and Critique*. In *Handbook of Nations and Nationalism*. Gerard Delanty – Krishan Kumar (eds.). London: Sage, 2006; CHERNILO, Daniel (b). *Social Theory's Methodological Nationalism: Myth and Reality*. *European Journal of Social Theory*, 2006, roč. 9, č. 1, s. 5–22.

⁵³ Viz HOBSON, John. *The Eastern Origins of Western Civilization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

V tomto ohledu lze jako jeden z významných příkladů kosmopolitismu uvést evropeizaci.⁵⁴ Evropeizace sestává z horizontálních vazeb mezi evropskými společnostmi a EU a transverzálních vazeb mezi evropskými společnostmi a globální úrovní; zároveň také mezi EU a globální úrovní. Z toho vyplývající kosmopolitní situace je více než jen soužitím v odlišnosti. Spíše než o soužití rozličných společenských úrovní bychom měli mluvit o jejich společném vývoji a s tím související transformací sebevnímání. Z makrosociální perspektivy se mění vztahy mezi jádrem a periferií, kdy se jádro musí znovu definovat z perspektivy periferie. Tento poznatek lze obecněji aplikovat na kosmopolitismus jako podmínku, za které se utváří nová skutečnost. Jak jsme již uvedli, kosmopolitismus, k němuž přistupujeme z kritické perspektivy, se pojí s otevřeností světa a má tendenci k sebetransformaci.

Na mikroúrovni se kosmopolitismus zabývá individuálním jednáním a společenskými identitami, tedy takovými aspekty kosmopolitismu, které se odrážejí ve vnitrosociálních změnách. Tento rozměr kosmopolitismu bývá nejčastěji komentován, nicméně obvykle uváděné příklady se týkají transnacionálních či postnacionálních fenoménů. Docházíme k závěru, že na tento rozměr je nezbytné nahlížet v širším kontextu makrorámce a historického rámce modernity, ale současně je třeba jej vnímat jako něco víc než jen prostou empirickou podmínku; mnohdy se tak děje, srov. líčení přechodu od národní komunity ke komunitě transnacionální nebo případ výměny národních identit za identity kosmopolitní. Mikrorozměr kosmopolitismu je vyjádřen například proměnami uvnitř národních identit spíše než vznikem identit zcela nových. Kosmopolitismus proto nelze ztotožnit s procesem transnacionalizace, jak se mnohdy činí v kosmopolitní literatuře (viz výše). Relativizace kulturních hodnot v nynější společnosti a zkušenost nahodilosti vedla k výraznějšímu přezkoumávání otázek národních identit: jen málokterá současná národní identita neobsahuje prvek problematizace sebe sama a jistou míru sebereflexe. Jako smysluplnější se jeví hledat projevy kosmopolitismu v reflexivnějších způsobech sebeporozumění nežli na rovině supranárodní identity. Vraťme se k příkladu evropeizace: kosmopolitní evropská identita může být chápána spíše v souvislosti s narůstající reflexivitou v rámci stávajících osobních, národních, nadnárodních a dalších identit než jako nová supraidentita.⁵⁵ Vedle transformace identit dochází rovněž k transformacím komunikace a kulturních modelů.

Mezi indikátory kosmopolitismu nepatří jen posuny v identitách – sahají k širším diskurzivním a kulturním proměnám. Z hlediska metodologie jsou kosmopolitní indikátory vždy spojené se společensko-kulturní mediací. Jestliže se kosmopolitní moment objevuje při konstrukci a nástupu nových identit nebo forem sebereflexe, nových kulturních rámců a modelů, pak je mediace zcela klíčová. Důraz na mediaci například mezi soupeřícími koncepcemi společenského světa je zcela v souladu s kosmopolitní myšlenkou: vyjadřuje touhu jít za hranice etnocentricity a partikularity. V tomto smyslu je kritický kosmopolitismus otevřený proces, jímž se společenský svět stává lépe pochopitelným; je namísto jej chápat jako vyjádření nových myšlenek, jako proces, který otvírá nové diskurzivní prostory, pojmenovává možnosti překladu a konstrukce společenského světa. Podle analýzy Bryana Turnera jej lze spojovat s ctnostmi jako ironie (emocionální odstup od vlastního dějinného pozadí a kultury), reflexivita (uznání, že všechny perspektivy jsou kulturně podmíněné a nahodilé), skepse vůči velkým narativům a moderním

⁵⁴ K evropeizaci jako příkladu kosmopolitismu viz BECK, Ulrich. *The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity*. *British Journal of Sociology*, 2000, roč. 51, č. 1, s. 79–105; BECK, Ulrich – GRANDE, Edgar. *Das kosmopolitische Europa*. Frankfurt: Suhrkamp, 2004; DELANTY, Gerard. *The Idea of a Cosmopolitan Europe: On the Cultural Significance of Europeanization*. *International Review of Sociology*, 2005, roč. 15, č. 3, s. 405–421; DELANTY, Gerard – RUMFORD, Chris. *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Routledge, 2005; RUMFORD, Chris (ed.). *Cosmopolitanism and Europe*. Liverpool: Liverpool University Press, 2006.

⁵⁵ Viz DELANTY, G. – RUMFORD, C., 2005, op. cit.

ideologiím, zájem o jiné kultury a kulturní hybridizaci, ekumenický zápal pro dialog s jinými kulturami v převážně náboženské rovině nebo nomádství ve smyslu situace, kdy se neuzavíráme do kulturních kategorií nebo geopolitických hranic⁵⁶. Podobné teze najdeme v argumentech dalších sociálních teoretiků, například Calhouna⁵⁷, Gilroye⁵⁸ a Kurasawy⁵⁹, kteří tvrdí, že kosmopolitismus se nepojí s negací solidárních vazeb, jak uvádí liberální teoretici kosmopolitismu jako Nussbaumová⁶⁰, ale je více situovaný a, jak píše Appiah⁶¹, „zakořeněný“.

Takové chápání kosmopolitismu jde za hranice konvenčních představ o kosmopolitismu jako odrazu světového politického společenství nebo jeho pojetí jako globálních toků. Tento text se věnuje spíše sociálně situované povaze kosmopolitních procesů, přičemž rozpoznáváme, že tyto procesy jsou svět ustavující nebo konstruktivistické. Takové procesy mají podobu překladů mezi věcmi, které se mezi sebou liší. Prostor kosmopolitismu je prostorem pro takové překlady. Zatímco prostor pro překládání existoval vždy – přinejmenším od vynálezu písma –, až s příchodem modernity se překlad a překládavost staly dominantní kulturní formou napříč společnostmi. Svého času překlad sloužil komunikaci a netvořil základ dané kultury. Až nyní se plně ukazuje, že logika překladu dospěla za hranice prosté víry, že vše je možné přeložit, a přechází v uznání, že každá kultura dokáže překládat sama sebe i jiné kultury. Nejobecnější podoba je překlad mezi dovnitř a ven, který koresponduje se snahou zodpovědět otázku inkluze a exkluze. Další dynamiky překladu jsou například mezi lokální a globální úrovní, mezi „já“ a „druhým“, partikularitou a univerzalitou, minulostí a současností, jádrem a periferií. K povaze takových překladů patří, že pojmy, které k překladům patří, se v procesu překladu proměňují a vzniká něco zcela nového. A to proto, že každý překlad je současně také hodnocením. Bez rozměru přesahování sama sebe by byl kosmopolitismus jen prázdným pojmem. Kosmopolitismus, jak jej vnímáme, otevírá normativní otázky v rámci kulturních představivosti společností. Výzkumný projekt kritické kosmopolitní sociologie se váže právě na takový prostor, na diskurzivní prostor překladu.

V. ZÁVĚR

Kosmopolitismus se netýká pouze globálního prostoru, není výlučně postnacionálním fenoménem a nepřinesla jej až globalizace. Naše hlavní teze zní, že kosmopolitismus je přítomný ve společenských mechanismech a dynamikách, které mohou existovat v jakýchkoli společnostech v kterémkoli dějinném období, kdy rezonuje otevřenost vůči světu. Kosmopolitismus se dnes ukazuje jako relevantnější, a to do jisté míry kvůli dopadům globalizace. Součástí kosmopolitismu jsou procesy, jimiž se společnosti proměňují a které přinášejí nové formy a nové diskurzivní prostory, otevírající se proměnám společenského světa. Kosmopolitní imaginace z perspektivy kritické sociální teorie modernity se snaží zachytit moment transformace, popsat vztahy mezi společnostmi a modernitami, mezi rovinou rozvoje a dialogu.

Co se metodologie týče, pak kritická kosmopolitní sociologie z výše uvedených důvodů zakládá své metody na předpokladu, že součástí kultury je schopnost učit se a že společnosti se mohou dále rozvíjet. V článku jsme zdůraznili překlad jako stěžejní

⁵⁶ TURNER, Bryan S. *Cosmopolitan Virtue: On Religion in a Global Age. European Journal of Social Theory*, 2001, roč. 4, č. 2, s. 131–152; TURNER, Bryan S. – ROJEK, Chris. *Society and Culture: Principles of Scarcity and Solidarity*. London: Sage, 2001, s. 225.

⁵⁷ CALHOUN, Craig. „Belonging“ in the Cosmopolitan Imaginary. *Ethnicities*, 2003, roč. 3, č. 4, s. 531–553.

⁵⁸ GILROY, Paul. *After Empire: Melancholia or Convivial Culture?* London: Routledge, 2004.

⁵⁹ KURASAWA, F., 2004, op. cit.

⁶⁰ NUSSBAUM, M. et al., 1996, op. cit.

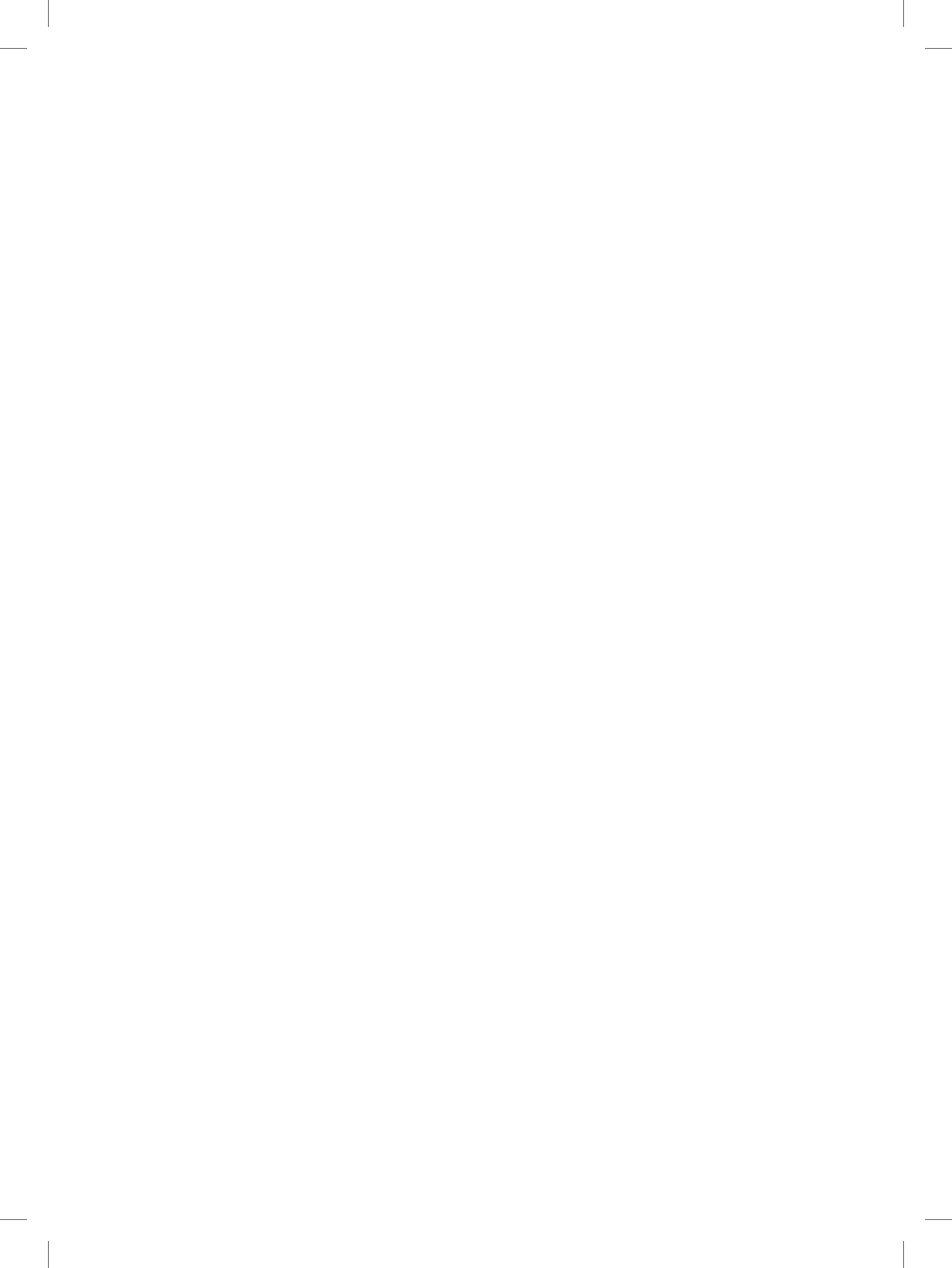
⁶¹ APPIAH, K. A., 2005, op. cit.

mechanismus kosmopolitní transformace, k němuž dochází na makrospolečenské i mikrospolečenské rovině a jenž tvoří také významnou součást nekonečné transformace modernit. Kosmopolitní sociologie pomáhá ujasnit si sociální transformaci, a proto do značné míry rovněž nevyhnutelně sahá k morálnímu a politickému hodnocení. V tomto smyslu leží kosmopolitismus mezi sociologií a politickým diskurzem ve společnosti a v politické teorii. Sehrává nesmírně důležitou úlohu při vytváření nových diskurzivních prostorů souvisejících s otevřeností vůči světu a pomáhá nám bránit se globalizaci na jedné straně i nacionalismu na straně druhé.

- APPADURAI, Arjun. *Modernity at Large: Cultural Dimension of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- APPIAH, Kwame A. *The Ethics of Identity*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- ARCHIBUGI, Daniele. *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order*. Cambridge: Polity Press, 1995.
- ARCHIBUGI, Daniele. A Critical Analysis of the Self-Determination of Peoples: A Cosmopolitan Perspective. *Constellations*, 2003, roč. 10, č. 4, s. 488–505.
- ARJOMAND, Said A. – TIRYAKIAN, Edward (eds.). *Rethinking Civilizational Analysis*. London: Sage, 2004.
- ÁRNASON, Jóhann P. *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden: Brill, 2003.
- BAUMAN, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000. (česky *Tekutá modernita*. Přel. S. M. Blumfeld. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002.)
- BECK, Ulrich. The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity. *British Journal of Sociology*, 2000, roč. 51, č. 1, s. 79–105.
- BECK, Ulrich. The Cosmopolitan Society and its Enemies. *Theory, Culture & Society*, 2002, roč. 19, č. 1–2, s. 17–40.
- BECK, Ulrich. *The Cosmopolitan Outlook*. Cambridge: Polity Press, 2006.
- BECK, Ulrich – GRANDE, Edgar. *Das kosmopolitische Europa*. Frankfurt: Suhrkamp, 2004.
- BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan – WINTER, Rainer. *Global America: The Cultural Consequences of Americanization*. Liverpool: Liverpool University Press, 2000.
- BECK, Ulrich – SZNAIDER, Natan. Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: A Research Agenda. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 153–162.
- BENHABIB, Seyla. *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton: Princeton University Press, 2002.
- BENHABIB, Seyla. *The Rights of Cultures: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- BEN-RAFAEL, Eliezer – STERNBERG, Yitzak (eds.). *Comparing Modern Civilizations: Pluralism versus Homogeneity*. Leiden: Brill, 2005.
- BOHMAN, James – LUTZ-BACHMANN, Matthias (eds.). *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997.
- BRECKENRIDGE, Carol A. – POLLOCK, Sheldon – BHABHA, Homi – CHAKRABARTY, Dipesh (eds.). *Cosmopolitanism*. Durham: Duke University Press, 2002.
- CALHOUN, Craig. "Belonging" in the Cosmopolitan Imaginary. *Ethnicities*, 2003, roč. 3, č. 4, s. 531–553.
- CASTELLS, Manuel. *The Rise of the Network State. Vol. 1. The Information Age*. Oxford: Blackwell, 1996.
- CASTORIADIS, Cornelius. *The Imaginary Institution of Society*. Cambridge: Polity Press, 1987.
- CHEAH, Pheng – ROBBINS, Bruce (eds.). *Cosmopolitics: Thinking and Feeling Beyond the Nation*. Minneapolis: Minnesota University Press, 1996.
- CHERNILO, Daniel (a). Social Theory: Methodological Nationalism and Critique. In *Handbook of Nations and Nationalism*. Gerard Delanty – Krishan Kumar (eds.). London: Sage, 2006.
- CHERNILO, Daniel (b). Social Theory's Methodological Nationalism: Myth and Reality. *European Journal of Social Theory*, 2006, roč. 9, č. 1, s. 5–22.
- COHEN, Joshua (ed.). *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- COWAN, Jane K. – DEMBOUR, Marie-Bénédicte – WILSON, Richard A. (eds.). *Culture and Rights: Anthropological Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- DELANTY, Gerard. *Social Theory in a Changing World*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- DELANTY, Gerard. *Citizenship in the Global Age: Culture, Society and Politics*. Buckingham: Open University Press, 2000.

- DELANTY, Gerard. The Idea of a Cosmopolitan Europe: On the Cultural Significance of Europeanization. *International Review of Sociology*, 2005, roč. 15, č. 3, s. 405–421.
- DELANTY, Gerard – RUMFORD, Chris. *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Routledge, 2005.
- DERRIDA, Jacques. *On Cosmopolitanism and Forgiveness*. London: Routledge, 2001.
- DIRLIK, Arif. Global Modernity? Modernity in an Age of Global Capitalism. *European Journal of Social Theory*, 2003, roč. 7, č. 3, s. 275–292.
- EDER, Klaus. Making Sense of the Public Sphere. In *Handbook of Contemporary European Social Theory*. Gerard Delanty (ed.). London: Routledge, 2006.
- EDER, Klaus – GIESEN, Bernhard (eds.). *European Citizenship: National Legacies and Transnational Projects*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- EISENSTADT, Shmuel N. *Comparative Civilizations and Multiple Modernities*. Leiden: Brill, 2003.
- FINE, Robert. Taking the “Ism” out of Cosmopolitanism. *European Journal of Social Theory*, 2003, roč. 6, č. 4, s. 451–470.
- GANE, Nicholas (ed.). *The Future of Social Theory*. New York: Continuum, 2004.
- GAONKAR, Dilip P. (ed.). *Alternative Modernities*. Durham: Duke University Press, 2001.
- GILROY, Paul. *After Empire: Melancholia or Convivial Culture?* London: Routledge, 2004.
- HABERMAS, Jürgen. Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. In *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Amy Gutmann (ed.). Princeton: Princeton University Press, 1994. (česky *Multikulturalismus: zkoumání politiky uznání*. Přel. Alena Bakešová – Josef Velek. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2002.)
- HABERMAS, Jürgen. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: Polity Press, 1996.
- HABERMAS, Jürgen. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998.
- HABERMAS, Jürgen. Equal Treatment of Cultures and the Limits of Postmodern Liberalism. *The Journal of Political Philosophy*, 2005, roč. 3, č. 1, s. 1–28.
- HANNERZ, Ulf. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London: Routledge, 1996.
- HELD, David. *Democracy and the Global Order*. Cambridge: Polity Press, 1995.
- HOBSON, John. *The Eastern Origins of Western Civilization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- INGLIS, David – ROBERTSON, Roland. The Ecumenical Analytic: “Globalization”, Reflexivity and the Revolution in Greek Historiography. *European Journal of Social Theory*, 2005, roč. 8, č. 2, s. 99–122.
- KÖGLER, Hans-Herbert. Constructing a Cosmopolitan Public Sphere: Hermeneutic Capabilities and Universal Values. *European Journal of Social Theory*, 2005, roč. 8, č. 4, s. 297–320.
- KURASAWA, Fuyuki. Cosmopolitanism from Below: Alternative Globalization and the Creation of a Solidarity without Bounds. *Archives Européennes de Sociologie*, 2004, roč. 45, č. 2, s. 233–255.
- LATOUR, Bruno. *We have Never Been Modern*. Hempel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1993. (slovensky *Nikdy sme neboli moderní*. Přel. Miroslav Marcelli. Bratislava: Kalligram, 2003.)
- LATOUR, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- LU, Catherine. The One and Many Faces of Cosmopolitanism. *The Journal of Political Philosophy*, 2000, roč. 8, č. 2, s. 244–267.
- LUHMANN, Niklas. *The World Society as a Social System. Essays in Selfreflexivity*. New York: Columbia University Press, 1990.
- MEINECKE, Friedrich. *Cosmopolitanism and the National State*. Princeton: Princeton University Press, 1970.
- MEYER, John W. – BOLI, John – THOMAS, George M. – RAMIREZ, Francisco. World Society and the Nation-state. *The American Journal of Sociology*, 1997, roč. 103, č. 1, s. 141–181.
- NEDERVEEN PIETERSE, Jan. *Globalization and Culture: Global Mélange*. New York: Rowan and

- Littlefield, 2004.
- NUSSBAUM, Martha et al. Patriotism and Cosmopolitanism. In *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*. Joshua Cohen (ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- ONG, Aihwa. *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham: Duke University Press, 1999.
- POLLOCK, Sheldon. Cosmopolitan and Vernacular in History. In *Cosmopolitanism*. Carol A. Breckenridge – Sheldon Pollock – Dipesh Chakrabarty (eds.). Durham: Duke University Press, 2002.
- ROBERTSON, Roland. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage, 1992.
- RUMFORD, Chris (ed.). *Cosmopolitanism and Europe*. Liverpool: Liverpool University Press, 2006.
- SKRBIS, Zlatko – KENDALL, Gavin – WOODWARD, Ian. Locating Cosmopolitanism: Between Humanist Ideas and Grounded Social Category. *Theory, Culture & Society*, 2001, roč. 21, č. 6, s. 115–136.
- SOYSAL, Yasemin. *The Limits of Citizenship*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- STEVENSON, Nick (ed.). *Culture and Citizenship*. London: Sage, 2000.
- STEVENSON, Nick. *Cultural Citizenship: Cosmopolitan Questions*. Buckingham: Open University Press, 2002.
- STRYDOM, Piet. *Risk, Environment and Society*. Buckingham: Open University Press, 2002.
- TAN, Kok-Chor. *Justice Without Borders: Cosmopolitanism, Nationalism and Patriotism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- THERBORN, Göran. Entangled Modernities. *European Journal of Social Theory*, 2003, roč. 6, č. 3, s. 293–305.
- TOMLINSON, John. *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- TOURAINÉ, Alain. *The Self-Production of Society*. Chicago: University of Chicago Press, 1977.
- TURNER, Bryan S. (ed.). *Citizenship and Social Theory*. London: Sage, 1993.
- TURNER, Bryan S. Cosmopolitan Virtue: On Religion in a Global Age. *European Journal of Social Theory*, 2001, roč. 4, č. 2, s. 131–152.
- TURNER, Bryan S. Classical Sociology and Cosmopolitanism: A Critical Defense of the Social. *British Journal of Sociology*, 2006, roč. 57, č. 1, s. 133–151.
- TURNER, Bryan S. – ROJEK, Chris. *Society and Culture: Principles of Scarcity and Solidarity*. London: Sage, 2001.
- URRY, John. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge, 2000.
- URRY, John. *Global Complexity*. Cambridge: Polity Press, 2002.
- VERTOVEC, Steven – COHEN, Robin (eds.). *Conceiving Cosmopolitanism*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- ZOLO, Danilo. *Cosmopolis: Prospects for World Government*. Cambridge: Polity Press, 1997.

Reflexe a revoluce ornamentu postindustriální doby

I.

Swúdnost hraní počítačových her či zpracování slov, obrazů a zvuků v prostředí počítačů spočívá v pocitu, že je můžeme snadno ovládat. Tato zdánlivě neomezená možnost manipulovat s objekty uloženými v digitálním prostředí však není příležitostí k uživatelské tvořivosti osvobozené od limitů fyzického světa, jak bylo často deklarováno proponenty rozšiřování informačních a komunikačních technologií (dále IKT), ale manifestací předem naprogramovaného souboru možností, fontů, kontrastů a ohýbání čar, které programují aktivitu uživatelů, určují pravidla hry a v důsledku standardizují individuální projevy příslušníků postindustriálních společností.

K takovým závěrům dospěl například Lev Manovich na základě analýzy softwarové aplikace Adobe Photoshop, při níž se zaměřil na nabízené a skryté možnosti i limity filtrů (Photoshop Filter) a nové způsoby práce s obrazem spojené s potenciálem upravovat jednotlivé vrstvy obrazu (Layers Menu).¹ Před L. Manovichem se věnoval kritické analýze dalšího obecně užívaného softwaru, textového editoru Microsoft Word, Matthew Fuller, který se zajímal o vliv funkcí a nástrojů nabízených touto aplikací na standardizaci procesu psaní, komodifikaci přirozeného jazyka a následně také oslabení výpovědní hodnoty standardizovaných textů.² Jako příklad praxe narušující tezi o normativním působení programů komerčních softwarových aplikací na lidskou tvořivost uvádíme práci Jaroslava Vaška, klienta Domova pro seniory Podpěrova v brněnských Medláncích, kterého objevili studenti Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity během své odborné praxe. Autodidakt Jaroslav Vašek využíval MS Office 2007, určený primárně k psaní textů, k tvorbě obrázků s různými náměty a v různých stylech, odkazujících svojí poetikou k jakési nové podobě folklóru.³

¹ MANOVICH, Lev. Inside Photoshop. *Computational Culture* [online], 2011, č. 1. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://computationalculture.net/article/inside-photoshop>>.

² FULLER, Matthew. *Behind the Blip. Essays on the Culture of Software*. New York: Autonomedia, 2003, s. 137–165.

Výsledky svého výzkumu zveřejnil v podobě citované studie (psané v prostředí MS Word) a současně ve formě vizuální mapy, do níž zaznamenal způsob zpracování jazyka v prostředí MS Word a kterou prezentoval na výstavě *A Song for Occupations* v Lux Gallery v Londýně v září roku 2000.

³ S jeho tvorbou se mohla veřejnost seznámit na několika výstavách, naposledy na výstavě *Myší steh* v Brněnském kulturním centru (Galerii TIC) v roce 2013 (1. 5. – 26. 6. 2013, kurátoři Zuzana Janečková, Marika Kupková, Petr Kamenický). Více informací o výstavě lze nalézt na <<http://galerietic.cz/2013/05/mysi-steh/>>.

Skutečnost, že informační technologie jsou programovaná (ale i reprogramovatelná) zařízení, programující své uživatele, jejich aktivity a rozhodnutí, dlouho unikala pozornosti většiny akademiků i umělců, kteří sdíleli avantgardní étos pionýrů osidlujících kybernetický prostor a šířili ideologii novosti digitálních médií.⁴ O počítačích uvažovala v rámci dichotomie stará média, tedy kritizovaná masová média fungující na principu distribuce jeden mnoha a vychovávající zástupy pasivních konzumentů, a média nová, digitální, oslavovaná jako lék na neduhy masmédií a posilující demokratické principy neoliberálních společností – od přístupu k informacím po svobodnou volbu a kreativitu jejich uživatelů. V posledních letech⁵ však můžeme sledovat zvýšení zájmu o IKT jako programovaná média. Pozornost se obrací k jejich materialitě: k softwaru a kódu programovacích jazyků jako dominantním způsobům reprezentace žité zkušenosti; k algoritmu jako základní stavební jednotce programů, poukazující k jejich performativitě a transversalitě; k rozmanitým praxím programování a komputace v perspektivě jejich bohaté kulturní genealogie; k jejich virtualitě ve smyslu dvojí existence digitálních objektů jako souborů dat i procesů a jejich vizualizací na obrazovkách počítačů, zasahujících až do fyzického světa. Studium materiality programovaných médií rovněž kombinuje „close reading“ kódu, programování a komputingu s kontextovou analýzou softwaru jako kvaziobjektu.⁶ IKT jsou promyšleny jako diskurzivní objekty, jejichž identita zahrnuje hmotné i konceptuální formy, je tvořena směsí praxí a způsobů existence programů, kódu a komputace.⁷

II.

Součástí obratu k materialitě je i výzva Matthewa Fullera k promyšlení softwaru, a to ve smyslu programů působících nikoli pouze v rámci IKT, ale skrze ně zasahujících celou

⁴ Jako jeden příklad za všechny uvádíme *Deklaraci svobody kybernetického prostoru (A Declaration of the Independence of Cyberspace)* od Johna Perryho Barlowa, spoluzakladatele Electronic Frontier Foundation, přední neziskové organizace, jejímž cílem je chránit lidská práva v digitálním světě. Deklarace byla zveřejněna online 8. února 1996 ve švýcarském Davosu. Barlow v ní popisuje kyberprostor jako místo-utopii, oddělené do vnějšího světa, v němž má být vytvořena lepší, spravedlivější společnost, nazývaná „*society of mind*“. Celý text deklarace viz <<https://www.eff.org/cyberspace-independence>>.

⁵ Obvykle se jako bod obratu v přístupu akademiků k informačním technologiím uvádí tzv. „dot-com-bubble burst“, neboli prasknutí internetové bubliny. „Dot-com-bubble“ odkazuje k časovému úseku let 1997 až 2001, který byl obdobím masových investic a komerčního růstu internetu především v USA a západních zemích. Toto období skončilo v roce 2001, kdy došlo k dramatickému poklesu akcií technologických webových firem. Pro více informací viz např.

GALBRAITH, James K. – HALE, Travis. *Income Distribution and the Information Technology Bubble* [online]. 2004. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <http://utip.gov.utexas.edu/papers/utip_27.pdf>.

⁶ Kvaziobjekt je pojem, který Bruno Latour převzal od Michela Serrese, aby mohl popsat jevy, jež označuje také jako hybridy. Jsou rozpoznatelné pouze v průniku přírody, společnosti a diskurzu. Hybridy podle něj tvoří novou přírodu, která vyšla z laboratoří a potom se proměnila v naše prostředí tvořené kolektivní lidských a nelidských jsovcen. Radí mezi ně „*zmražená embrya, expertní systémy, digitální stroje, roboty, psychotropní látky na recept, velryby s vysílačkami, syntetizátor genů, analyzátory sledovanosti atd.*“ A dodává: „*[K]dyž naše noviny předvádějí tato monstra na celých stranách a když se ani jedno z těchto monster nechce usadit ani na stranu objektů, ani na stranu subjektů, ani do středu, potom je třeba něco udělat.*“

LATOUR, Bruno. *Nikdy jsme neboli moderní: esej o symetrické antropologii*. Kalligram, 2003, s. 72.

⁷ Jako základní literaturu uvádějící do myšlení a psaní o IKT jako programovaných médiích lze doporučit: CRAMER, Florian. *Words Made Flesh. Code, Culture, Imagination* [online]. 2005. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://www.netzliteratur.net/cramer/wordsmadefleshpdf.pdf>>.

FULLER, Matthew (ed.). *Software Studies / a Lexicon*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2008.

CHUN, Wendy H. K. *Programmed Visions: Software and Memory*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2011.

MONTFORT, Nick et al. *10 PRINT CHR\$(205.5+RND(1)); : GOTO 10*. Cambridge–London: MIT Press, 2012.

kulturu („*software in its existence as culture*“⁸) v rámci nové disciplíny softwarových studií (Software Studies).⁹

Pojmy „softwarová studia“ a „teorie softwaru“ poprvé užil Lev Manovich. Studium vlastností nových médií a způsobů, jakými ovlivňují kulturu, jej totiž přivedlo k poznání, že při analýze kulturní produkce využívající IKT se neobejdeme bez znalostí základních principů jejich fungování:

*„Abychom pochopili logiku nových médií, musíme se obrátit k počítačové vědě. Právě tam můžeme nalézt nové pojmy, kategorie a operace charakterizující média, jež se stala programovatelná. Od mediálních studií se přesouváme k něčemu, co lze označit jako softwarová studia – od teorie médií k teorii softwaru.“*¹⁰

Na Manovichovu myšlenku navázal o pět let později Fuller výzvou k rozvíjení disciplíny softwarových studií a k výzkumu softwaru v širší perspektivě postindustriální kulturní produkce, zahrnující každodenní pracovní rutinu a marketingové strategie, stejně jako experimenty umělců a subversivní intervence hackerů nebo závadných programů.

*„Software se postupně stává vyspělou součástí společenských formací, nebo alespoň vstupuje do fáze, kdy se nové generace uživatelů již narodily do situace, v níž software je součástí infrastruktury jejich každodenního života a odborné činnosti, a jako takový shromažďuje a zhmotňuje celou řadu asociací, interpretačních rámců, kvalitativních rozměrů racionality, estetických a politických překážek a posilovačů, logicko-kulturních dimenzí a aporií.“*¹¹

IKT jsou v rámci softwarových studií definovány jako programovaná média pracující v reálném čase a promyšleny v rámci komplexní sítě vztahů lidí a strojů, v níž dochází k vyjednávání o centrech moci, kontroly a významu. Software je chápán jako kulturní objekt, produkt lidské činnosti, a jako mocný aktér bezprostředně ovlivňující a formující postindustriální společnost a kulturu. Je studován ve svých různých podobách, hmotných i nehmotných, jako koncept či návod, při svém fungování jako součást hardwaru nebo v širších souvislostech různých kulturních praktik spojených s provozem výpočetní techniky. Studium softwaru v oboru softwarových studií značně přesahuje historii moderního počítače a vývoje komerčních softwarů, a to v historické perspektivě i v rámci současné kulturní produkce.¹² Počítač je promyšlen jako kulturní artefakt, jehož podoba a způsoby užití byly výrazně ovlivněny étosem subkultur spojených s počátky jeho moderní historie¹³ – od hackerů a aktivistů propagujících svobodný a otevřený software až po umělce a kutily experimentující s kódem a programováním při testování limitů programovatelnosti, virtuality a automatizace postindustriální produkce.¹⁴

⁸ FULLER, M. (ed.), 2008, op. cit., s. 6.

⁹ Fuller využil dvojí význam slova „studies“ a v případě softwarových studií odkazuje jak k disciplíně, tak k odborným studiím. (Viz FULLER, Matthew (a). *Software studies workshop* [online]. 2006. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://web.archive.org/web/20100327185154/http://pzwart.wdka.hro.nl/mdr/Seminars2/softstudworkshop>>.

¹⁰ MANOVICH, Lev. *The Language of New Media*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001, s. 65.

¹¹ FULLER, M. (a), 2006, op. cit.

¹² Srovnej popis vývoje moderních počítačů v publikaci: PHILIPSON, Graeme. *A Short History of Software* [online]. 2004. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://www.thecorememory.com/SHOS.pdf>>.

A v knize: CRAMER, F., 2005, op. cit.

¹³ MACEK, Jakub. *Koncept rané kyberkultury. Média a realita*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2004. s. 35–65.

¹⁴ FULLER, M. (ed.), 2008, op. cit., s. 1–14.

Vilém Flusser, filozof médií českého původu, byl zřejmě prvním teoretikem médií, který uvažoval o IKT jako o programovaných zařízeních zapojených do sítě dalších aparátů, procesů a vztahů, a to v rámci rozpracovávání konceptu aparátu, přesněji systému aparát–operátor. Zajímal se o procesy zaznamenané v programech aparátů, o způsoby komunikace, uspořádání společnosti a podoby umění ovlivněného novými aparáty. Opakovaně také upozorňoval na dvě virtuality systému aparát–operátor, mezi nimiž musí příslušníci postindustriální společnosti volit. Mohou se stát, slovy Flussera, „*funkcionáři aparátu*“¹⁵, tedy roboty, poslušně vykonávajícími instrukce vepsané ve svých programech, nebo mohou zacházet s aparátem jako s hračkou, a stát se tak hráči, kteří znají pravidla hry (program). Současně ale hrají jakoby proti aparátu¹⁶ – ve smyslu rozvíjení různých taktik kreativního zkoumání a promýšlení jeho limitů.

Flusser je všeobecně považován za předního teoretika fotografie. Jeho práce najdeme téměř ve všech antologiích klasických textů o fotografii – vedle studií Waltera Benjamina, Susan Sontagové nebo Rolanda Barthesa. Od ostatních se však liší v jednom podstatném aspektu: nezajímal se totiž ani tak o fotografii, ale o fotografování, které studoval jako realizaci programu uloženého ve fotoaparátu. Flusser tvrdil, že studuje fotoaparát (a videorekordér) zejména proto, že se jedná o aparáty ve fázi přechodu. Studium kamery tedy považoval za výhodné z metodologického hlediska, protože mu umožňovalo sledovat proces proměny nástrojů ve stroje a nakonec v počítače (technologie zpracovávající informace). Počítač považoval za aparát, v němž se programy a procesy, o něž se zajímal, završovaly a projevovaly ve své úplnosti.¹⁷ Flusserovy studie věnované fotografování je tedy nutné číst spíše jako případové studie aparátu a celé jeho teoretické dílo chápat především jako příspěvek ke studiu aparátů v podobě programovaných médií. Retrospektivně můžeme Flusserovy texty přidat do korpusu textů softwarových studií, podobně jako se to stalo v případě textů Kittlera nebo Kirschenbauma.¹⁸

Flusserův koncept aparátu zahrnuje pásovou tovární výrobu industriální doby i typické pracovní prostředí postindustriální doby v podobě počítačů a počítačových sítí. Pojem aparát užívá pro označení technických zařízení, ale také pro ekonomické systémy nebo systémy státní správy. Aparáty ve smyslu technických zařízení jsou podle Flussera kulturní produkty neboli informované objekty, jejichž prostřednictvím můžeme poznávat kulturu, jež je produkuje.¹⁹ Současně jsou zvláštním typem technických nástrojů, které neslouží k výrobě, ale k manipulaci se symboly. Proto je Flusser charakterizuje jako hračky simulující myšlení.²⁰ Aparát si můžeme představit jako hračku podobnou některé ze stolních her, třeba šachům nebo hře go, ovšem v porovnání s nimi mnohem složitější. Podle Flussera je totiž aparát:

„[...] hračka tak komplexní, že ti, kteří si s ní hrají, ji nemohou prohlédnout; jeho hra sestává z kombinací symbolů obsažených v jeho programu, přičemž tento program mu

¹⁵ FLUSSER, Vilém. *Za filosofii fotografie*. Praha: Hynek, 1994, s. 60.

¹⁶ *Ibid.*, s. 69.

¹⁷ FLUSSER, Vilém. *Krise der Linearität*. In *Absolut Vilém Flusser*. Nils Röller – Silvia Wagnermaier (eds.). Freiburg: Orange-press, 2003.

¹⁸ KITTLER, Friedrich A. *There is no software*. In *CTheory* [online]. Arthur Kroker – Marilouise Kroker (eds.). 1995. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=74>>.

(originál německy *Es gibt keine Software*. In *Draculas Vermächtnis: Technische Schriften*. Leipzig: Reclam, 1993, s. 225–242.)

KIRSCHENBAUM, Matthew G. *Virtuality and VRML: Software Studies After Manovich*.

Electronic Book Review [online]. 2003. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://www.electronicbookreview.com/thread/technocapitalism/morememory>>.

¹⁹ FLUSSER, V., 2003, op. cit., s. 17.

²⁰ *Ibid.*, s. 71.

byl dodán metaprogramem, a výsledkem hry jsou další programy: zatímco plně automatizované aparáty se mohou obejít bez lidského zásahu, potřebují mnohé aparáty člověka jako hráče a funkcionáře. Aparáty byly vynalezeny, aby simulovaly specifické myšlenkové procesy. Teprve dnes (po vynálezu počítačů) a jakoby dodatečně se ukazuje, o jaký druh myšlenkových procesů u všech aparátů jde. Totiž o myšlení vyjadřující se v číslech. Všechny aparáty (a nikoli teprve počítače) jsou počítačící stroje a v tomto smyslu ‚umělé inteligence‘ [...]. Ve všech aparátech [...] dominuje myšlení v číslech nad myšlením lineárním, historickým. [Aparát] je kalkulační myšlení ztuhlé v hardwaru. Odtud kvantová (kalkulační) struktura všech pohybů a funkcí aparátů.“²¹

Aparáty tedy reprezentují zařízení opatřené programy. Avšak Flusser upozorňuje, že nad těmito programy je ještě celá nekonečná hierarchie aparátů, a tedy programů, kterých je každý aparát součástí: program průmyslu, který aparát programoval, program průmyslového celku, který programoval průmysl aparátů, program socioekonomického aparátu, který programoval socioekonomický celek atd. Programová hierarchie je přitom otevřená všemi směry. Flusser proto dochází k závěru, že programátoři jakéhokoli programu jsou vždy současně funkcionáři jeho metaprogramu.²² Práce s aparátem podle něj nikdy neznamená jen realizaci programu uloženého v konkrétním zařízení, ale vždy zapojení nás samotných do komplexní infrastruktury programů a metaprogramů. Například při fotografování se podílíme na realizaci programu uloženého ve fotoaparátu a současně fungujeme v rámci „fotografického průmyslu, který programoval fotoaparát; průmyslového komplexu, jenž programoval fotografický průmysl; socioekonomického systému programujícího industriální komplex atd.“²³

IV.

Flusser promýšlel IKT jako dominantní aparát postindustriální doby.²⁴ Poukázal přitom na skutečnost, že zatímco aparáty industriální doby vycházely z logiky industriální produkce (byly spojeny především s pracovními procesy tovární pásové výroby a s kancelářskou činností byrokratického systému), aparáty postindustriální doby pronikají z pracovní a veřejné sféry do sféry soukromé, a nezastavují se dokonce ani na hranici lidských těl. Ve směřování industriálních a postindustriálních aparátů rozpoznal protikladné dynamiky. Zatímco aparáty industriální doby podléhaly všeobecné tendenci ke gigantismu a globalizaci („Pro 19. století a první polovinu 20. století je typický gigantismus; stroje, města, říše, zisky, sportovní rekordy, objevy, očekávání. Zkrátka všechno rostlo, bobtnalo a dosahovalo monstrózních proporcí.“²⁵), pro aparáty postindustriální doby je naopak typické směřování k miniaturizaci a domestikaci („Od druhé světové války se projevuje opačná tendence, směřování k trpaslictví, skřítkovství a miniatuře. [...]“²⁶). Kontrarevoluci ve smyslu protipohybu postindustriálních aparátů však nespojoval s představou změny paradigmatu, kdy je industriální aparát nahrazen postindustriálním. Tvrdil, že přesnější je uvažovat o kontinuálním procesu šíření aparátů napříč společnostmi, veřejnou i soukromou sférou, pracovními i privátními aktivitami, makro- i mikrosystémy, který započal již v industriální době a v postindustriální době se dovršuje.

²¹ Ibid., s. 25–26.

²² Ibid., s. 23–24.

²³ Ibid., s. 29.

²⁴ FLUSSER, Vilém. Our Shrinking. *Post-History*. Siegfried Zielinski (ed.). Minneapolis: Univocal, 2013, s. 75–82.

²⁵ Ibid., s. 75.

²⁶ Ibid., s. 75.

„Postindustriální nástroje se rychle zmenšují, zlevňují, je jich stále více a jsou stále inteligentnější. Přemísťují se z průmyslu do soukromé administrativy a odtud do obývacích pokojů a kuchyní. Kdekoli jsou instalovány, promění celé prostředí v aparát. [...] Postindustriální společnost je plně vybavena aparáty.“²⁷

Složitě propletené vztahy aparát–operátor, komplexnost a všudypřítomnost postindustriálního aparátu, v jehož infrastruktuře dochází k mnohočetným interakcím v rámci komplikovaných kauzálních vztahů a vzájemných průniků, způsobují, že nemůžeme nikdy přesně určit, kde začíná a kde končí jednotlivé aparáty nebo programy tvořící tento superaparát. V aparátu postindustriální doby jsou všechny jeho části vzájemně propojené a tvoří jakýsi potravinový řetězec z lidí a strojů, v němž každý je konzumentem a producentem, predátorem a kořistí, subjektem a objektem jednání nebo myšlení. Záleží jen na úhlu pohledu. Postindustriální aparát si proto můžeme představit jako jeden z H. G. Gigerových biomechanických surrealistických obrazů tvořených z groteskně propletených těl a strojů zbavených autonomie uzavřených objektů v ornamentu metabolických procesů, které se odehrávají v lidsko-strojovém uspořádání.

Flusser popisoval přechod od industriálního k postindustriálnímu aparátu nikoli jako zlom či paradigmatickou změnu, ale jako kontinuální proces šíření uspořádání aparát–operátor. Poukázal přitom na skutečnost, že aparát nejen expanduje napříč veřejnou a soukromou sférou, takže postupně vše mění v aparát, ale přibližně od poloviny 20. století se gigantické aparáty industriálního věku transformují v důsledku miniaturizace (od čipů po genové inženýrství) v nový typ vztahu aparát–operátor. Tato proměna úzce souvisí s transformací modelů ve smyslu vzorů nebo předobrazů, výrobků produkovaných industriálními a postindustriálními aparáty. Naproti tomu industriální aparát užívá modely v podobě standardizovaných vzorů, reprodukováných sériovou tovární výrobou, jimž se každý musí přizpůsobit. *„Průmyslově vyráběné boty byly určeny pro nohy hodné reprodukce a všechny nohy s mozoly nebo ploché nohy se musely této botě přizpůsobit.“²⁸* Předobrazem výrobků produkovaných postindustriálním aparátem jsou modely uložené v počítačích, které mají charakter souborů snadno manipulovatelných dat, a tedy flexibilních modelů produktů postindustriálního aparátu. *„V programu inteligentních nástrojů, modely [...] nejsou formami, [...] ale drobnými otisky [...] připomínajícími ideogramy, které pracují (ideograms that work)“²⁹* a tyto inteligentní stroje *„přizpůsobují boty, které vyrábějí, jakékoli noze, neboť bodová struktura jejich programu je schopna obalit nohu jako síť. Každá bota je jako rukavice.“³⁰*

Flusser varuje před tím, abychom interpretovali přizpůsobivost produktů postindustriálního aparátu v duchu neoliberální ideologie kyberprostoru jako výraz posílení svobody jednotlivce, obrazně řečeno, jako obrácení vztahu mezi botou a chodidlem. Odmítá rétoriku propagátorů informačních technologií, založenou na různých variantách argumentu, že zatímco dříve se naše nohy musely přizpůsobovat standardizovaným rozměrům konfekčních bot produkovaných industriálním aparátem, variabilní produkce postindustriálního aparátu je výrazem respektu k individuálním zvláštnostem každé nohy.³¹ Upozorňuje, že postindustriální aparát je sice schopen produkovat pohodlné boty na míru, *„Bota se přizpůsobí jakékoli noze, lidské, zvířecí, nebo aparátu.“³²* ale to jen proto, že model stvořený z bodů je vlastně síť schopná všechno pohltit, nic jí neunikne.

²⁷ Ibid., s. 77.

²⁸ Ibid., s. 81.

²⁹ Ibid., s. 79.

³⁰ Ibid., s. 81.

³¹ S analogickou argumentací se můžeme setkat v kritice autority lineárního a uzavřeného uspořádání textu doplněné výčtem svobod čtenáře, které přináší „vynález“ hypertextu, nebo v odmítnutí pasivní (sic!) kontemplace uměleckého díla, kterou má vyléčit interaktivita.

³² FLUSSER, V., 2013, op. cit., s. 81.

Pohodlné boty na míru, produkované postindustriálním aparátem, obalí nohu jako pavoučí síť, matrix, jenž udržuje majitele bot v iluzi neomezené svobody a volnosti.

V.

Siegfried Kracauer popsal ve své slavné studii *Ornament masy*³³ fungování industriálního aparátu – jeho typický způsob produkce založený na rytmickém opakování synchronizovaných pohybů v těsném sevření uspořádání aparát–operátor, jehož ztělesněním je pásová tovární výroba. Reprodukce tohoto ornamentu masy rozpoznal ve vystoupeních cvičenců na sportovních stadionech a v oblíbeném formátu dobové zábavní kultury, v populárních kabaretních vystoupeních Tiller Girls³⁴. Choreografie vystoupení cvičenců i tanečnic byly totiž založeny na opakovaném provádění synchronizovaných pohybů končetin generujících abstraktní vzory, v nichž se ztrácela individuální těla cvičenců a tanečnic ve prospěch kaleidoskopicky se měnícího ornamentálního obrazce. Jejich pohyby jako by opakovaly rytmus práce u výrobní linky: „*Nohám tillergirls odpovídají ruce v továrně.*“³⁵ Jako komickou antitezi těchto virtuózních vystoupení můžeme potom číst scénu z Chaplinova filmu *Moderní doba*³⁶, v níž tulák Charlie po skončení pracovní směny u pásu nemůže přestat opakovat pohyb, který mu byl v rámci racionalizace výrobního procesu přidělen – bez opory výrobní linky těžko hledá rovnováhu a potácí se jako opilý tanečník, dokud se jeho tělo z rytmu stroje opět nevymaní.

Zatímco Kracauer popisoval ornament masy jakoby z ptačí perspektivy, z tribuny stadionu nebo z hlediště divadelního sálu, pro studium postindustriálního aparátu potřebujeme jemnější optiku. Místo odstupu diváka usazeného na tribuně nebo ve 3. pořadí divadelního sálu je vhodný spíše mikroskop, protože jen tak můžeme prozkoumat „*drobné otisky*“, z nichž jsou tvořeny elastické vzory uložené v programech aparátů postindustriální doby. Od podívané v podobě vzorů ornamentu jako výsledku abstrakce a typizace se přesouváme ke zkoumání materiality aparátu na molekulární úrovni kódu programovacích jazyků a procesů v nich zaznamenaných. Tuto proměnu sériově vyráběných standardizovaných vzorů industriální doby v elastickou síť proměnných můžeme popsat jako kvalitativní skok od ornamentu k fraktálu.

Fraktál je přírodní fenomén nebo matematická množina charakterizovaná opakujícím se vzorcem na každé své úrovni. Základní vlastností fraktálu je jeho soběpodobnost. To znamená, že ať daný útvar pozorujeme v jakémkoliv měřítku či rozlišení, vždy se setkáme se stále se opakujícím charakteristickým tvarem (motivem). Další vlastností fraktálu je, že mívá na první pohled velmi složitý tvar, ale při bližším zkoumání zjistíme, že je generován opakovaným použitím jednoduchých vzorů nebo pravidel. Proto se mu také někdy říká expandující nebo rozvíjející se symetrie. Definice fraktálu je i z hlediska

³³ KRACAUER, Siegfried (a). *Ornament masy. Ornament masy: eseje*. Praha: Academia, 2008, s. 66.

³⁴ Skupiny Tiller Girls byly založeny v roce 1890 manchesterským obchodníkem Johnem Tillerem, který zaváděl tayloristické metody práce, vyvinuté pro tovární masovou výrobu, do oblasti populární zábavy. „*Něco podobného Taylorovu vědeckému přístupu k pracovnímu výkonu založenému na měření a kvantifikaci, bylo obsaženo i ve způsobu, jak Tiller vybíral tanečnice. Již do svého prvního tanečního čísla obsadil čtyři děti skoro stejné postavy, a aby posílil představu série kopií, dal všem stejné panenky. Choreografie byla založena na geometrických vzorcích synchronizovaných pohybů, v nichž byly děti cvičeny od rána do večera. Postupně začaly vznikat další a další skupiny Tiller Girls vystupující se standardizovanými choreografiemi po celém světě.*“
Dle: John Tiller. *The Founder of The Tiller Girls and the Art of Precision Dance* [online]. The Tiller Girls Forum and Archive pages. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://tillergirls.com/forums/topic/john-tiller7/>>.

³⁵ KRACAUER, S. (a), 2008, op. cit., s. 69.

³⁶ *Moderní doba* je poslední němý film Charlieho Chaplina z roku 1936. Hraje v něm hlavní roli, film režíroval, napsal a složil k němu vlastní hudbu. Viz poslední část Chaplinova skeče u výrobního pásu v čase 4:40 filmu.

matematiky obtížná. Základní vlastnost fraktálu – jeho soběpodobnost – můžeme laicky přirovnat k zoomování v technickém obrazu: „*Kdo se podívá lupou, rozezná rastr, miliony teček, z nichž se skládá diva, vlny i hotel.*“,³⁷ píše Kracauer, když si prohlíží starou fotografii své babičky, bývalé tanečnice Tiller Girls, tedy jedné dvanáctiny tuctu Tillerových děvčat, na titulní straně ilustrovaného časopisu. Stejně tak když zoomujeme fraktálem, neobjevíme v detailu žádný nový tvar, místo toho se před námi objevují stále stejné vzorce na všech jeho úrovních, mění se jen měřítko.

Rozdíl mezi ornamentem industriálního a postindustriálního aparátu však není pouze v měřítku, ale především v materialitě. Podmínkou flexibility modelů postindustriálního aparátu je jejich uložení v digitální formě. Nejde jen o digitalizaci informace – o „*drobné otisky*“ (Flusser) či „*tečky*“ (Kracauer) – ale především o číselnou reprezentaci dat, kvantizaci, která je podmínkou snadné manipulace s těmito modely. Ornament postindustriálního aparátu má podobu matematického zápisu, programu (modelu), který nemá pevnou formu, nýbrž je vždy znovu a znovu přepočítáván a generován aparátem. Přirovnání postindustriálního aparátu k fraktálu můžeme tedy ještě upřesnit: jedná se o uspořádání podobné L-Systému, souboru pravidel, gramatiky (spíše než formy), které je využíváno ke generování ornamentů postindustriální doby.

Příkladem takového postindustriálního sebeprodukcujícího se ornamentu či fraktálu je jednořádkový generativní program 10 PRINT CHR\$(205.5+RND(1)); : GOTO 10__ pro počítač Commodore 64 Basic. Tento jednoduchý příkaz je jakýmsi gramatickým pravidlem nebo matematickou rovnicí, která na obrazovce počítače vykresluje ornament tak dlouho, dokud nedostane příkaz k ukončení akce. Geometrické tvary vzoru však nejsou odvozeny z přírodních tvarů (nejedná se primárně o simulaci přírodních procesů ani útvarů, jako jsou mraky, hory nebo cévní systém), ale odkazují ke generativní a performativní síle počítačových programů.³⁸ „*Kontrarevoluce ‚chipů‘ transformovala modely v informace*“, napsal Flusser a dodal: „*Ve vědě se modely staly komputovatelnými výpočty. V politice již nejde o kritiku kultury nebo ‚moci‘, ale o analýzu ‚funkcionality programů společnosti‘.*“³⁹

Změny způsobené proměnou modelu (formy či vzoru) industriální doby v postindustriální model (sítě či pavučinu) můžeme pozorovat i ve sféře umění. Zatímco v moderním umění šlo o propracovávání modelů, oceňována byla inovativnost a rozpoznatelnost rukopisu autora (tedy vynalezení jedinečné formy; odtud označení avantgardní umění), v současnosti je umělecká aktivita chápána spíše jako práce s informacemi, programování uspořádání a vztahů.⁴⁰ Flusser uvádí, že umělecká práce v postindustriální době má podobu programování informací a můžeme ji přirovnat k balancování „*mezi hlukem a redundancí.*“⁴¹

VI.

Flusser se věnoval především deskripci funkcionalit programů procházejících sítěmi superaparátu postindustriální doby, který popisoval jako metaaparát tvořený vzájemně propletenými vztahy aparát–operátor. Matthew Fuller ocenil uvedený koncept aparátu

³⁷ KRACAUER, Siegfried (b). Fotografie. *Ornament masy: eseje*. Praha: Academia, 2008, s. 48.

³⁸ Viz MONTFORT, N. et al., 2012, op. cit., s. 2.

Thomas Winningham nahrál na Youtube záznam práce tohoto programu: <<https://www.youtube.com/watch?v=m9joBLOZVEo>> (nahráno 23. 7. 2011, cit. 30. 4. 2018).

³⁹ FLUSSER, V., 2013, op. cit., s. 79.

⁴⁰ Viz například: BOURRIAUD, Nicolas. *Relational Aesthetics*. Dijon: Les presses du réel, 2002.

BOURRIAUD, Nicolas. *Postprodukce. Kultura jako scénář: jak umění nově programuje současný svět*. Praha: Tranzit, 2004.

⁴¹ FLUSSER, V., 2013, op. cit., s. 79.

zejména pro jeho neostrost a komplexnost, vlastnosti vyplývající z povahy popisovaného systému, kterým je infrastruktura různých kauzalit a penetrací, v nichž programy a metaprogramy nelze od sebe oddělit.⁴² Zatímco Flusser ve svých studiích setrval u mapování vztahu aparát–operátor, od něhož se případně odpoutával k hypotetickým úvahám o utopických či dystopických virtualitách tohoto uspořádání, proponent softwarových studií Fuller přichází s výzvou k průzkumu teritoria aparátu. Aparát, přesněji aparát–operátor systém postindustriální doby, nechápe jako model (mapu), ale jako teritorium, pole, v němž se pohybují výzkumníci hlásící se k softwarovým studiím při vyhledávání únikových cest a míst rezistence, ať už v podobě spekulativního softwaru nebo různých subversivních praxí obklopujících programovaná média, přičemž může jít stejně tak o myšlenky modelované v přirozeném jazyce jako o počítačové programy.

Softwarová studia stavějí na kulturní historii komputingu, vernakulární teorii hackerské subkultury a na étosu svobodného softwaru. Avšak nejvíce bezprostřední a nejdůležitější inspiraci nacházejí v softwarovém umění.

„Tato současná tvorba [...] poskytuje nástroje propojení generativní, reflexivní a anarchistické inteligence umění v propletené kompozici s ostentativně uspořádaným a soběstačně technickým jazykem, pracovními vzorci a materiálem softwaru.“⁴³

Softwarové umění je jednou z podob výzkumu softwaru, která se vyvinula v rámci aktivistické net artové scény v 90. letech 20. století. Softwaroví umělci měli tendenci distancovat se od tvorby průkopníků počítačového umění. Vyčítali jim totiž, že prezentují počítač jako nástroj úniku od intencionality a jako prostředek produkovaní náhodné a nekonečné diverzity odehrávající se jakoby mimo lidskou kulturu. Softwarové umění se svým silným investigativním, spekulativním a kritickým étosem se raději situuje do kontextu experimentálního a angažovaného umění 20. století.⁴⁴ Softwaroví umělci často pracují v hraniční zóně programovatelného, aby mohli prozkoumat limity tohoto fenoménu, v nichž se odhalují základní principy programovaných médií ve své čisté funkcionalitě. Mezi strategie, které při své činnosti uplatňují, patří reflexivita, programování excesů nebo výzkum limitů programovatelnosti počítačů, a tedy i limitů postindustriálního aparátu.⁴⁵

Stírání hranice mezi kritickým studiem programovaných médií z pozice teoretika, umělce nebo programátora se projevuje také v návrhu Matthewa Fullera, aby se pro softwarové umění užívalo označení spekulativní software. Návrh odůvodňuje faktem, že úkolem uměleckého softwaru není jen vytvářet esteticky působivá díla, ale testovat limity programování a programovaných médií.⁴⁶ Spekulativní software popisuje jako software, který zkoumá své vlastní limity – *„software jako science fiction, jako epistemologie mutanta.“⁴⁷* Takový software pracuje reflexivně, táže se, co je software, zkoumá potenciality (virtuality) svých kombinatorických kapacit a schopností izolovat, zaznamenat, vynalézt, vyzvědět, ale také průběh práce s programovanými médii z hlediska rytmického střídání klidu a nutkavého opakování pohybů.⁴⁸ Spekulativní software

⁴² FULLER, Matthew. The Camera That Ate Itself. *Flusser Studies* [online], 2007, č. 4. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <http://www.flusserstudies.net/sites/www.flusserstudies.net/files/media/attachments/fuller_the_camera.pdf>tránek>.

⁴³ FULLER, M. (ed.), 2008, op. cit., s. 8.

⁴⁴ Více viz například ARNS, Inke. Read_me, run_me, execute_me. Code as Executable Text: Software Art and its Focus on Program Code as Performative Text. In *Generative Tools* [online]. Tjark Ihmels – Julia Riedel (eds.). 2004. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <http://www.mediaartnet.org/themes/generative-tools/read_me/scroll/>.

⁴⁵ Více viz HORÁKOVÁ, Jana. Softwarové umění: programování excesu. *Musicologica Brunensia*, 2012, roč. 47, č. 2, s. 23–47.

⁴⁶ FULLER, M., 2003, op. cit., s. 30–31.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 30.

⁴⁸ Příkladem výzkumu praxe programování z hlediska pracovního rytmu je školní práce Andrewa Spitze (SPITZE, Andrew. *Me, doing this* [online]. 2012. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=1qt_pAhExHM>.)

překrucuje a dezinterpretuje nevinné a logické série příkazů, aby prozkoumal limity programování, vstupuje na zakázaná území, nahlíží za hraniční zóny, činí viditelnými dynamiky, struktury, režimy a touhy, s nimiž je software propojen. Invenčně zkoumá jeho disfunkce včetně příčin a důsledků. Estetika softwarového umění jako spekulativního softwaru není proto nikdy čistě formalistická, ale vždy implicitně politická.

Fuller vybízí teoretiky aparátu, aby využívali stejné taktiky jako umělci – například reflexivitu⁴⁹ (odkazování softwarového díla sama k sobě) a remediaci⁵⁰ (uplatnění principů fungování jednoho média v jiném).

„Vzít pravidlo, logiku, postup a obrátit je proti sobě samým, nebo je uplatnit v jiné oblasti, to je jedna z objevných a produktivních procedur, které by měly být dále rozvíjeny.“⁵¹

Připomíná, že i výzkumná činnost teoretiků je situována uvnitř aparátu, a je tudíž reflexivní ve vztahu k aparátu. Reflexivita (self-reference), dosud rozpracovávaná spíše v oblasti softwarového umění, by se tak měla stát vědomou taktikou teoretiků aparátu.

Jestliže přijmeme tezi o všudypřítomnosti postindustriálního aparátu, je představa myšlení a kreativity jako procesů nezávislých na funkcích aparátu neudržitelná. Můžeme hovořit jen o situovaném, politickém promýšlení, programování a psaní o aparátu. Teoretická reflexe aparátu musí být proto chápána jako dynamický proces, ne jako něco na daném uspořádání nezávislého. Tento proces ustavuje další dimenzi problematiky, v tomto případě interakce aparátu a operátora v rámci postindustriálního aparátu.

VII.

Softwarová studia s sebou nesou étos angažované vědy ve smyslu taktického psaní v přirozených i v programovacích jazycích, narušujícího dominantní ideologii komerčních softwarů a marketingových strategií, které je obklopují. Jejich proponenti si jsou vědomi toho, že pouze kritická teorie založená na demaskování ideologií, iluzí, mýtů a marketingových strategií spojených s informačními technologiemi nestačí. Je proto třeba překročit hranici mezi teorií a praxí, ponořit se do sítě vztahů tvořené programovanými komunikačními zařízeními, stejně jako myšlenkami nebo sociálními silami, jež na sebe vzájemně působí, šíří se, vstupují do konfliktů zájmů a opět se rozvětvují do nových „posedlostí, vášní, projektů a plánů“.⁵² Jinými slovy, výpovědi o programovaných médiích mají být formulovány „in medias res“, z pozice programátorů a participantů těchto procesů, v bezprostředním kontaktu s nimi a rozbíhat se různými směry vyznačenými složitým předivem v nich působících sil. V tomto smyslu jsou softwarová studia antiakademickou disciplínou.

Antiakademický étos najdeme také ve Flusserem propagované nové disciplíně, nazvané obecná teorie gest, jejímž posláním a metodou má být aktivní vyhledávání gest (symptomů svobody) mezi programovanými pohyby strojů a operátorů.⁵³ Gesta svobody Flusser popisuje jako projevy neposlušnosti funkcionářů a disfunkce programů.⁵⁴

⁴⁹ Srovnej s konceptem „interrogability“, který Fuller promýšlí v souvislosti se softwarovým uměním. FULLER, Matthew. *Softness: Interrogability; General Intellect; Art Methodologies in Software* [online]. 2006. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://darc.imv.au.dk/wp-content/files/13.pdf>>.

⁵⁰ Nejvlivnější koncept remediace jako pojmenování vztahu vzájemného ovlivňování médií představili BOLTER, Jay D. – GRUSIN, Richard. *Remediation. Understanding New Media*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999.

⁵¹ FULLER, M., 2007, op. cit., s. 28.

⁵² FULLER, Matthew – GOFFEY, Andrew. *Evil Media*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2012, s. 1.

⁵³ FLUSSER, Vilém. Towards a General Theory of Gestures. *Gestures*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014, s. 161–176.

⁵⁴ FLUSSER, Vilém. Translator's Introduction. *Post-History*. Siegfried Zielinski (ed.). Mineapolis: Univocal, 2013, s. XII.

Obecnou teorii gest představuje jako potenciálně revoluční způsob reflexe způsobu bytí v rámci aparátu a současně způsob, jakým bychom mohli být.

„Toto shrnuje závazek zde představené teorie: přispět k posílení svobody a být schopen skutečných gest v plném smyslu tohoto konceptu [...]. Taková teorie nebude zbavena hodnot, ale spíše její hodnotou bude svoboda. Bude vědomým nástrojem osvobození, a tedy antiakademická.“⁵⁵

Obecná teorie gest a softwarová studia mohou být chápány jako teorie komplementární k softwarovému umění – uměleckému výzkumu limitů programovatelnosti, subjektivity, politiky, etiky a estetiky v postindustriálním aparátu. Softwarové umění můžeme potom nazývat také uměním gest, tedy projevů autonomie a svobody, ať už funkcionářů aparátu nebo programovaných strojů.

Jak obecnou teorii gest, tak i softwarová studia a softwarové umění můžeme chápat jako součást širšího performativního obratu, jenž značí zvýšený zájem o kategorie typu proces, pohyb, trvání, prostředí a participace. Na rozdíl od tradiční na objekt orientované definice umění jako souboru autonomních objektů je umělecké dílo v performativním obratu chápáno především jako proces nebo událost, jinými slovy, jako symptom uměleckého gesta. Performativní obrat ovlivnil také akademický diskurz. V rámci různých disciplín se začaly zkoumat aktivity jako promluvy nebo gesta. Nereprezentační teorie, kterou s sebou performativní obrat přinesl, je chápé nikoli jako manifestace kódů a symbolů, ale jako opakované projevy různých modů vědění.

Softwarová studia a softwarové umění se svým zaměřením na procesualitu a performativitu programovaných médií rozšiřují oblast výzkumu promluvy a gest mimo lidské aktivity směrem k hybridním procesům probíhajícím napříč lidskými a strojovými uspořádáními postindustriálního aparátu. Zajímají se o procesy a pohyby odehrávající se v a skrze postindustriální aparát a zaměřují se přitom na vyhledávání gest „*manifestace svobody*“. Samo vyhledávání gest svobody mezi pohyby postindustriálního aparátu může být považováno za gesto, tedy pohyb, v němž se uplatňuje svoboda (subjektivita) prostřednictvím reflexe pohybů a rozpoznávání náznaků svobody. Jedině lidská schopnost interpretovat totiž může vnést smysl do absurdní kombinatorické hry aparátu, jíž jsme součástí.

NA SCÉNU VSTUPUJÍ TILLER GIRLS!

Místo závěru je připojena případová studie věnovaná interpretaci robotického performance Tiller Girls⁵⁶ založeného na superpozici ornamentů aparátů industriální a postindustriální doby. Tento epilog se vztahuje k předchozímu textu jako jeho ilustrace a současně je vykročením směrem, kterým ukazují Flusser s Fullerem ve svých textech. Je zprávou o výzkumu založeném na studiu a interpretaci pohybů postindustriálního aparátu, na vyhledávání náznaků revolučních gest reflexe v ornamentu postindustriální doby.

Tvůrci robotického performance Tiller Girls, které mělo premiéru v roce 2009 v Singapuru, jsou Louis-Philippe Demers a jeho spolupracovníci Philip Schulze a Armin Purkrabek. V inscenaci účinkuje dvanáct až třicet dva autonomních robotů Stumpy vyvinutých v Laboratoři umělé inteligence při Katedře informatiky na Curyšské univerzitě ve Švýcarsku. Roboty byly původně zkonstruovány inženýry pro testování principů přirozené chůze a pohybu. Konstituce robotů připomínající písmeno T není odvozena z tvaru lidského těla, není antropomorfní, ale vychází z analýzy pohybů při chůzi,

⁵⁵ FLUSSER, V., 2014, op. cit., s. 175–176.

⁵⁶ Anotace projektu na webu autora s videoukázkami. Dostupné z: <<http://www.phillipschulze.com/tiller-girls.html>> (cit. 30. 4. 2018).

abstrahovaných do modelu, jenž byl následně vtělen do této konstrukce. Označení autonomní robot v tomto případě znamená, že hardware má baterie a komunikuje s počítači prostřednictvím technologie bluetooth, jeho pohyb je však řízen počítačem. Při konstruování robotů byl využit přístup zdola nahoru (tzv. bottom-up) k umělé inteligenci. To znamená, že jsou obdařeny jen minimální komputační silou a reprezentačními modely, jejich inteligence se rozvíjí až v interakci s vnějším prostředím.⁵⁷ Roboty mohou pohybovat jen svými „rameny“ a „pasem“. To je dostačující k tomu, aby se mohly pohybovat vpřed a vzad, pomaleji nebo rychleji. Při interakci s vnějším prostředím se navíc rozšiřuje škála jejich pohybů například o skoky nebo drobné pohyby připomínající „cupitání“ tanečnic. Tyto konstrukčně jednoduché robotické systémy jsou tedy schopné produkovat poměrně širokou škálu expresivních pohybů, působit více freneticky nebo naopak klidněji.⁵⁸

Robotické performance Tiller Girls není reprodukcí předem secvičené choreografie, nejedná se tedy o inscenaci tance autonomních robotů v tom smyslu, že by na začátku „někdo zmáčkl knoflík a spustil by se veškerý pohyb, světla a zvuky.“⁵⁹ Inscenaci můžeme spíše považovat za jednu z podob softwarového umění, i když méně obvyklou. Pohyby hardware totíž vizualizují procesy odehrávající se v počítačích, většinou programovaných v reálném čase během performance. To, co vidíme při vystoupení robotů, jsou symptomy práce softwaru (programu), který prostřednictvím hardware překračuje hranice počítače a vstupuje do konfrontace s fyzickým prostředím scény (programátoři a konstruktéři robotů počítali také s fyzikálními zákony, například s gravitací působící na robotické konstrukce). Můžeme proto říci, že se jedná o vizualizovanou kompozici probíhající v reálném čase (on the fly) neboli performance živého kódování, které sledujeme nikoli jako postupně zapisovanou partituru na monitoru počítače nebo na projekčním plátně, nýbrž jako pohyby hardware.

Během představení společně improvizují tři lidé, Demers a jeho dva spolupracovníci, spolu se skupinou robotů, přičemž všichni mají k dispozici stejné informace. Představení je tedy výsledkem spolupráce hardware, softwaru a lidí a zahrnuje také živou videoprojekci a zvukovou produkci. Demers⁶⁰ uvádí, že „To, co děláme, je, že začneme improvizovat s minimálním množstvím frází, pohybů. [...] Tak jako lidé improvizují s hudebními nástroji, my improvizujeme s roboty, zvukem a světlem.“

Představení se odehrává v mlze světla, prostor protínají útržky retro hudby, které se v průběhu představení rozpadají do nestrukturovaných hluků, elektronické hudby nebo techna. Robotická torza se pohybují na škále od synchronizovaných pohybů, evokujících slavné „chorus line dancing“ Tillerových děvčat, po neuspořádanou změť nekoordinovaných pohybů, křečovitých trhavých posuňků, vratkého hledání rovnováhy i pádů. Choreografie robotického performance tak sice nejdříve odkáže k přesně secvičeným vystoupením Tiller Girls industriální doby, ale poměrně rychle se mění spíše v jazzovou session lidských a strojových performerů, která jako by ilustrovala Flussserovu představu umění postindustriální doby jako „balancování mezi hlukem a redundancí.“⁶¹

Název robotického představení – aluze k nejslavnější taneční skupině začátku 20. století – Tiller Girls – je explicitní výzvou pro interprety ke srovnávání. Demers sám uvádí jako inspirační zdroj mimo jiné studii Siegfrieda Kracauera *Ornament masy*⁶², v níž

⁵⁷ Popis robota Stumpy, jeho chování a emergující inteligence najdeme například v článku MARTIUS, Georg – JAHN, Luisa – HAUSER, Helmut – HAFNER, Verena V. *Self-Exploration of the Stumpy Robot with Predictive Information Maximization* [online]. 2014. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://robot.informatik.unileipzig.de/research/publications/2014/MartiusJahnHauserHafner2014:Stumpy.pdf>>.

⁵⁸ DEMERS, Louis-Philippe. *Louis-Philippe Demers on The Tiller Girls* [online]. 2010. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<https://vimeo.com/44864770>>.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ FLUSSER, V., 2013, op. cit., s. 79.

⁶² DEMERS, L.-P., 2010, op. cit.

filozof popisoval rytmické a strukturální analogie mezi prací industriálního aparátu v podobě tovární sériové výroby a vystoupeními Tillerových děvčat, oblíbeným fenoménem zábavního průmyslu doby.

Výrazová složka pohybu je v tomto scénickém útvaru zredukována na minimum ve prospěch podívané v podobě dokonale synchronizovaných pohybů končetin tanečnic a kaleidoskopicky se měnících geometrických tvarů složených z jejich těl. Jak píše Kracauer:

*„Tento produkt amerických továren na rozptýlení již nejsou individuální děvčata, ale nerozdělitelné dívčí klastry, jejichž pohyby jsou demonstrací matematiky. Jak se kondensují do čísel v revuích, performance stejně geometrické preciznosti jsou realizována na různých místech, ať je to Austrálie, Indie nebo Amerika.“*⁶³

Výkony tanečníků, hudebníků či herců v běžném divadelním provozu, založeném na nacvičení představení a jeho následném opakovaném předvádění, mají v sobě vždy obsaženo něco z práce strojů, neboť implicitně zahrnují předpoklad opakovatelnosti stejných pohybů na vyžádání, čímž se stírá rozdíl mezi prací stroje a výkonem člověka.⁶⁴ Godlovitch připomíná, že technický výkon performerů vždy implicitně definujeme skrze pojmy odkazující k práci strojů. Performer a stroj si jsou zvláštním způsobem podobní, což vyvolává kulturní úzkost z představy stávání se autorem.⁶⁵

Metafora tanečníka jako stroje, případně tanečníka jako ozubeného kola, pouhé součástky v soukolí strojového aparátu scénického představení, se vztahuje na všechny žánry performančního umění založené na reprodukci inscenačního tvaru a na opakovaném předvádění technicky náročných prvků. V případně vystoupení Tiller Girls, obdivovaných pro virtuozitu, jež spočívala v přesném opakování synchronizovaných pohybů produkujících „ornament mas“, však toto přirovnání přiléhá lépe než v jiných. Jejich choreografie je totiž čítankovým příkladem performance potlačujícího expresivní složku výkonu tanečnic a předvádějícího téměř výlučně jejich technické dovednosti, které by mohly být stejně tak provedeny strojem, možná dokonce lépe, ve smyslu přesněji. Z tohoto hlediska je Demersův nápad vytvořit remake performance Tiller Girls, v němž těla tanečnic nahradí roboty, logickým dalším krokem, adekvátním vylepšením.

Demersovo robotické performance však není remakem vystoupení Tiller Girls ve stylu hororového románu *Stepfordské paničky* od Iry Levina (1972), v němž byly ženy nahrazovány dokonalejšími roboty, ale spíše antitezí k tanci Tillerových děvčat. Zatímco vystoupení skupin dívek udivovala publikum podobností tanečnic, virtuozitou synchronizovaných, rychlých a přesných pohybů jejich nohou, akurátností tance v řadách („chorus line dancing“) a dokonalými geometrickými tvary tvořenými z jejich těl, robotické performance připomíná spíše skupinu tanečníků, kteří se sešli, aby společně improvizovali bez jakékoli ambice přesně reprodukovat předepsanou choreografii. Některé z robotů se pohybují, jako by nemohly chytit rytmus, jiné sebou trhají a dokonce padají, jako by se vymkly kontrole. Srovnávat tato dvě představení je proto jako srovnávat vystoupení symfonického orchestru s jazzbandem. Na první pohled je zřejmé, že se jedná o dvě odlišné formy.

Můžeme předpokládat, že rozdíly mezi performancemi odrážejí rozdíly mezi aparáty industriální a postindustriální společnosti. Srovnání vystoupení Tiller Girls v industriální a postindustriální době potom odkazuje k transformaci aparátu a jeho produkce, ke změně modelu z pevně dané, do nekonečna reprodukované formy v elastický model

⁶³ KRACAUER, S. (a), 2008, op. cit., s. 75–76.

⁶⁴ Více viz AUSLANDER, Philip. Humanoid Boogie: Reflections on Robotic Performance. In *Staging Philosophy: New Approaches to Theater and Performance*. David Krasner – David Saltz (eds.). Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006, s. 87–103.

⁶⁵ GODLOVITCH, Stan. *Musical Performance: A Philosophical Study*. London – New York: Routledge, 1998.

postindustriálního aparátu, v jehož sítích se můžeme na první pohled pohybovat volně. Pevné sevření tanečnic sešikovaných v „chorus line“ povolilo, ale z pavučiny postindustriálního aparátu není úniku ani po skončení show. Jestliže tanec Tiller Girls je slavnou metaforou a metonymií průmyslové pásové výroby, s nimiž pracoval Kracauer, který psal, že „*Nohám tillergirls odpovídají ruce v továrně.*“⁶⁶, potom Demersovo performance je metaforou a metonymií postindustriální produkce, pro kterou je typická práce v těsné interakci člověka a inteligentního nástroje, distribuovaná a vždy přechodná subjektivita a kontrola v rámci sdíleného pracovního prostředí sítě. Flusser toto uspořádání přirovnává ke komorní hudbě „*ne té, kterou známe z koncertních hal, ale té, kterou zažívají ti, kteří se sešli, aby si spolu zahráli.*“⁶⁷

Kracauer mohl pozorovat uspořádání ornamentu Tiller Girls z tribuny stadionu nebo z hlediště divadla. V případě robotického performance je publikum, zastoupené třemi performery, zapojeno do hry, protože všichni jsou zapojeni do sítě postindustriálního aparátu.⁶⁸ Forma inscenace není fixovaná, neboť uspořádání nezahrnuje místo, z něhož by mohla být zaznamenána choreografie. Možná právě proto označil Flusser postindustriální aparát za absurdní.⁶⁹ Postrádá funkci či místo interpreta, a tedy i smysl. Jindy zase zkušenost performerů přirovnává k dennímu snění⁷⁰ – což je ale zřejmě jen jiný, možná poetičtější název pro absenci sebeuvědomění, reflexivity produkce postindustriální společnosti, po které volají představitelé softwarových studií a sám Flusser v rámci výzvy k založení disciplíny obecné teorie gest.

Robotické performance Tiller Girls je modelem postindustriálního aparátu tvořeného sítí programovaných strojů a jejich operátorů. Zatímco vystoupení těchto tanečních souborů na začátku 20. století reprodukovala pravidelný rytmus výrobní linky, stejnojmenné robotické performance je generováno a manipulováno v reálném čase v průběhu představení. Pohyby robotů oscilují mezi nacvičenou choreografií a gesty svobody, manifestujícími se jako chyba, selhání, lapsus či vypadnutí z rytmu i řady. Demersovo robotické performance tak můžeme označit jako příklad umění budoucnosti, které Flusser předjímal. Každé představení balancuje „*mezi šumem a redundancí*“, v jejichž rámci můžeme rozpoznávat záblesky revolučních gest a reflexe ornamentu postindustriální doby.

⁶⁶ KRACAUER, S. (a), 2008, op. cit., s. 69.

⁶⁷ FLUSSER, Vilém. *Do univerza technických obrazů*. Praha: OSVU, 2001, s. 162.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ FLUSSER, V., 2013, op. cit., s. 82.

⁷⁰ FLUSSER, V., 2001, op. cit., s. 156.

- ARNS, Inke. *Read_me, run_me, execute_me*. Code as Executable Text: Software Art and its Focus on Program Code as Performative Text. In *Generative Tools* [online]. Tjark Ihmels – Julia Riedel (eds.). 2004. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <http://www.mediaartnet.org/themes/generativetools/read_me/scroll/>.
- AUSLANDER, Philip. Humanoid Boogie: Reflections on Robotic Performance. In *Staging Philosophy: New Approaches to Theater and Performance*. David Krasner – David Saltz (eds.). Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006.
- BARLOW, John P. *A Declaration of the Independence of Cyberspace* [online]. 1996. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<https://www.eff.org/cyberspace-independence>>.
- BOLTER, Jay D. – GRUSIN, Richard. *Remediation. Understanding New Media*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999. (česky vyšla část knihy pod názvem Imediace, hypermediace, remediace v publikaci DVOŘÁK, Tomáš (ed.). *Kapitoly z dějin a teorie médií*. Praha: Akademie výtvarných umění v Praze, 2010, s. 69–93.)
- BOURRIAUD, Nicolas. *Relational Aesthetics*. Dijon: Les presses du réel, 2002. (česky byla část monografie publikována pod názvem Vztahová estetika. *Umělec* [online], 2002, č. 4. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://divus.cc/london/cs/article/relational-aesthetics-part-1>>, <<http://divus.cc/london/cs/article/relational-aesthetics-part-2>>.)
- BOURRIAUD, Nicolas. *Postprodukce. Kultura jako scénář: jak umění nově programuje současný svět*. Praha: Tranzit, 2004.
- CRAMER, Florian. *Words Made Flesh. Code, Culture, Imagination* [online]. 2005. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://www.netzliteratur.net/cramer/wordsmadefleshpdf.pdf>>.
- DEMERS, Louis-Philippe. *Louis-Philippe Demers on The Tiller Girls* [online]. 2010. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<https://vimeo.com/44864770>>.
- GALBRAITH, James K. – HALE, Travis. *Income Distribution and the Information Technology Bubble* [online]. 2004. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <http://utip.gov.utexas.edu/papers/utip_27.pdf>.
- GODLOVITCH, Stan. *Musical Performance: A Philosophical Study*. London – New York: Routledge, 1998.
- CHUN, Wendy H. K. *Programmed Visions: Software and Memory*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2011.
- FLUSSER, Vilém. *Za filosofii fotografie*. Praha: Hynek, 1994.
- FLUSSER, Vilém. *Do univerza technických obrazů*. Praha: OSVU, 2001.
- FLUSSER, Vilém. Krise der Linearität. In *Absolut Vilém Flusser*. Nils Rölller – Silvia Wagnermaier (eds.). Freiburg: Orange-press, 2003.
- FLUSSER, Vilém. Translator's Introduction. *Post-History*. Siegfried Zielinski (ed.). Mineapolis: Univocal, 2013, s. XII.
- FLUSSER, Vilém. Our Shrinking. *Post-History*. Siegfried Zielinski (ed.). Mineapolis: Univocal, 2013, s. 75–82.
- FLUSSER, Vilém. Towards a General Theory of Gestures. *Gestures*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014, s. 161–176.
- FULLER, Matthew. *Behind the Blip. Essays on the Culture of Software*. New York: Autonomedia, 2003.
- FULLER, Matthew (a). *Software studies workshop* [online]. 2006. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://web.archive.org/web/20100327185154/http://pzwart.wdka.hro.nl/mdr/Seminars/softstudworkshop>>.
- FULLER, Matthew (b). *Softness: Interrogability; General Intellect; Art Methodologies in Software* [online]. 2006. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://darc.imv.au.dk/wp-content/files/13.pdf>>.
- FULLER, Matthew. The Camera That Ate Itself. *Flusser Studies* [online], 2007, č. 4. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://www.flusserstudies.net/sites/www.flusserstudies.net/files/>>

media/attachments/fuller_the_camera.pdftránek>.

FULLER, Matthew (ed.). *Software Studies / a Lexicon*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2008.

FULLER, Matthew – GOFFEY, Andrew. *Evil Media*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2012.

HORÁKOVÁ, Jana. Softwarové umění: programování excessu. *Musicologica Brunensia*, 2012, roč. 47, č. 2, s. 23–47.

John Tiller. *The Founder of The Tiller Girls and the Art of Precision Dance* [online]. The Tiller Girls Forum and Archive pages. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://tillergirls.com/forums/topic/johntiller7/>>.

KITTLER, Friedrich A. There is no software. In *CTheory* [online]. Arthur Kroker – Marilouise Kroker (eds.). 1995. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=74>>.

(originál německy Es gibt keine Software. In *Draculas Vermächtnis: Technische Schriften*. Leipzig: Reclam, 1993, s. 225–242.)

KIRSCHENBAUM, Matthew G. Virtuality and VRML: Software Studies After Manovich. *Electronic Book Review* [online]. 2003. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://www.electronicbookreview.com/thread/technocapitalism/morememory>>.

KRACAUER, Siegfried (a). Ornament masy. *Ornament masy: eseje*. Praha: Academia, 2008, s. 66–76.

KRACAUER, Siegfried (b). Fotografie. *Ornament masy: eseje*. Praha: Academia, 2008, s. 43–57.

LATOUR, Bruno. *Nikdy sme neboli moderní: esej o symetrickej antropológii*. Přel. Miroslav Marcelli. Bratislava: Kalligram, 2003.

MACEK, Jakub. Koncept rané kyberkultury. *Média a realita*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 35–65.

MANOVICH, Lev. *The Language of New Media*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001.

MANOVICH, Lev. Inside Photoshop. *Computational Culture* [online], 2011, č. 1. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://computationalculture.net/article/inside-photoshop>>.

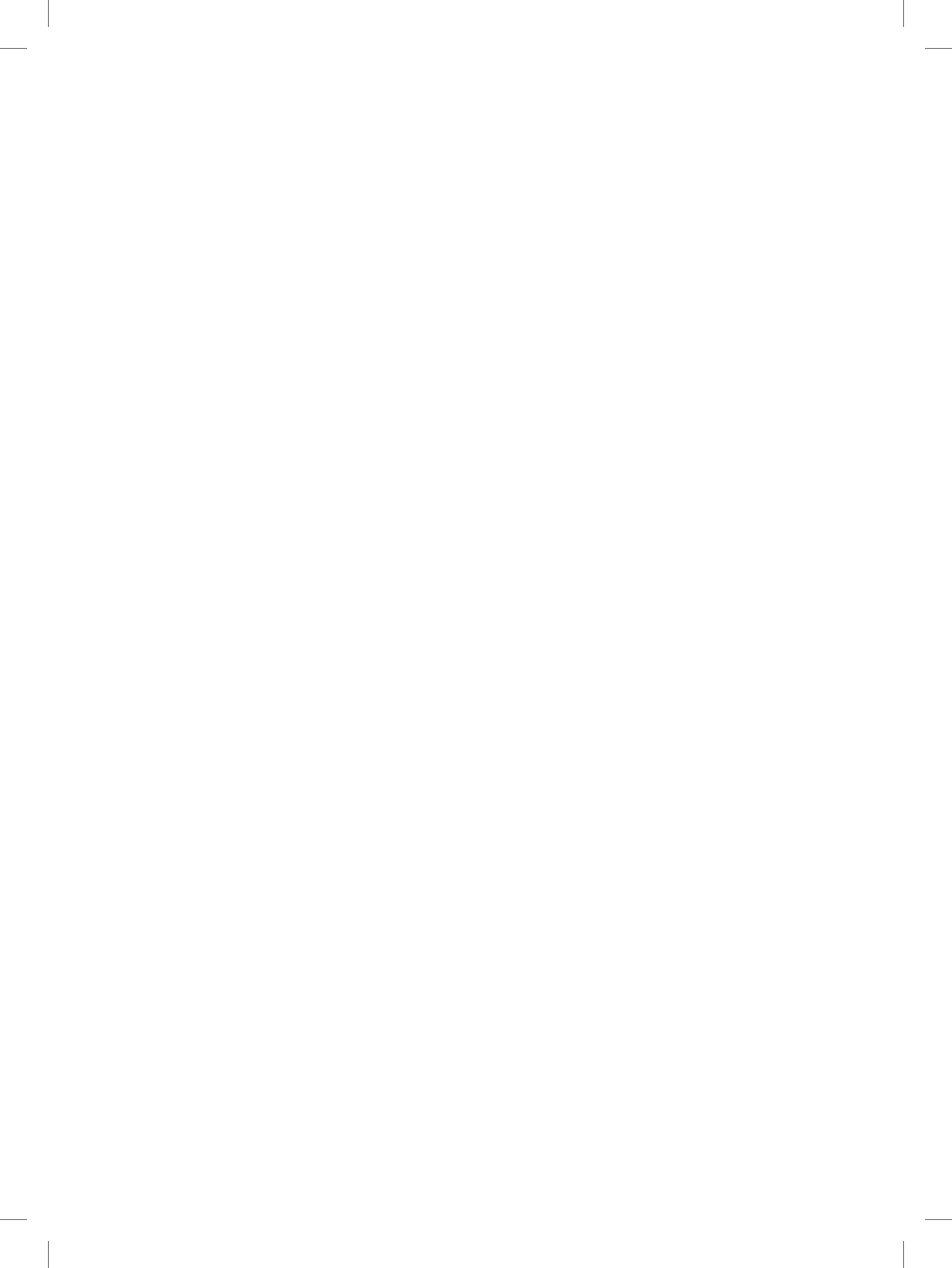
MARTIUS, Georg – JAHN, Luisa – HAUSER, Helmut – HAFNER, Verena V. *Self-Exploration of the Stumpy Robot with Predictive Information Maximization* [online]. 2014. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z:

<<http://robot.informatik.unileipzig.de/research/publications/2014/MartiusJahnHauserHafner2014:Stumpy.pdf>>.

MONTFORT, Nick et al. *10 PRINT CHR\$(205.5+RND(1)); : GOTO 10*. Cambridge–London: MIT Press, 2012.

PHILIPSON, Graeme. *A Short History of Software* [online]. 2004. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://www.thecorememory.com/SHOS.pdf>>.

SPITZE, Andrew. *Me, doing this* [online]. 2012. [cit. 30. dubna 2018]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=1qt_pAhExHM>.

00

55

Současná nová

I.

Od počátků masového rozšíření internetu prostřednictvím World Wide Webu mluvíme nejen v odborném diskurzu, ale i v širším společenskovědním kontextu o novomediálním umění. Pod označením nová média si většinou představíme podmínky k tvorbě umožňující snadnou manipulaci s digitalizovaným materiálem. Po prvotním okouzlení v devadesátých letech minulého století jsme však nabyli pocitu, že se tento druh umění z galerií velmi rychle vytratil. Nové se stalo starým a galerie obsadilo umění ještě starší. Kupodivu se to netýká jen našeho pocitu podmíněného životem v zemi, kde se vše nové po počátečním okamžitém nekritickém přijetí stává stejně rychle nedůvěryhodným a pofiderním.

Následující text se zabývá vztahem novomediálního umění a jeho pokračovatele postinternetového umění ke galerijnímu provozu hlavního proudu. Jako teoretické východisko byl zvolen konfrontační text vlivné teoretičky umění Claire Bishopové *Digital Divide: Contemporary Art and New Media*¹ z roku 2012. Ten považujeme za důležitý nejen z hlediska následné diskuse, kterou vyvolal, ale především pro zviditelnění témat, s nimiž se ve vztahu současného umění a umění nových médií potýkáme už třetí desetiletí. Autorka si v něm kladla otázku, proč zmizelo umění nových médií z toho, co označuje jako současné umění hlavního proudu (mainstream contemporary art). Zaráží ji stav, kdy sice řada umělců využívá digitální média, avšak jen málo z nich vystavuje v galeriích a institucích současného umění. Hlavní otázkou však je, kolik umělců skutečně tematizuje svými díly naši existenci v digitální realitě. Bishopová tvrdí, že dovede spočítat na prstech jedné ruky umělce, kteří se prostřednictvím digitální technologie vyjadřují k tomu, jak ona sama bezprostředně ovlivňuje naše životy. Uvádí videa Frances Starkové (*My Best Thing*, 2011), Thomase Hirschhorna (*Touching Reality*, 2012) a Ryana Trecartina (*K-Corea INC.K.*, 2009), jež kriticky poukazují na náš vztah k realitě sledované skrze technické obrazy a způsob jejich prezentace a percepce. Zdůrazňuje, že zná celé řady novomediálních umělců, kteří však jen málokdy překročí hranici současného umění hlavního proudu vymezenou komerčními galeriemi, Turnerovou cenou a národními pavilony v Benátkách. Provoz současného umění se podle ní dokonce už od počátku devadesátých let (tedy období, jež můžeme nazvat digitální revolucí) záměrně vyhýbá všemu digitálnímu a virtuálnímu. Bishopová dokonce tvrdí, že umělecká díla vystavená v dnešních galeriích podléhají především fascinaci analogovými médii. Pochopitelně zde naráží na efekt nostalgie či dokonce retrománie. Ptá se, proč mají umělci potřebu dále pracovat s analogovými zařízeními a současně ignorují současné technologie.

Jakmile u Bishopové narazíme na téma stesku po čemsi minulém, svádí nás to uvažovat o teoretických textech Simona Reynoldse či Marka Fishera. Reynolds ve své vlivné

¹ BISHOP, Claire. Digital Divide: Contemporary Art and New Media. *Artforum* [online], 2012, roč. 50, č. 1, s. 434–442. [cit. 28. dubna 2018]. Dostupné z: <<https://www.artforum.com/print/201207/digital-divide-contemporary-art-and-new-media-31944>>.

knize *Retromania: Pop Culture's Addiction to Its Own Past*² popisuje na příkladu hudby současnou situaci, kdy došlo k zacyklení minulosti. Jako by ustal vývoj. Paradoxně nám právě digitální média (a obecně postupy, které přinesla) umožňují vracet se do minulosti a vytvořit něco jako všeprostopupující iluzorní retro, minulou představu o neuskutečněné budoucnosti. Mark Fisher³, jeden z představitelů akceleračnického proudu myšlení, uvažuje skrze pojem hauntologie nejen o kulturních, ale i společenských důsledcích takového stavu. Vývoj se podle něj zastavil, je proto nutné znovuobjevit budoucnost. A naučit se v ni opět věřit, chce se dodat. Můžeme tedy říci, že „retrománie“ je jedním z dominantních rysů naší současné kultury i umění a návrat k analogovým médiím a třeba i celé modernistické estetice jedním z jejích viditelných důsledků. Původní sociální význam je přitom upozaděn, „to zásadní“ se odehrává na povrchu.

Vraťme se však k textu Claire Bishopové, v němž se pokouší pojmenovat důvody nezájmu současného světa umění o digitální média. Na příkladu prací Tacity Deanové, kterou označuje za mluvčí starých médií v současném uměleckém provozu, charakterizuje připoutání k celuloidu jako víru v historii, řemeslnost a cokoliv fyzického. Důsledkem je poté vzácnost, ojedinělost a preciznost takových uměleckých výstupů. Je pochopitelné, že Bishopová v této souvislosti uvádí úvahu Waltera Benjamina o vyšší hodnotě díla vzhledem k jeho zastarávání. Považuje ji za překonanou – oblibu analogového filmu v současném umění prohlašuje jednak za nostalgickou, jednak za módní. „*Stále ještě převládající analogové záznamy v současném umění proudu toho říkají méně o revolučních estetikách a více o komerčním efektu díla.*“⁴ To, co je unikátní nebo autentické, je i lépe zpeněžitelné.

Zatímco komodifikaci uměleckého díla můžeme považovat z hlediska trendů v umění za druhotnou, komentáře některých stylů současného umění z pera Bishopové jsou zásadní. Vztahovou estetiku Nicolase Bourriauda⁵ popisuje jako obranu umělců před nefyzickou podstatou internetu a jeho virtuální reprezentací. Spolu se Lvem Manovicem si klade otázku, zda se komunikace mezi uživateli může stát předmětem estetiky,⁶ což se v důsledku týká možnosti umění jako nositele sociální změny. Podobně se Bishopová staví i k Fosterovu termínu archivní obrat,⁷ jež popisuje z pozic práce s digitálními daty, kdy dochází k přeskupování starších uměleckých děl ve snaze nalézt nové souvislosti. Bishopová upozorňuje na to, že digitální je stále přítomno, ne však ve viditelném galerijním provozu, ale ve stadiu konstrukce a produkce (výzkum, třídění, editace a tvorba databází), a to jak v praktické, tak metaforické rovině. Umělci tedy vykonávají činnosti, které provádíme my všichni na svých osobních počítačích. Tolik proklamovaný umělecký výzkum pak vzhledem k technickým možnostem považuje za snadnější než kdy dříve. Opět nelze v této souvislosti nezpomenout Manoviche, který považoval počítač za nástroj splňující jeden ze snů avantgardy: možnost vytvářet koláže na základě volných asociací (tvarových nebo významových).⁸ Umělci hlavního proudu současného umění tedy dle Bishopové pracují veskrze digitálně, svá díla však prezentují pomocí starých médií (filmový materiál, diapojektory, asambláž, ...).⁹

Můžeme-li shrnout, pak se současné umění jeví Bishopové jako značně nostalgické, opěvující historii a paměť starého materiálu, navozující retronáladu s její adorací řemesla

² REYNOLDS, Simon. *Retromania: Pop Culture's Addiction to Its Own Past*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

³ Např. FISHER, Mark. *Ghost of My Life, Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*. Washington: Zero Books, 2014.

⁴ BISHOP, C., 2012, op. cit.

⁵ BOURRIAUD, Nicolas. Vztahová estetika a aleatorní materialismus. *Umělec* [online], 2002, č. 4. [cit. 28. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://divus.cc/london/cs/article/relational-aesthetics-part-2>>.

⁶ MANOVICH, Lev. *Jazyk nových médií*. Praha: Karolinum, 2018.

⁷ FOSTER, Hal. An Archival Impulse. *October*, 2004, č. 110, s. 3–22.

⁸ MANOVICH, L., 2018, op. cit.

⁹ BISHOP, C., 2012, op. cit., s. 437.

a původnosti. Umělci podle ní netouží vyjadřovat se k tomu, co považuje Bishopová za důležitou výzvu: referovat o naší digitální přítomnosti či ji přímo tematizovat, popřípadě se vůči ní vymezovat.

II.

Přestože se Bishopová dopouští řady zjednodušení, otevírá důležitou debatu. Současný umělec si je vědom doby, v níž žije, utíká ale zároveň do minulosti. Představme si nyní několik reakcí, bezprostředně vyvolaných jejím textem. V březnovém čísle roku 2013 konkurenčního uměleckého časopisu *Frieze* jeho tehdejší editor Paul Teasdale zareagoval na Bishopovou velmi ostře ve svém komentáři nazvaném *Net Gains, Claire Bishop versus the Internet*.¹⁰ Vedle Bishopovou zmíněných umělců „konfrontujících nás s otázkami digitálna“, tj. Starkové, Hirschhorna a Trecartina, zmiňuje celou řadu příslušníků mladší generace umělců, kteří onu sociální situaci umožněnou digitální revolucí přijímají za své hlavní téma: Simon Denny, Yngve Holen, Katja Novitskova aj. V podstatě patří uvedená jména do oblasti postinternetového umění,¹¹ které se v době zveřejnění článku, tedy v roce 2013, dostávalo do širšího odborného povědomí. Argument předložený Bishopovou kritizuje především z hlediska nepřesné definice umění nových médií: „Je třeba rozlišovat mezi druhem technologie pravidelně užívané umělci, jako je digitální kamera a projektor, a pracemi vytvořenými na a pro displej počítače. První je přenositelné do galerijního prostoru, zatímco druhé ne.“¹² V souladu s Bishopovou poukazuje na komoditní hodnotu umění, která může ovlivňovat umělce, ale i zástupce uměleckých institucí při volbě média. Upozorňuje, že obchodníci s uměním (jako nedílná součást zdravého uměleckého provozu) spoléhají na autorství, autentičnost a limitované edice. To se netýká jen obchodníků s uměním, ale i širší recepce uměleckého díla a naší přetrvávající touhy po autenticitě, již diváci vědomě či podvědomě vyžadují. Teasdale zdůrazňuje nemožnost přenést řadu online projektů do formátu výstavy v galerii bez ztráty kvalit formátu, kontextu a významu. Sám volá po nových možnostech prezentace: „umělci a kurátoři by měli přemýšlet o rekonfigurování vizuální ekonomie počítačového displeje ve výstavním prostoru“,¹³ shrnuje a podotýká, že kola se již roztočila. Přičemž s téměř naprostou jistotou můžeme říci, že oněmi koly myslí právě postinternetové umělce, na ně navázané kurátory, formáty výstav a způsoby instalace.

Pro další vývoj nejen „kauzy Digital Divide“ je důležitá reakce Lauren Cornellové a Briana Droitcourta v lednovém čísle časopisu *Artforum* v roce 2013.¹⁴ K lepšímu pochopení je nutné nejdříve připomenout, že Lauren Cornellová působila nejdříve v *rhizome.org*, online platformě pro umění nových médií, a od roku 2012 je kurátorkou *New Museum* v New Yorku, kde spolu s Ryanem Trecartinem připravila v roce 2015 v pořadí třetí *New Museum Triennial*. V článku *Technical Difficulties* autoři zdůrazňují, že ona „propast“ (*divide*) byla už dávno překonána a Bishopová ji jen znovu vytváří. Jejich hlavním argumentem je konstatování, že digitální umění není pouze to, které je určené pro kyberprostor, a tedy existuje především online. Zájem o prostředí sítě je absorbován

¹⁰ TEASDALE, Paul. *Net Gains, Claire Bishop versus the Internet*. *Frieze magazine* [online], 2013, č. 153. [cit. 28. dubna 2018]. Dostupné z: <<https://frieze.com/article/net-gains>>.

¹¹ K tématu postinternetu viz např. MCHUGH, Gene. *Post Internet: Notes on the Internet and Art*, 12. 29. 09 > 09. 05. 10. Brescia: Link Editions, 2011.

VIERKANT, Artie. Objekt obrazu po internetu. *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, 2014, č. 17, s. 98–119.

MAGID, Václav. Ozvěny špatného smíchu. *Postinternetové umění a kulturní průmysl. Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, 2014, č. 17, s. 66–97.

¹² TEASDALE, P., 2013, op. cit.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ CORNELL, Lauren – DROITCOURT, Brian. *Technical Difficulties*. *Artforum*, 2013, roč. 51, č. 5, s. 36–38.

umělci pracujícími s malbou, sochou, performancí a instalací, stejně jako těmi, kdo se zajímají o počítač a kódování.¹⁵ Text lze vnímat i jako manifest, neboť autoři vyzývají instituce k výraznější práci s umělci, kteří se mohou stát průvodci po naší současnosti a identifikovat její kritické momenty – a to s přihlédnutím k amatérské sféře a širšímu rámci vizuální kultury.

Claire Bishopová v tomtéž čísle „vrací úder“ v reakci na text Cornellové a Droitcourta.¹⁶ I nadále zdůrazňuje setrvávání současného uměleckého světa na mrtvých technologiích spojených s archivním obratem a odsouvání umění nových médií na okraj, čímž se pro budoucnost stávají marginálními. „*Jedni jsou posedlí technologií minulosti, druzí technologií dneška. Oba jsou produkty podobně zaslepeného myšlení,*“¹⁷ konstatuje a dodává, že ani neočekává, že by k vzájemnému protnutí mohlo dojít v budoucnosti.

K oslabení tónu argumentu založeného na metafoře propasti (divide) a v jistém smyslu i k zjemnění kritiky současného umění dospěla Bishopová ve studii *Sweeping, dumb, and aggressively ignorant! Revisiting “Digital Divide”*, publikované ve sborníku *Mass Effect* z roku 2015.¹⁸ Termín nová média zde Bishopová odsouvá do minulosti, „*protože dnes je každý postinternet.*“ Za umělce, kteří onu digitální propast překračují, označuje Eda Atkinse, Helen Martenovou, Elizabeth Priceovou a Camille Henrotovou. Jejich práce považuje za odpovědi na svoji původní otázku: co nám může umění říci o fenomenologii naší digitální každodennosti?

III.

Text Claire Bishopové z roku 2013, v němž kritizovala propast mezi současným uměním a uměním využívajícím a hlavně tematizujícím současná digitální média, a následná polemika včetně autorčiny dodatečné reakce poměrně plasticky vypovídají o změnách, ke kterým dochází na scéně současného umění. Použijme proto tuto „kauzu“ jako pozadí dokreslující naše úvahy. Ty mohou být i protichůdné, neboť popisovat přítomnost je obtížnější než revidovat minulost, a to i v případě, kdy se vyhneme rizikům spojeným s predikcí budoucnosti.

1/ Novomediální umění bylo skutečně na začátku tisíciletí odsunuto mimo to, co Bishopová nazývá současným uměním hlavního proudu. Částečně tento stav zavinilo samo svojí fetišizací technologie a upozadováním estetických a významových (tematických) strategií. Novost se stala hnacím motorem. Důsledkem může být i po určitou dobu vyžadovaná interaktivita uměleckého díla směřující k jeho zábavnému charakteru, a zcela tak opouštějící závažnost sdělení jako jeden z požadavků na hodnotu díla. Nová média se stala součástí populární kultury blízké zábavním či edukačním parkům.

2/ Na konci devadesátých let dvacátého století se díky extrémně rychlému vývoji mediálních technologií naplnil Gibsonův aforismus, že ulice si pro technologii najde využití sama.¹⁹ Novost se stala banální.

3/ Svět současného umění zareagoval obrannou reakcí. Ještě více podpořil svoji exkluzivnost a sám se tak dostal do tenat nostalgie zmiňované Bishopovou. Začal znovu objevovat stará média (celuloid, diapositivy, VHS kazety, fotogramy apod.) a upozorňovat

¹⁵ Ibid., s. 36–38.

¹⁶ BISHOP, Claire. Letter to editor. (Reakce na článek CORNELL, Lauren – DROITCOURT, Brian. Technical Difficulties.) *Artforum*, 2013, roč. 51, č. 5, s. 38.

¹⁷ BISHOP, C., 2013, op. cit, s. 38.

¹⁸ BISHOP, Claire. *Sweeping, dumb, and aggressively ignorant! Revisiting “Digital Divide”*. In *Mass Effect. Art and the Internet in the Twenty-First Century (Critical Anthologies in Art and Culture)*. Lauren Cornell – Ed Halter (eds.). Cambridge, Mass.: MIT Press, 2015, s. 337–355.

¹⁹ „[...] the street finds its own uses for things.“ GIBSON, William. *Burning Chrome*. West Wareham: Omni, 1982, s. 215.

na jejich materiálovou, respektive autentickou podobu. Umělci pracovali digitálně (např. při editaci databáze), ale prezentovali se analogově. Částečně tak došlo k přehodnocení konceptuálního požadavku demateriazace uměleckého díla.

4/ Situaci ještě více zkomplikoval trh – až na několik výjimek se digitální umění stalo neprodejným. Jako ilustraci můžeme uvést příklad umělecké dvojice Jodi.²⁰ Ta patřila na začátku devadesátých let k průkopníkům net artu, tedy jednoho z hlavních druhů novomediálního umění. Přesto, že měli záhy mezinárodně fungujícího galeristu, nebylo co prodávat.

5/ Vytvořila se početná skupina novomediálních umělců, kteří galerie dobrovolně opustili, protože nepovažovali za nutné v nich svá díla prezentovat. Opět můžeme zmínit případ Jodi, kteří začali internet záhy poté, co jej objevili, považovat za jediné možné místo prezentace svých děl. Jejich práce byla konceptualizací samotného kyberprostoru a tam také měla zůstat. Řada umělců tedy už v minulosti, na rozdíl od názoru Bishopové, tematizovala samotné prostředí sítě.

6/ Tekutost uměleckého díla se přes prvotní okouzlení novými možnostmi stala jeho překážkou. Rychle se měnící doba (nejen, ale hlavně díky technologiím) očekává od uměleckého díla v galerii stabilitu. Stále přetrvává silné pouto k závěsnému obrazu a třídimenzionálnímu objektu.

7/ Novomediální umění se zabydlelo v mimogalerijních prostorech a přehlídkách. Na mezinárodní úrovni se jedná o festivaly jako je Ars Electronica v Linci nebo berlínské Transmediale. Stalo se součástí veřejného prostoru (v Čechách například festival Signal) a součástí živých vystoupení (v Čechách například Lunchmeat festival).

8/ Bishopová napsala svůj text v době nastupujícího postinternetového umění. To se díky velkým společným výstavám, jako byly *Speculations on Anonymous Materials* v německém Kasselu (2013–2014) nebo *Art Post Internet* v čínském Pekingu (2014) dostávalo do galerií.

9/ Postinternetové umění přímo tematizuje digitální realitu, jejíž součástí jsou i naše životy. Banalita internetové existence je postupně doplňována kritickým pohledem na ne dostatečně rychle se měnící společnost. Pro etablování postinternetového umění je důležitá návaznost na současné proudy ve filozofii (objektově orientovaná ontologie²¹) a staronové tendence akcelerationismu²². Ten se začal rozvíjet ruku v ruce s novými médii v první půli devadesátých let dvacátého století.

10/ Novou otázkou je, jak vnímat pojem současné umění a co jím ve skutečnosti je.

IV.

Uvedené teze lze ilustrovat několika na první pohled zcela odlišnými společnými výstavami, které nám umožní lépe pochopit proměňující se vztah mezi novomediálním uměním, postinternetem a uměleckým provozem hlavního proudu.

Paradoxně můžeme začít 55. benátským bienále (2013). Jeho kurátor Massimiliano Gioni, umělecký ředitel newyorského New Musea, zde vedle etablovaných a nežijících autorů (těch bylo dle jeho slov dokonce šedesát procent!) vystavil i řadu umělců,

²⁰ Umělecká dvojice Joan Heemskerková a Dirk Paesmans patří k nejvýznamnějším umělcům net artu.

²¹ Objektově orientovaná ontologie (zkráceně OOO) je součástí spekulativního obratu ve filozofii (spekulativní realismus). K jejím představitelům patří např. Graham Harman, Levi Bryant nebo Timothy Morton.

²² Akcelerationismus není ani tak filozofický koncept, jako spíš způsob uvažování o dalších možnostech kapitalismu, respektive neoliberalismu. Je důležité rozlišovat mezi akcelerationismem devadesátých let (kdy jednou z inspirací byla právě se rodící kyberkultura, a tedy i nová média) reprezentovaným Nickem Landem a kolektivem CCRU a současným levicově chápaným akcelerationismem Nicka Srniceka a Alexe Williamse.

kteří se do hlavního proudu teprve dostávali, respektive stáli před jeho dveřmi: Ryana Trecartina, Helen Martenovou, Eda Atkinse a Camille Henrotovou. Každý z nich odlišným způsobem představil, jak se proměnilo umění pracující se strategiemi nových médií.

Ryan Trecartin (spolu s Lizzie Fitchovou) promítl velkoformátová videa, která byla součástí rozsáhlé instalace formálně vycházející z tradic performance, videoartu a digitálního videa. V kontextu našeho uvažování můžeme pozorovat několik zajímavých faktů: Trecartinova videa jsou volně k zhlédnutí online, konečnou verzí je však jejich umístění do promyšlených instalací přímo šitých na míru konkrétním místům prezentace. K jejich recepci tedy dochází dvěma zcela odlišnými kanály (online a v galeriích).

V případě Helen Martenové a Camille Henrotové je video jedním z médií, s nimiž běžně pracují. Krátký film Henrotové *Grosse Fatigue* (2013), instalovaný tradičně formou projekce, vzbudil na bienále nebývalou pozornost a byl oceněn Stříbrným lvem. Záběry z něj se dostaly na titulní stránky Artfora i Frieze a z Henrotové učinil jednu z nejsledovanějších umělkyní poslední doby. Pro naše uvažování je však důležité, do jaké míry kombinuje hned několik postupů. *Grosse Fatigue* (a týká se to i dalších prací této umělkyně) je HD video využívající ve své estetice až triviální novomediální postupy, jako je simulace multitasking (celé video se odehrává na důvěrně známé pracovní ploše počítače Macintosh) a práce s děleným obrazem a obrazem v obraze. V rámci zmíněného archivního obratu můžeme *Grosse Fatigue* vnímat jako inovativní přístup využívající ryze novomediální postupy: řada materiálů obsažených ve filmu totiž není skutečným archivním kouskem, ale jeho nově natočenou simulací. Navíc zde Henrotová vychází z filmového eseje, když je celý film doprovázen komentářem. I tato klasická umělecká strategie je přivedena do současnosti, komentář je totiž rapován na hiphopový podklad. Nutno dodat, že *Grosse Fatigue* můžeme zhlédnout na internetu jen v podobě krátkých ukázek.

Stejně je tomu i v případě *The Trick Brain* od Eda Atkinse. Opět zde mluvíme o práci s archivem, opět jde o filmový esej. Pro Atkinse je však tento způsob práce netypický. Ve většině svých dnes slavných děl pracuje častokrát s autorskými animacemi a 3D avatary, čímž dosahuje zvláštních spojení filmového eseje, básní v próze a počítačové grafiky.

Pro všechny zde jmenované autory je charakteristické posunutí donedávna zakonzervovaných postupů na novou úroveň. Všichni tři bývají s jistou mírou nejistoty řazení mezi postinternetové umělce – možným důvodem k těmto pochybám je právě jejich rychlé začlenění do současného kánonu umění hlavního proudu. Slovy čísel to znamená, že Ryan Trecartin, Ed Atkins a Camille Henrotová patří podle Artfacts mezi prvních pět set umělců tohoto žebříčku. Ryan Trecartin byl v roce 2015 řazen mezi 50 nejdůležitějších osobností světa umění vyhlášených ArtReview (umístil se na 32. místě). S žebříčky nemusíme souhlasit, avšak i ony charakterizují provoz současného umění hlavního proudu.

V.

S odkazem na text Bishopové v Artforu (vyšel necelý rok před 55. benátským bienále) pak musíme konstatovat, že blízká budoucnost byla diametrálně odlišná od jejich představ. Velmi zjednodušeně lze říci, že na přehlídce, která podle ní vymezuje onen prostor současného uměleckého provozu, došlo k triumfu umění, označovaného jí samotnou za novomediální. My jej už vnímáme jako nejen postinternetové, ale současně i jako to, co je dnes v provozu běžné. Musíme se tudíž ptát: došlo k návratu novomediálního umění do uměleckého provozu hlavního proudu?

Svět umění i po lekci postmoderny stále uvažuje o vyšších a nižších patrech kreativity. To nás přivádí k rekapitulaci vývoje: Novomediální umění, etablující se v devadesátých letech 20. století (v užším slova smyslu jako umění pracující a tematizující

digitalizaci jako novost), se na počátku 21. století dostalo na okraj tzv. současného umění hlavního proudu, částečně vlastním přičiněním (fetišizace novosti a prozkoumávání technologických možností), částečně uzavřeností tehdejšího uměleckého světa. Vrátilo se do něj v podobě postinternetového umění a velmi rychle se zde zabydlelo. Troufáme si tvrdit, že se dokonce stalo jedním z jeho hlavních proudů, stejně silných, jako byl do nedávna archivní obrat nebo vztahová estetika. Důvodů je hned několik. Nastoupila nová generace umělců, kteří digitálně neobjevují, ale aktivně v něm žijí. Automaticky a přirozeně se tak stává tématem jejich prací. Fetišizace novosti je vystřídána tím, co je za ní, tedy zájmem o komplexitu, a to včetně socioekonomických změn a politických důsledků, což jsou pro umění vždy podstatná témata. Každý umělec dnes více či méně využívá digitální média (v životě, v tvorbě, k produkci, prezentaci, svým intermediálním přístupem atd.). Kurátoři mladší a střední generace se opírají jednak o novou teoretickou bázi ustavenou v kontextu společenských a humanitních věd (nejmarkantnějším příkladem může být např. výstava *Speculations on Anonymous Materials*, jejíž významnou součástí byla konference s tématy objektově orientované ontologie a akceleracionismu v kasselském Fridericianu na přelomu let 2013 a 2014), jednak hledají nové strategie pro prezentaci digitální v galerijním prostoru. A pochopitelně došlo i na zmiňovaný ekonomický efekt.²³ Navíc, a to považujeme za nejdůležitější, jsme dnes schopni díky historickému odstupu vnímat vývoj novomediálního umění jako nepřerušovaný. Lze téměř říci, že postinternetové umění neexistuje a je možné jej označit spíše za další etapu novomediálního umění. Anebo ještě lépe: ohlásili konec umění nových médií a prohlásili je už prostě za současné umění.

Důležitou konfrontaci elektronického umění, novomediálního umění a umění postinternetového přinesla londýnská výstava *Electronic Superhighway*²⁴ mapující posledních 50 let vývoje tohoto druhu umění. Jednalo se o přehledovou výstavu, která v dobrém slova smyslu prezentovala nejrůznější podoby spojení umění a technologie v historické ose, již následoval divák od konce k počátku, tedy od současného k starému. Zkušenější divák se nesoustředil na jednotlivá umělecká díla, ale spíše na jejich způsob prezentace. Část věnovaná net artu vzbuzovala největší rozpaky: historické práce, jejichž podstatným rysem je interakce s uživatelem, byly zploštěny do videozáznamů běžících na současných monitorech. Záměrně byla upozaděna interakce, která tvořila jeden z definičních předpokladů nových médií. Co je však pro naše úvahy nejpodstatnější, je právě představení linie umění, která měla prezentovat zásadní díla ukazující dopad počítače a internetu na umění. Explicitně se nejednalo o výstavu nových médií a postinternetu – přechod mezi oběma kategoriemi byl zcela potlačen. Důležitým začleněním a historickým potvrzením bylo umění „předinternetové“ (před rokem 1990, který považujeme za počátek *World Wide Webu*).

Berlínské bienále roku 2016 se mohlo jevit jako testování vztahu současného světa umění a novomediálního umění ve své postinternetové fázi.²⁵ Funkčnost postinternetového umění jsme mohli posuzovat v celé řadě instalačních modů, díky nimž došlo k zviditelňování témat a významů. Méně znalému divákovi se mohlo na první pohled zdát, že skutečně sleduje jediný správný druh současného umění – téměř nic jiného než postinternetové umění vystaveno nebylo. Co ale když jako diváci nevíme nic o newyorském kolektivu DIS, který byl kurátory bienále, a tedy ani nic o jejich zásadní roli při formulování postinternetového umění? Pak musíme posuzovat jen díla samotná a nezbývá nám, než je vztahovat jak k historii umění, tak k širší vizuální kultuře, jejíž je součástí, a přirozeně i k naší žité zkušenosti se světem, který je z velké části virtuální. Fungovala

²³ Soukromá sbírka soustředící se především na digitální umění obsahující přibližně 700 děl od šedesátých let dvacátého století do současnosti. V době konání 9. berlínského bienále uspořádala Julia Stoscheková paralelní výstavu *Welt am Draht*, na níž prezentovala 38 děl od 20 umělců.

²⁴ Whitechapel Gallery, Londýn, 29. ledna – 15. května 2016.

²⁵ Berlín, různá místa, 4. června – 18. září 2016.

práce s instalací objektu, archivním materiálem, odkazem filmového eseje, institucionální kritikou, intervencí a v neposlední řadě i jasně formulovanými politickými stanovisky. Vystavovala zde velká jména jako Camille Henrotová, Ryan Trecartin, Hito Steyerlová. Většina děl vznikla pro tuto událost a ta se stala bezesporu jedním z oněch definičních aspektů současného umění hlavního proudu.

Třicet let od nástupu umění nových médií tak můžeme říci, že jeho přímé pokračování v podobě umění postinternetu se konečně stalo nedílnou součástí současného umění hlavního proudu, a slovy Paula Teasdale k tomu dodat, že kola se nejen roztočila, ale s nebývalou rychlostí pohánějí současné umění dál. Prach v galeriích byl zvířen a my můžeme doufat, že se po dlouhou dobu neusadí. Retrománie skončila. Konečně.

BIBLIOGRAFIE

- BISHOP, Claire. Digital Divide: Contemporary Art and New Media. *Artforum* [online], 2012, roč. 50, č. 1, s. 434–442. [cit. 28. dubna 2018]. Dostupné z: <<https://www.artforum.com/print/201207/digital-divide-contemporary-art-and-new-media-31944>>.
- BISHOP, Claire. Letter to editor. (Reakce na článek CORNELL, Lauren – DROITCOURT, Brian. Technical Difficulties.) *Artforum*, 2013, roč. 51, č. 5, s. 38.
- BISHOP, Claire. Sweeping, dumb, and aggressively ignorant! Revisiting “Digital Divide”. In *Mass Effect. Art and the Internet in the Twenty-First Century (Critical Anthologies in Art and Culture)*. Lauren Cornell – Ed Halter (eds.). Cambridge, Mass.: MIT Press, 2015, s. 337–355.
- BOURRIAUD, Nicolas. Vztahová estetika a aleatorní materialismus. *Umělec* [online], 2002, č. 4. [cit. 28. dubna 2018]. Dostupné z: <<http://divus.cc/london/cs/article/relational-aesthetics-part-2>>.
- CORNELL, Lauren – DROITCOURT, Brian. Technical Difficulties. *Artforum*, 2013, roč. 51, č. 5, s. 36–38.
- FISHER, Mark. *Ghost of My Life, Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*. Washington: Zero Books, 2014.
- FOSTER, Hal. An Archival Impulse. *October*, 2004, č. 110, s. 3–22.
- GIBSON, William. *Burning Chrome*. West Wareham: Omni, 1982.
- MAGID, Václav. Ozvěny špatného smíchu. Postinternetové umění a kulturní průmysl. *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, 2014, č. 17, s. 66–97.
- MANOVICH, Lev. *Jazyk nových médií*. Praha: Karolinum, 2018.
- MCHUGH, Gene. *Post Internet: Notes on the Internet and Art 12. 29. 09 > 09. 05. 10*. Brescia: Link Editions, 2011.
- REYNOLDS, Simon. *Retromania: Pop Culture's Addiction to Its Own Past*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.
- TEASDALE, Paul. Net Gains, Claire Bishop versus the Internet. *Frieze magazine* [online], 2013, č. 153. [cit. 28. dubna 2018]. Dostupné z: <<https://frieze.com/article/net-gains>>.
- VIERKANT, Artie. Objekt obrazu po internetu. *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, 2014, č. 17, s. 98–119.

00

66

„Za socialistické vlastenectví a proti buržoasnímu kosmopolitismu.“ Nebezpečí kosmopolitismu, nedostatky, krize a náprava prizmatem české hudební publicistiky v letech 1948 až 1959

„I na poli kulturním dnes vstupujeme do rozhodné fáze boje proti třídnímu nepříteli. Ze všech ideologických zbraní třídního nepřitele pak je nejnebezpečnější a nejodpornější typický jed imperialismu, buržoasní kosmopolitismus.“¹

I.

Období let 1948–1959 zastupuje vcelku kompaktní vývojovou etapu. V situaci po převzetí moci „pokrokovými silami“ v čele s Komunistickou stranou Československa, tj. po evidentním totalitním puči, byl provedeným formou řešení parlamentní krize, vystoupil

¹ JIRÁNEK, Jaroslav. Za socialistické vlastenectví a proti buržoasnímu kosmopolitismu. *Hudební rozhledy*, 1952, roč. 5, č. 2, s. 4.

do popředí problém prosazení socialistické linie kulturní politiky na co nejširší společenské základně.

Nejdůležitějším úkolem konkrétního uvádění nové politické linie do praxe bylo rychlé dokončení přestavby organizačně-institucionálního systému kultury. Jednalo se v prvé řadě o sjednocení doposud značně roztržité institucionální základny za účelem účinnějšího řízení všech složek kulturního života. V hudební oblasti byl především z dosavadních organizací a spolků vytvořen jednotný Svaz československých skladatelů, jehož ustavující sjezd se konal v předvečer IX. sjezdu Komunistické strany Československa ve dnech 14. a 15. května 1949 (někdejší Syndikát tu pak posloužil již zcela účelově a neautonomně jako převodová mechanika k nastolení totalitní jednotné organizace). Již předtím byl dokončen sjednocovací proces v oblasti koncertní agenturní praxe: byla zřízena jednotná pořadatelská instituce s výhradním právem evidence, koordinace a zprostředkovávání hudebních produkcí – Hudební a artistická ústředna působila jako celostátní orgán až do roku 1957. Na podzim roku 1948 zanikly z podnětu hudební komise Ústředního akčního výboru Národní fronty speciální hudební časopisy *Rytmus* a *Tempo* a jako ústřední odborné hudební periodikum byly zřízeny *Hudební rozhledy* – orgán Syndikátu českých skladatelů, přebudovaného v následujícím roce v celostátní Svaz československých skladatelů. Je zajímavé, že unifikace hudební publicistiky předcházela unifikaci při budování vrcholné hudebnické organizace: signalizuje to zřejmě skutečnost, že novému časopisu měla připadnout funkce takřkajíc ideologicko-propagandistická.

V průběhu samotného roku 1948 se vyvinul z předchozích anticipujících podnětů systém totalitním režimem ovládané nebo alespoň již reflektované české (respektive československé) hudební kultury, přičemž časopisecká hudební publicistika, od této chvíle již plně monopolizovaná², vystupovala jednak jako manipulovaná součást, jednak i jako reflektující zrcadlo, či dokonce jako manipulační faktor tohoto kulturního organismu. V časopisecké publicistice, tj. v *Hudebních rozhledech*, je pak od roku 1948 setrvačně udržován při životě komplex několika tematických okruhů, jež se jeví jako příznakové, aniž by přitom vždy reálně referovaly o faktických otázkách hudebního dění. Po několika letech se tento polytematický uzavřený systémový komplex paradigmaticky vyčerpává ve svých ideových i manipulativně funkčních možnostech a dochází k jeho erozi: ta se týká zprvu jednotlivých klíčových slov či mírných posunů jejich významů, postupně se pak reformuje celá dílka a souhrn výpovědí začíná reprezentovat „společenské vědomí“ hudební veřejnosti jinak, do jisté míry snad již i věcněji. Posléze se objevují i nová klíčová slova, nahrazující ona vyžilá a signalizující změny v hudební praxi i v její kognitivní či kritické reflexi.

II.

Totalita, jež zavládla v bezprostředně poúnorové hudební kultuře a hudební publicistice, byla sice úplná, tzn. plně homogenizovaná a „neprodyšná“, musela ale vytvořit přinejmenším zdání jistých polarit, náznaky určitých ventilů atp. Existoval samozřejmě obraz vnějšího a rovněž vnitřního nepřítele, musel však být vzbuzen i dojem funkčnosti kritiky uvnitř vlastního mocensko-ideologického systému. Hudební kritika se svými afirmativními i negativními výroky, a hlavně se svým tendenčním straněním a stranicstvím měla podle Antonína Sychry fungovat v totalitarizovaném systému hudební kultury jako „*spolutvůrce nové hudby*“³; ideologicky i politicko-pragmaticky šlo ovšem také o to,

² FUKAČ, Jiří. Ztracená dimenze. Nad problémy českého hudebního časopisectví. *Opus musicum*, 1969, roč. 1, č. 1, s. 2–4.

³ SYCHRA, Antonín. *Stranická hudební kritika, spolutvůrce nové hudby*. Praha: Orbis, 1951.

jak kriticky hodnotit celý hudební život. Byl tedy zvolen tradiční komunistický model „stranické kritiky a sebekritiky“, který umožňoval doplňovat konstataci kladů nové situace upozorňováním na nedostatky, přičemž kritérium samozřejmě spočívalo uvnitř vlastního argumentačního arzenálu: nedostatkem je podle tohoto hlediska – kromě působení vnějšího a vnitřního nepřítele – nedostatečné plnění ideologických intencí, tj. dosud malý stupeň totalitarizace daného systému. Slovo „nedostatky“ je ovšem i při své hodnotící funkci emocionálně nezabarvené – vynořuje se tudíž i výraz „krize“, dovolující spojovat nedostatečnosti v prosazování socialistického modelu s předpokladatelným působením vnějšího i vnitřního nepřítele. Náznaky tohoto komplementarizujícího konstruktů se objevují již kolem samotné únorové situace, postupně se model „úspěchy–nedostatky“ stále zřetelněji pracovává.

Komplementarizace konstatovaných úspěchů kriticky reflektovanými nedostatky se rozvíjela díky stále obšírnější verbalizaci nejrůznějších aspektů hudební kultury. Od svazové institucionální práce a hodnocení tvorby se přechází k jednotlivým dílčím resortním problémům, někdy i k řešení osobních sporů. Posléze se z tohoto postupu stává rétorická konvence: jakmile padne slovo „úspěch“, musí být k něčemu zaujato kritické stanovisko (opačný expoziční sled je méně frekventovaný). Nakupení nedostatku je líčeno jako kritická, ba krizová situace. Vztažení této interpretační metody na různé dílčí, specificky hudební problémy budí dokonce dojem jisté autonomie jednotné organizované hudební obce či „fronty“ – dokonce lze připustit, že se tak Svaz československých skladatelů do určité míry skutečně jakousi autonomní oblastí stával. Od počátku až do konce sledovaného údobí rozvíjejí daný hodnotící postup v podstatě stále stejní autoři, aktéři únorového zvratu a poúnorového dění.

Časově pak lze sledovat, jak se uprostřed 50. let danou metodou realizuje skupinový boj uvnitř jen fiktivně jedolité svazové organizace. Rok 1956 (vliv XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, jehož materiály vyšly česky hned v únoru 1956 jako zvláštní číslo *Nové myslí*, „*theoretického a politického časopisu Ústředního výboru Komunistické strany Československa*“) vnese do dikce i výkladových schémat nové relativizující prvky, takže k nedostatkům se začínají počítat i některé hlubší, takzvané systémové chyby vládnoucího totalitního systému (nosieli této relativizace v hudebním tisku jsou ovšem většinou neaktivnější autoři minulých let). Konstantou nicméně zůstává stranická politika a moc jako garant systému (bez ohledu na její proměny či měnící se sebevýklady), jakož i okruh některých „neměnných“ tezí (viz Hořejšovo přihlášení se ke Ždanovovi ještě v roce 1958).

Vytipované sémiotické pole se tedy v průběhu let 1948–1959 nijak podstatně nezměnilo ani referenčně neposunulo. Přitom víme, že hudební kultura, a dokonce i výkon státní a stranické moci vůči ní, se od poloviny 50. let měnily dosti výrazně a plynule. Lze soudit, že výpovědi typu „úspěchy–nedostatky“ nebyly faktickou kognitivní reflexí kulturní či politické reality, nýbrž oním základním metodickým sítím, jímž se poznatky filtrovaly, uskupovaly do osvědčeného ideologického výkladového vzorce, fakticky neutralizovaly atp. Toto sémiotické pole tedy zřejmě nevyjevuje nic jiného – bez ohledu na různorodost do něho vtahovaných jevů – než samu povahu manipulačního totalitního systému zaměřeného na hudbu.

III.

V prvních měsících po únorovém zvratu byl již systém totalitní komunistické moci na poli české hudební kultury plně vyhraněn a jazyk hudební publicistiky fungoval jako nástroj jeho ideologického zajištění. V dobové publicistice, a to nejen hudební, samozřejmě převládaly oslavné tóny, propagandistické apely a floskule přebírané ze sovětské politické dikce, což se však záhy stalo jevem zcela redundantním.

Jedním takovým nápadným seskupením jsou obraty, konstituující ve svých propojeních sémantické pole, jež jsme pracovně nazvali „nedostatky, krize, náprava“. Odhalování nedostatků se jevílo jako úkol stranické, tj. režimu straníc kritiky a sebekritiky, jejíž funkci jsme se již snažili charakterizovat; explanace nedostatků ve spojitosti s výčtem úspěchů odpovídala účelovému pojetí marxistické dialektiky. Nedostatky mohly být snadno vykládány jako důsledek působení zbytků reakce uvnitř vlastní společnosti, případně jako výsledek škodlivého působení vnějšího třídního nepřítele: takové argumentace se přirozeně objevovaly a jejich frekvence rostla paralelně s tím, jak se v Československu začala rozrůstat praxe politických procesů. Ještě důležitější však bylo vykládat nedostatky jako stav nedostatečného upevnování a rozvíjení daného mocenského a ideologického systému. Téma boje s třídním nepřítelem, jehož obraz byl ustavičně doplňován, mělo ve vztahu k vědomí populace funkci spíše zastrášovací, kdežto připomínání nedostatků vlastní práce umožňovalo – ruku v ruce s oním zastrásováním – apelativně mobilizovat jedince i společenské skupiny k potřebným aktivitám, vyššími pracovními výkony počínaje a denunciantstvím konče.

Všimněme si, v jakých zřetězeních se objevují charakteristická klíčová slova a k naznačenému účelu se hodící obraty. V hodnocení práce české sekce Svazu československých skladatelů Jaroslavem Tomáškem⁴ jde například o tento charakteristický konstrukt:

- nedostatky a chyby (v práci svazu) – jejich nalezení díky tvůrčí pomoci Komunistické strany Československa;
- žalostný hospodářský stav – odkaz kapitalismu, vážné zkoušky – skrytá reakce – nedostatečná bdělost;
- překonání nedostatků a chyb (díky Komunistické straně Československa) – sebekritické přiznání nedostatků vlastní práce – uplatnění kritiky a sebekritiky – představení obrovských možností nové doby pro všechny umělce – vyvolání pocitu vnitřního optimismu;
- cíl: socialistický realismus, šíření optimismu skrze skladby všemu lidu.

V článku o tvůrčích úspěších moravských skladatelů, tj. svazové brněnské odbočky⁵, jsou konstatována v nápadně velkém počtu manka (nedostatky), přičemž je označen konkrétní skupinový i individuální viník, a to s cílem přivedení moravských skladatelů na cestu socialistického realismu, boje proti formalismu:

těžká práce výboru odbočky – ztížení této práce nejednotností výboru – připuštění debat o pochybených otázkách (buržoazně-nacionální úchylky),
viník: brněnská hudební kritika a věda – nutnost pomoci jí,

recept: pochopení bolševické kritiky: „*Bude třeba pomoci v první řadě prof. dr. Rackovi, aby našel správnou cestu, aby se neutápěl v objektivisticko-akademických úvahách přemrštěně vytríbeného vnějšího slohu a aby veškerou svou pracovní houževnatost, smysl pro odpovědnost a všechny své vědomosti dal do služeb naší věci. Je třeba mu umožnit pochopení smyslu bolševické kritiky – že totiž otevřená a přímá kritika má vést a napravovat, ne znevažovat a podceňovat.*“⁶

V podobném duchu se nesl Barvíkův závěrečný, verbálně květnatý referát na II. plenárce SČS⁷:

růst naší hudby do nebývalé šíře – zvládnutí spontánního proudu – hudba se musí stát silou, přejít od kvantity ke kvalitě – přesvědčit co nejvíc skladatelů o nutnosti realismu a o potřebě mluvit jazykem lidu, máme-li mluvit a zpívat k lidu, o lidu a jménem lidu.

⁴ TOMÁŠEK, Jaroslav. O práci české sekce Svazu čs. skladatelů. *Hudební rozhledy*, 1950, roč. 3, č. 6, s. 7–9.

⁵ Tvůrčí úspěchy moravských skladatelů. *Hudební rozhledy*, 1950, roč. 3, č. 7, s. 4–9.

⁶ Ibid.

⁷ BARVÍK, Miroslav. Závěrečný referát na II. plenárce SČS. *Hudební rozhledy*, 1951, roč. 3, č. 10–12, s. 90–91.

Jiránekův článek *Za socialistické vlastenectví a proti buržoaznímu kosmopolitismu*⁸ přejímá kompletně nejen sovětskou kulturně-politickou terminologii, ale i stylistiku a syntax dobových marxistických pamfletů (v jiném Jiránekově projevu, otištěném v Hudebních rozhledech v červnu 1953, jde vnější „rusifikace“ či spíše „sovětizace“ tak daleko, že tu padají v diskusi aparátnické slangové výroky jako „z počátku partgrupa měla velkou zásluhu na tom, že vedoucí grupírovka Svazu nebyla navzájem se podporující klika“⁹):

za – socialistické vlastenectví,
proti – buržoazní kosmopolitismus, třídní nepřítel,
ideologické zbraně nepřítel: jed imperialismu = buržoazní kosmopolitismus, maskovaný jako „revolučnost“ (= negativní poměr ke kulturnímu dědictví – příklad: Slánský a jeho banda kosmopolitních nepřátel našeho lidu) či „pokrokovost“.

Analýzou těchto textů dospíváme ke zjištění, že rozmanité variace na totéž téma a různá pořadí exponovaných klíčových slov vyjevovaly zhruba takovýto systémový stav „společenského vědomí“ vládnoucích svazových struktur:

- vrcholnou autoritou je komunistická strana, která dává podněty i ke korekcím, tedy k odstraňování nedostatků, a hlavně – metodou kritiky a sebekritiky – k jejich odhalování;
- cíle jsou pro oblast umění dány (přirozeně autoritou strany): formování společenského vědomí „všeho lidu“ (vyvolávání optimismu, posilování socialistického vlastenectví apod.) v prospěch daného společenského systému;
- jako cíle se sice označují i socialistický realismus či boj proti formalismu, jde však jen o „specifické“ cíle zadané (stranickou autoritou) umělcům, neboť vzhledem k hlavním cílům se vlastně jedná o prostředky;
- zdrojem nedostatků je zprvu dědictví kapitalismu, potom i třídní nepřítel vnější nebo domácí (jed imperialismu, buržoazní kosmopolitismus, zvláště pokud infiltruje třeba v podobě Slánského, ale i buržoazní nacionalismus, jak se například díky povolnosti svazových orgánů projevil mezi brněnskými hudebníky), především ale nedostatečná aplikace intencí strany;
- jasně se polarizuje „za–proti“ (etymologicky vzato dobový rusismus), charakterizovány jsou však zejména zbraně nepřítel;
- úspěchy jsou zjevné (nebyvalý rozvoj tvorby apod.), spontánní rozmach je však nutno kanalizovat, kontrolovatelným předpokladem úspěchů, ne-li hlavním úspěchem či východiskem všech dalších úspěchů, je odhalování nedostatků podle kritérií a pomocí metod strany (odhalení viníka, například brněnské hudební vědy či profesora Racka, je úspěchem, neboť vede k jeho paralyzaci, tedy k nápravě);
- nehovoří se o pokrokovosti a revolučnosti v pozitivním smyslu (tyto kvality se dokonce ironicky připisují nepříteli), naopak se zdůrazňují tradiční hodnoty, což nasvědčuje tomu, že se celý „porevoluční“ mocenský systém nalézá ve stadiu spíše restaurativní povahy.

Jde o uzavřený kruh, ovšem o kruh s jasným začátkem i koncem: zdrojem a kritériem všeho je vládnoucí totalitní moc, veškeré konkrétní aktivity mají stmelovat společnost tak, aby tuto moc radostně respektovala, přičemž podmínkou úspěchu je stmelování, očista a „náprava“ struktur, které mají daný společensky stmelovací úkol splnit, např. tedy svazových uměleckých organizací. Záměrně nehodnotíme použitá slova, výroky, jejich autory ani systémové mocenské a ideologické pozadí tohoto všeho morálně: je zřejmé, že rokem 1948 došlo k mocensky provedené komplexní výměně myšlenkového paradigmatu, a to i ve sféře umělecké kultury. Na této paradigmatické rovině se jevílo a interpretovalo zcela nově a jinak vše, co se předtím zjistilo a vědělo o vztazích jako

⁸ JIRÁNEK, J., 1952, op. cit., s. 4.

⁹ Směleji a rozhodněji za rozvoj české a slovenské hudby. *Hudební rozhledy*, 1953, roč. 6, č. 9, s. 372–383.

„hudba–společnost“, „hudba – politická či hospodářská moc“, „autonomní a heteronomně funkční aspekty hudby“ atd.

Náznamy posunu uvedeného nově etablovaného paradigmatu se nicméně objevují poměrně záhy, což dokazuje například Barvíkův projev s názvem *Směleji a rozhodněji za rozvoj české a slovenské hudby* z roku 1953.¹⁰ Verbalizovaný myšlenkový konstrukt zde vypadá následovně:

- chyby v práci strany i svazu – první úspěch správně odhalit, přiznat a napravit je. Chybami především jsou [citujeme opět doslova]:

- „1. vulgarisace theorie socialistického realismu (zmechanisování pouček);
2. šablonovitost tvorby (přečeňování jedné formy na úkor druhé);
3. podceňování lidí a jejich práce;
4. odtržení od kolektivu (nahrazování volených orgánů aparátem);
5. vyhýbání se odpovědnosti a kontrole;
6. zneužívání mladého elánu k levičáctví;
7. neúcta k starším a zasloužilým;
8. znevažování příkladů Sovětského svazu;
9. zmechanisování a zabstraktnění poměru k lidem, k životu.“¹¹

Ani zdaleka ještě nejde o stranické sebekorekce, jaké se prosadily v důsledku XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu. Odhalením chyb v práci strany samotnou stranou se v tomto projevu míní spíše odhalení „vnitřního nepřítele“ ve straně, na jehož vrub se pak připíší dosavadní nedostatky. Vlastně se tu líčí tíž mocenský systém, nicméně lze konstatovat, že je poprvé podán konkrétní výčet vlastních chyb struktury, přičemž tento výčet je tak masivní, že jde de facto o konstatování krizovosti systému (např. svazové struktury, která ovšem svým chováním zjevně imituje krizové chování vládnoucí strany). Za nositele chyb mohou být považovány (podobně jako v případě „sebeočisty“ strany metodou procesů s vlastním „spikleneckým centrem“) jediné osoby ve vedení organizace.

Na uvedený Barvíkův projev okamžitě reagoval Antonín Sychra¹², který mu vytkl nectnosti, jež by mohly být subjektivním zdrojem některých uváděných nedostatků. Diskuse ve vedení svazu byly nepochybně i dříve osobní a ostré, nový je však fakt, že se o této diferenciaci podává zpráva médiem svazové publicistiky.

V říjnu 1953 uveřejňují Hudební rozhledy sebekritickou stať *Za vyšší politickou, ideovou a odbornou úroveň Hudebních rozhledů*¹³. Struktura výčtu chyb se v mnohém podobá té, na níž byl vybudován Barvíkův projev, okázale se ovšem dává najevo ochota sloužit dosavadním způsobem mocenskému systému, což dokazují řetězce a klastry klíčových slov jako:

- neúchylné obhajování linie boje za socialistický realismus;
- vytváření co nejšířší fronty hudebních umělců;
- neochvějné řízení se politikou a linií Svazu.

Program není podrobně popsán, neboť je určen posláním svazové organizace, za jejíž médium se tu Hudební rozhledy prohlašují.

Naznačená propojení dobových klíčových slov pak ještě dosti dlouho přežívají zejména v mluvě oficiálních dokumentů (v referátu *Z činnosti ostravské odbočky SČS*¹⁴ např. takto: rozhodnější boj proti formalismu a kosmopolismu – pronikavější uplatnění zásady ideovosti a stranickosti) a ustavičnými obměnami či aplikacemi se vytvářejí

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Za vyšší politickou, ideovou a odbornou úroveň Hudebních rozhledů. *Hudební rozhledy*, 1953, roč. 6, č. 14, s. 642–643.

¹⁴ Z činnosti ostravské odbočky SČS. *Hudební rozhledy*, 1954, roč. 7, č. 1, s. 48.

i zajímavé idiomatičké novotvary. V projevu ke koncertním umělcům Josef Páleníček¹⁵ hovoří o stmelování koncertních umělců poznáním marx-leninské filozofie, o významu sovětského vzoru pro vysoké pozvednutí mistrovství naší práce, o významu této práce pro posílení světového míru a o zdravých lidových kořenech, jež by „nebyl s to rozhlodat ani žravý a nenasytný buržoasní liberalismus a kapitalismus...“¹⁶

V dikci Josefa Stanislava¹⁷ se ideologická orientace neudává militantním za-proti, nýbrž od (přímé líbivosti) – k (pravdivé obraznosti). Ve skutečnosti však Stanislav uvažuje o tom, co by nastalo, kdybychom došli až k „onomu pověstnému masarykovskému požadavku ‚svobody názorů i pro cizí, nepřátelské živly‘, kteréžto tendence u nás vedly k Mnichovu. My bychom došli v případě masarykismu k otázce falešného humanismu. A odtud možná až k theismu a k náboženské pověrčivosti. Jestliže se modlím hudbou, je, soudruzi, naprosto jasně z hudby cítit, k jakému bohu se modlím. Zda k pravdě socialistického budování, anebo k neznámému nic...“¹⁸

Od roku 1956 lze na stránkách Hudebních rozhledů sledovat, jak se i při přežívání tradičního poúnorového výraziva postupně mění pohledy na dobové úspěchy a nedostatky. Ivan Vojtěch v březnu 1956 chce výrazně podpořit pozici hudební vědy, což ovšem činí tak, že zkritizuje současnou publicistiku a uloží hudebním vědcům úkol se „zvědečtit“ (hudební věda musí to a to): „[...] Mnoho užitečného zbývá na tomto poli vykonat vědět. Je na čase, aby přestala nezáležitost opakování fráze a omezovala se na oficiální zprávy, které již zdaleka nezachycují problematiku našeho současného hudebního života. Ty jsou dnes umělcům málo platny. Věda musí konkrétním studiem života a samostatnou tvůrčí analysis člověka a jeho psychologie podat umělcům pomocnou ruku...“¹⁹ Podobné eskamotáže se dopouští Vladimír Lébl v březnu 1956, když vlastně připustí nutnost diferenciací hudebněvědných kruhů („[...] Dnešní hudebně vědecké dění je rozbito na řadu skupin, které se od sebe liší zásadně; nemělo by smyslu volat po sjednocení, když ona názorová rozdílnost nebyla ještě kriticky zhodnocena. Bude tedy nezbytně nutné provést nejprve toto názorové odlišení, nikoliv formou starých polemik a bojů osobního zaměření, nýbrž tvůrčí, ideově nekompromisní širokou diskusí, a to na podkladě konkrétních pracovních výsledků...“²⁰), aby vzápětí upozornil na nebezpečí, které je dáno tím, že „po období levičáckého kriticismu projevuje se nyní u celé řady významných a zasloužilých pracovníků nebezpečný sklon k jakémusi blahovolnému liberalismu. Je třeba na tento stav co nejdůrazněji upozornit a postavit se k němu se vsí otevřeností.“²¹ Přitom je z kontextu celé Léblovy výpovědi zřejmé, že liberalismem se tu míní nejspíše shovívavost k nekvalitě.

Jaroslav Jiránek v dubnu 1956 využije celé slovní a argumentační výbavy předchozí sedmileté publicistické tradice, aby zdůvodnil šokující obrat, daný XX. sjezdem Komunistické strany Sovětského svazu, a poté kriticky osvětlí stav hudební publicistiky mimo Hudební rozhledy (ty jsou přece jeho vlastní tribunou), z čehož vyvodí naprosto překvapivě nutnost plurality hudebního tisku „[...] Na druhé straně však nelze ignorovat skutečnost, že ještě nikdy v historii české žurnalistiky to nevypadalo tak bledě s hudebními rubrikami denních listů a časopisů, které (až na některá nepatrná zlepšení v poslední době) prakticky neexistují. Tato okolnost spolu se skutečností, že neexistuje druhý hudební časopis, dodává Hudebním rozhledům jako orgánu SČS nepopiratelné monopolní postavení... S touto praxí je třeba skoncovat, neboť výsledkem takovýchto

¹⁵ PÁLENÍČEK, Josef. Do nové etapy českého a slovenského koncertního umění. *Hudební rozhledy*, 1954, roč. 7, č. 2–3, s. 71.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ STANISLAV, Josef. Od přímé líbivosti k pravdivé obraznosti. *Hudební rozhledy*, 1954, roč. 7, č. 2–3, s. 65.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ VOJTĚCH, Ivan. Pravda o životě. *Hudební rozhledy*, 1956, roč. 9, č. 6, s. 222.

²⁰ LÉBL, Vladimír. Poznámky k janáčkovskému sborníku. *Hudební rozhledy*, 1956, roč. 9, č. 6, s. 253–254.

²¹ Ibid.

oficiálně reprezentativních hledisek je potom nezázivná šed, chudost stereotypnosti, přikrašlování a vůbec narušování pravdivosti. Je třeba probouzet podstatné zlepšení hudebních rubrik našich časopisů a všestranně rozšířit půdu hudební publicistice, aby se neomezovala jen na možnosti jednoho, byť Svazového časopisu...“²² (Viděli jsme též, že s požadavkem druhého nového hudebního časopisu vystoupila pod egidou boje proti monopolismu v červnu 1956 brněnská svazová odbočka.) V tomtéž článku Jiránek účtuje s neblahými následky kultu osobnosti a tradičním způsobem i žargonem podává recept k nápravě: pozůstatky takzvaného kultu je třeba vykořenit. To je nutno podnikat pocho-pitelně pod inspirativním vlivem Komunistické strany Československa (podle výroku Josefa Stanislava z června 1956 „konference Komunistické strany Československa přinesla nám všem velké poučení. Ukázalo se, jak jeden každý z nás je schopen reagovat na různé otočení kormidlem, které provedl XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu na základě rozboru skutečnosti, že socialismus se stal světovou mocí...“²³). I přeměna je tedy řízena a kontrolována tradičními mechanismy kritiky a sebekritiky, což základní organizace Komunistické strany Československa při Svazu československých skladatelů v červnu 1956 jasně naznačuje slovy: „[...] Strana nás učí, abychom nedopustili jakýkoli pokus o vulgarisaci hesla sebekritiky, záměny činnorodé revoluční kritiky a sebekritiky za lacinou sensaci, reklamní výkřiky, šosácké chechtání a rozeštvávání pracovníků, kteří se dopustili někdy z nezkoušenosti chyb ve své práci, ale schopných se napravit.“²⁴ Ještě v září 1956 svazová publicistika hodnotí sebekriticky vlastní chyby a využívá přitom militantních příměrů: byli jsme vojáci, vybudovali pevné zákopy, obsadili je dobrými zbraněmi, nepozorovali jsme však předpolí, tj. vlastní sílu, pro niž jsme nezískali další stoupence.

Z těchto ideologických pozic – řečeno předchozími slovy: stále obsazenými starými dobrými zbraněmi – lze přece jen ledacos napravovat nebo flexibilněji řešit. Jaroslav Jiránek například brání Jana Hanuše proti Miroslavu Barvíkovi, jehož necitlivý přístup k přerodu Hanuše-člověka pokládá za recidivu starých nemocí.²⁵ V červenci 1957 Jiránek opakuje sice teze o významu XX. sjezdu a vítá skoncování s administrativními metodami ve sféře ideologického boje²⁶ (proti těmto metodám vystoupil právě v předchozím případě, když hájil skladatele Hanuše proti ideologovi Barvíkovi), zároveň ale vyhláší boj revizionismu, demagogii a národnímu komunismu, agnostickému pozitivismu i vulgárním empirismu, to vše ve jménu nejsvětějších zájmů světového míru.

Na sklonku studovaného období se dialekticky bilancuje. Chyby jsou přiznávány, vlastně se však tvrdí, že ve své době takovými chybami nebyly, neboť byly historicky podmíněny (Josef Stanislav v lednu 1958: „Jestliže jsme tedy po předchozím období tuhé centralisace přistoupili k systému decentralisovaného řízení, není tím řečeno, že dřívější centralisace byla chybou. Vyplyvala z ,tehdejší úrovně výrobních sil a stavu tradic naší země‘ a trvala snad i déle, než bylo nutno, ale proto, že v těchto tradicích jsme v ekonomice zatím lepší systém neznali a museli jsme jej teprve objevit...“²⁷). Také Antonínu Hořejšovi se v únoru 1958 zdá, že vykladači Ždanovových tezí si v posvátném nadšení pro samotnou věc socialismu trochu zjednodušili úkol, což Ždanovovi dočasně neprospělo – leč k revoluci patří i omyly – Ždanova si vážme.²⁸

²² JIRÁNEK, Jaroslav. Otázky, které nám klade dnešek. *Hudební rozhledy*, 1956, roč. 9, č. 9, s. 353.

²³ STANISLAV, Josef. Za vyšší úroveň našich diskusí. *Hudební rozhledy*, 1956, roč. 9, č. 14–15, s. 573.

²⁴ Dopis základní organizace Komunistické strany Československa při SČS v Praze ÚV SČS. *Hudební rozhledy*, 1956, roč. 9, č. 14–15, s. 628.

²⁵ JIRÁNEK, Jaroslav (a). Proti recidivě starých nemocí. *Hudební rozhledy*, 1957, roč. 10, č. 2, s. 49.

²⁶ JIRÁNEK, Jaroslav (b). Poučné a užitečné setkání. *Hudební rozhledy*, 1957, roč. 10, č. 13, s. 578.

²⁷ STANISLAV, Josef. Do nového roku. *Hudební rozhledy*, 1958, roč. 11, č. 1, s. 3.

²⁸ HOŘEJŠ, Antonín. Deset let. *Hudební rozhledy*, 1958, roč. 9, č. 3, s. 93.

Závěrem konstatujeme, že myšlenkové paradigma české aplikace stalinismu a ždanovismu v podstatě přetrvalo i otřes, jenž byl systému zasazen roku 1956. Toto paradigma a soustava klíčových slov a jejich všemožných zřetězení se stále ještě hodily k tomu, aby se jimi dal „vysvětlit“ a výkladově zmanipulovat skutečný obraz dějinného vývoje, a to i na poli hudby. Dokonce bylo možno v tomto rámci „napravit některé chyby“ a odsunout na vedlejší kolej nyní již nepohodlné radikály typu Miroslava Barvíka, kteří se pak jeví jako ti, kdo ve vlastních řadách zavinili nejvíce deformaci, aniž by byli s to nastoupit „reformní směr“. O jeho osudech rozhodovali verbálními instrumenty na půdě monopolního časopisu v podstatě stále tíživější mluvčí.

Ideologický koncept, který v českém hudebním časopisectví těsně před rokem 1950, konkrétně na stránkách Hudebních rozhledů, zahltil doslova vše, se choval jako manipulačně dobře promyšlený a uzavřený systém. Verbální a pojmové jednotky přebíral ze sovětské publicistické produkce, z obecné politické dikce zemí sovětského bloku a zčásti i z domácích zdrojů tradicionalistických a nacionalistických. Svou velkou roli jako vize ohrožení socialistického režimu a demokracie pak sehrával i buržoazní kosmopolitismus, sestávající z údajného podlézání cizině a servility k buržoazní hudební kultuře.

První poruchu uzavřeného, zdánlivě homogenního systému představovaly politické spory uvnitř vrcholné ideově tvůrčí svazové organizace, kde různé mocenské skupiny uplatnily metody kritiky a sebekritiky vůči sobě, nikoliv vůči jevům stojícím vně systému. Otřes byl pak způsoben XX. sjezdem Komunistické strany Sovětského svazu a jeho dopady na československou politiku. Postupně (někde s předstihem před tímto otřesem, jinde v důsledku zmíněné klíčové proměny politické linie komunistických stran) se začaly rýsovat tematické okruhy, o nichž bylo možno psát víceméně „normálním“ jazykem zbaveným ideologie. Celkově se ovšem vývoj „společenského vědomí“ neseného platformou Hudebních rozhledů opožďoval za reálnými proměnami, jež se odehrávaly ve sféře hudební tvorby, recepce hudby, mediální praxe i hudebněvědné reflexe.

PRAMENY

Hudební rozhledy. Měsíčník skladatelů a hudebních vědců Československa. Praha: Svaz československých skladatelů, 1948–1959, ročník 1–12.

LITERATURA

- BAJER, Jiří. K dějinám české poválečné hudby. *Hudební rozhledy*, 1975, roč. 28, č. 4, s. 145–148.
- BARVÍK, Miroslav. *Skladatelé jdou s lidem*. Praha: Orbis, 1950.
- BARVÍK, Miroslav. Závěrečný referát na II. plenárce SČS. *Hudební rozhledy*, 1951, roč. 3, č. 10–12, s. 90–91.
- BEK, Josef – FUKAČ, Jiří – POLEDŇÁK, Ivan. Česká hudební věda 1945–1975. Pokus o stratifikaci a vědeckou kritiku jejích motivací, faktorů a funkcí. *Hudební věda*, 1976, roč. 13, č. 1, s. 3–24.
- DOUBRAVOVÁ, Jarmila. Mýtus klíčových slov a citací. *Estetika*, 1988, roč. 25, č. 1, s. 8–12.
- FENDRYCH, Lubomír. K historii zrodu naší socialistické hudební kultury. *Hudební věda*, 1961, roč. 1, č. 3, s. 50–86.
- FUKAČ, Jiří. Ztracená dimenze. Nad problémy českého hudebního časopisectví. *Opus musicum*, 1969, roč. 1, č. 1, s. 2–4.
- FUKAČ, Jiří. Socialist Realism in Music: An Artificial System of Ideological and Aesthetic Norms. In *Socialist Realism and Music*. Mikuláš Bek – Geoffrey Chew – Petr Macek (eds.). Praha: KLP, 2004, s. 16–21.
- GARDAVSKÝ, Čeněk et al. *Skladatelé dneška*. Praha: Panton, 1961.
- HAVLÍK, Jaromír. *Česká symfonie 1945–1980*. Praha: Panton, 1989.
- HOŘEJŠ, Antonín. Hudba ve službách politických idejí. *Hudební rozhledy*, 1948, roč. 1, č. 4, s. 66–68.
- HOŘEJŠ, Antonín. Deset let. *Hudební rozhledy*, 1958, roč. 9, č. 3, s. 93.
- JIRÁNEK, Jaroslav. Za socialistické vlastenectví a proti buržoasnímu kosmopolitismu. *Hudební rozhledy*, 1952, roč. 5, č. 2, s. 4.
- JIRÁNEK, Jaroslav. Otázky, které nám klade dnešek. *Hudební rozhledy*, 1956, roč. 9, č. 9, s. 353.
- JIRÁNEK, Jaroslav (a). Proti recidivě starých nemocí. *Hudební rozhledy*, 1957, roč. 10, č. 2, s. 49.
- JIRÁNEK, Jaroslav (b). Poučné a užitečné setkání. *Hudební rozhledy*, 1957, roč. 10, č. 13, s. 578.
- JIRÁNEK, Jaroslav. Patnáct let nové cesty československé hudby. Stručný přehled vývoje 1945–1960. *Hudební věda*, 1961, roč. 1, č. 3, s. 32–49.
- JIRÁNEK, Jaroslav. Postavení hudby v naší socialistické společnosti. *Hudební rozhledy*, 1963, roč. 16, č. 7, s. 270–273.
- JIRKO, Ivan. Kam jde vývoj? *Tempo*, 1946/1947, roč. 19, č. 8, s. 227–228.
- JŮZL, Miloš. K otázce srozumitelnosti a lidovosti hudby. *Hudební věda*, 1976, roč. 13, č. 1, s. 75–80.
- KARÁSEK, Bohumil. Z historie bojů o socialistický charakter naší kultury. *Hudební rozhledy*, 1960, roč. 13, č. 21, s. 884–887.
- KARBUSICKÝ, Vladimír. K technologii pamfletů o hudbě z let 1948–1952. *Hudební věda*, 1969, roč. 6, č. 3, s. 281–311.
- LÉBL, Vladimír. Poznámky k janáčkovskému sborníku. *Hudební rozhledy*, 1956, roč. 9, č. 6, s. 253–254.
- LÉBL, Vladimír. Mezi minulostí a současností (1938–1948). *Hudba v českých dějinách. Od středověku do nové doby*. Praha: Supraphon, 1983, s. 421–432.
- MACEK, Petr. Die tschechische Musikpublizistik 1945–69 im Lichte der semantische

- Textanalyse. *Musicologica Brunensia*, 1998, roč. 46, s. 49–58.
- MACEK Petr. Tschechische „Kulturwerte“ in der Musikpublizistik 1945–1969: eine semantische Reflexion. In *Socialist Realism and Music*. Mikuláš Bek – Geoffrey Chew – Petr Macek (eds.). Praha: KLP, 2004, s. 262–270.
- MACEK, Petr. *Směleji a rozhodněji za českou hudbu! „Společenské vědomí“ české hudební kultury 1945–1969 v zrcadle dobové hudební publicistiky*. Praha: KLP, 2006.
- PÁLENÍČEK, Josef. Do nové etapy českého a slovenského koncertního umění. *Hudební rozhledy*, 1954, roč. 7, č. 2–3, s. 71.
- PODEŠVA, Jaromír. *Současná hudba na Západě*. Praha: Panton, 1963.
- SMOLKA, Jaroslav. *Česká hudba našeho století*. Praha: Panton, 1961.
- STANISLAV, Josef. Ideologie a hudba. *Rytmus*, 1936/1937, roč. 2, č. 11–12, s. 110–113.
- STANISLAV, Josef. Od přímé lfbivosti k pravdivé obraznosti. *Hudební rozhledy*, 1954, roč. 7, č. 2–3, s. 65.
- STANISLAV, Josef. Za vyšší úroveň našich diskusí. *Hudební rozhledy*, 1956, roč. 9, č. 14–15, s. 573.
- STANISLAV, Josef. Do nového roku. *Hudební rozhledy*, 1958, roč. 11, č. 1, s. 3.
- SYCHRA, Antonín. *Stranická hudební kritika, spolutvůrce nové hudby*. Praha: Orbis, 1951.
- SYCHRA, Antonín. *O hudbu zítřka*. Praha: Orbis, 1952.
- ŠEDA, Jaroslav. Česká hudba 1945–1980. *Hudební věda*, 1981, roč. 18, č. 3, s. 195–236.
- TOMÁŠEK, Jaroslav. O práci české sekce Svazu čs. skladatelů. *Hudební rozhledy*, 1950, roč. 3, č. 6, s. 7–9.
- VOJTĚCH, Ivan. Pravda o životě. *Hudební rozhledy*, 1956, roč. 9, č. 6, s. 222.

momentUM: Art and Cosmopolitan Modernity

This book attempts to **capture the momentum**, a moment of transformation, where the complex processes related to the expansion of heterogeneous **cosmopolitan modernity** intersect and converge, processes that influence and change both Euro-American civilisation and the planet as a whole, and along the way transform the state, economic, cultural and social arrangement, the practises and the notions used in order to understand our existence in the world. The authors of the studies that make up this publication look at the problem from several selected aspects falling within the domains of sociology, culture and new media art, which have in common an effort to put current phenomena into more general and more profound social, political and cultural contexts. They strive to avoid presentism in order to observe the processes gathered under the umbrella of „cosmopolitan modernity“ from the point of view of the *longue durée*.

In the initial study the editors of this publication, Jana Horáková and Milan Kreuzzieger, set the concept of **cosmopolitan modernity** into a broader context. They present cosmopolitan modernity as an approach or point of view, enabling us to interconnect what seem to be isolated views of global problems and challenges that we face as individuals and humankind and which are the result of long-term trends, processes and unexpected breaks transforming life on Earth and redefining the role of man within social communities.

We can specify three intermingled spheres of cosmopolitan modernity:

The first sphere is related to the **development of new technologies**, an information and communication network interlinked on a planetary scale, and the impacts of the so-called 4th industrial revolution. Earlier, the proponents of the Frankfurt School (H. Marcuse, J. Habermas) questioned the neutrality of scientific research and underlined the relationship between science and power, technologies and ideology. Referring to their ideas, the study considers the opportunities and the risks of the wide distribution of new technologies and the close links with consumer entertainment, efforts to use them as instruments of control and supervision and to abuse them to get an edge in power struggles.

The second sphere is made up of the **intercultural and interciviliation interactions** environment, contesting and struggling for recognition and/or power in today's polycentric world. The presented deliberations on the multiple modernities – see the texts by U. Beck, E. Grande and G. Delanty - also belong here. The third sphere incorporates the **subject of the Anthropocene** and a broad reflection on the place and role of man on Earth with regard to the processes of planetary reach (climate change, etc.) that impact planet Earth and our everyday life. The nature of the changes in all of the spheres mentioned above creates the preconditions for the rise of global threats and the emergence of a global risk society which has long been the focus of research by Ulrich Beck.

The above spheres are also related with **art projects** by contemporary artists who take their role to be not merely “holding up a mirror” to today’s society but more as engaged participation in the discussion of the threats and problems that we are facing as the civilisation and the planet. They become designers and architects of the possible forms of our futures. In this respect these artists stand apart from the retro-nostalgic tendencies of post-modernism criticised, for example, by Mark Fisher, who applies Derrida’s term hauntology here, and instead they open up political or social issues using new media which enable them to express themselves by adequate means, taking advantage of their “new aesthetic”, and to communicate complex problems (interface design, data visualisation, satellite images and process simulation).

The publication is divided into two sections. The first one called the **Sociology of Cosmopolitan Modernity** comprises of three translations of studies by contemporary sociologists elaborating on critical cosmopolitanism. The selected texts vividly outline the new theoretical framework of cosmopolitan modernity which is described by three viewpoints: A view from a distance (from space to Earth) is a metaphor for a new way of experiencing living in the world (Szerszynski and Urry). Next is an essential study dedicated to the cosmopolitan turn which sets out to define, in a new way, the conceptual and methodological framework and examines the variants of contemporary modernity with regard to social sciences in an environment where the subject of research is fundamentally changing literally before our eyes while a need is arising to search for new notions, problems for researchers and methods of research (Ulrich Beck and Edgar Grande). Finally, a wide-screen view is presented – describing cosmopolitan modernism as coexistence of multiple forms of modernism, requiring a revision of the idea of modernism as a Euro-American phenomenon (Gerard Delanty).

Szerszynski and Urry in their study *Visuality, mobility and the cosmopolitan: inhabiting the world from afar*¹ presented a number of results from sociological research surveys focusing on the relationship between visuality, mobility and cosmopolitanism. They described different forms of mobility transforming the awareness of people about the world surrounding them. Special attention was paid to the role of visuality in relation to citizenship in the course of history. According to them, changes in citizenship presume changes in point of view independently of particular contexts. In the selected study they concentrated on the influence of images of the world captured from a great distance, specifically images of the Earth from space, and they mapped out to what extent such images conventionally connote power and alienation. With a reference to a research project dedicated to place and point of view, they hold that a cosmopolitan relationship with a place means that people inhabit their world while keeping an ever greater distance from it.

The fundamental text by the sociologist Ulrich Beck and Edgar Grande *Varieties of second modernity: the cosmopolitan turn in social and political theory and research*² introduces the term „cosmopolitan turn“ and searches for possibilities of how the social concepts can be theoretically, methodologically and normatively reviewed given the newly created form of interconnected modernity, which redefines its own foundations. In the study cosmopolitan turn is elaborated on in four steps: 1) it develops conceptual tools for cosmopolitan modernity theory, 2) it deconstructs western modernities using examples from research into individualisation and risks, 3) it extends criticism of methodological nationalism by the key term methodological cosmopolitanism and 4) it introduces discussion on the normative issues, perspectives and dilemmas of cosmopolitan

¹ SZERSZYNSKI, Bronislaw – URRY, John. *Visuality, mobility and the cosmopolitan: inhabiting the world from afar*. *British Journal of Sociology*, 2006, vol. 57, issue 1, pp. 113–131.

² BECK, Ulrich – GRANDE, Edgar. *Varieties of second modernity: the cosmopolitan turn in social and political theory and research*. *British Journal of Sociology*, 2010, vol. 61, issue 3, pp. 409–443.

modernity theory. The above stimulates the need to characterise this fragile environment of vibrant social dynamics and unintentional side effects created by the globalisation of capital and risks. Beck later wrote about the rise of “imaginary cosmopolitan communities” – ones which are formed through shared ideas and reflective identification based on the relationship to risks and threats. In a similar way to how newspapers and print helped create national identity by sharing a common destiny, contemporary news in the media which concern global risks, such as climate change or the financial crisis, typically lead to cosmopolitization – to realising that in a globally interconnected world The Others are necessarily part of ourselves, our worlds and our lives.

The text by British sociologist Delanty *The cosmopolitan imagination: critical cosmopolitanism and social theory*³ expands on the notion of cosmopolitan imagination and critical cosmopolitanism in contemporary social theory. From the perspective of critical social theory of modernity cosmopolitan imagination strives to capture the transformative moment – interactive relationships between societies and modernities. This approach to cosmopolitanism, which is socially and culturally situated, defines itself as being in opposition to a universalist approach to culture. Delanty’s interpretation of cosmopolitanism tends to stress internal development processes of the social world rather than globalisation as the primary process. Cosmopolitanism approached in this way, which is not a prerogative of diversity, is articulated through cultural models, by means of which the social world is constituted and in an environment where an important role is played by the logic of “cultural translation“. Cosmopolitan imagination may hence emerge in any society but it is a necessary constituent part of modernity. Simultaneously, it is a precondition for seeing as a problem and realising the fact that certainty cannot be established once and forever and for everything. Consequently, critical cosmopolitanism has a very specific task: to make sense of the social transformation of society and establish the terms for the new social reality.

The second section of the book comprises of three studies relating to **The Art of Cosmopolitan Modernity**. They deal with the ways phenomena related to the living cosmopolitan modernity impress themselves upon art strategies and the practice of the world of art.

Jana Horáková in her study *Reflection and revolution of ornament in the post-industrial period* compares Vilém Flusser’s and Matthew Fuller’s approaches to the apparatus-operator relationship. She puts forward arguments in favour of the thesis that Flusser belongs to the ideological predecessors of the turn to materiality of the new media (e.g. together with Kittler), generally known under the term software studios, whose leading representative is Matthew Fuller himself. She concentrates on the concept of the post-industrial apparatus which Flusser described as the result of the proliferating apparatus-operator arrangement which originated early in the industrial period and in the post-industrial age reached a phase when it permeates all spheres of society, work, public and private. She points out an accord in Flusser’s and Fuller’s argumentation leading in both cases to conclusions mobilising towards engaged science (Flusser’s General Theory of Gestures, Fuller’s Software Studios) and the politicisation of art (Flusser’s appeal to search for gestures of freedom and Fuller’s vision of speculative software as artistic practice, which is simultaneously the basic, experimental research into programmed media). A case study attached at the end is dedicated to the interpretation of the robotic performance *Tiller Girls* (2009) based on a superposition of ornaments of apparatuses from the industrial and post-industrial period. This epilogue is related to the previous text as its illustration and, at the same time, it is a step in the direction shown by Flusser

³ DELANTY, Gerard. The cosmopolitan imagination: critical cosmopolitanism and social theory. British Journal of Sociology, 2006, vol. 57, issue 1, pp. 25–47. See the Czech translation of Delanty’s text in this book.

and Fuller in their works. It is a report on research based on the interpretation of motions and a search for suggestions of revolutionary gestures of a reflection on the post-industrial period ornament.

David Kořínek in his text called *Contemporary New* deals with post-internet art that he understands as being the current phase of the development of new media art, which has managed to infiltrate the infrastructure of mainstream art business represented, for example, by the Venice Biennial, commercial galleries and important awards, and to become an integral part of the current international art scene. The starting point of argumentation chosen by the author is the text by the theorist Claire Bishop and the debate it provoked. The important thing is, above all, capturing our point of view of the dynamically transforming notions of “contemporary” or “new”, and not just in relation to art. The contribution further analyses works by the artists Camille Henrot, Ryan Trecartin and Ed Atkins. In ten points it explains the transition from new media art to post-internet art. The author comes to the conclusion that “*Fetishisation of the new is replaced by what is behind it, i.e. an interest in complexity including all the socio-economic changes and political consequences, which have always been substantial themes for art*”.

The text by Petr Macek *For socialist patriotism and against bourgeois cosmopolitanism. The danger of cosmopolitanism through the prism of Czech post-war music journalism* relates to the 1948–1959 period of cementing the bipolar world dissected into the western and the eastern bloc when hostile rhetoric was applied even within the schemes of values in the argumentation of music journalism. Was cosmopolitanism blacklisted by the communists because it originated in the West, despite the fact that it was also a dimension which the communist movement aimed to reach? It seems that this ambition was replaced by favourably received internationalism. Another fact is the conservative turn in the post revolutionary dynamics of social changes which became prominent and firmly established during the Stalin era and spread to the satellites in Central and Eastern Europe. A significant role was played by bourgeois cosmopolitanism used as a label to mark a threat for the communist regime which consisted of allegedly pandering to foreign countries and subservience to bourgeois music culture.

- AAKHUS Mark A. 25, 36
 ADAM Barbara 24, 37
 ADAMS John 24, 35
 ALBROW Martin 30, 35, 58, 67
 ALEXANDER Jeffrey C. 29, 35
 ALLAN Stuart 24, 37
 ANDERSON Benedict 27, 55
 ANDERS William 13, 28
 APPARDUAI Arjun 22, 35
 APPIAH Kwame A. 48, 67, 80, 90, 92
 ARENDT Hannah 26, 35
 ARCHIBUGI Daniele 21, 36, 48, 66, 67, 78,
 79, 92
 ARJOMAND Said A. 82, 92
 ÁRNASON Jóhann P. 8, 45, 67, 82, 92
 ARNOLDI Jakob 54, 67
 ARNS Inke 105, 111
 ASSANGE Julian 10
 ATKINS Ed 118, 120
 AUSLANDER Philip 109, 111
 BABAN Feyzi 48, 67
 BAINBRIDGE William Sims 9, 18
 BAJER Jiří 134
 BAKEŠOVÁ Alena 26, 36, 87, 93
 BARLOW John P. 98, 111
 BARRELL John 25, 35
 BARVÍK Miroslav 128, 130, 132, 133, 134
 BAUMAN Zygmunt 26, 27, 33, 35, 52, 67, 83,
 92
 BAYLY Christopher A. 46, 67
 BECK-GERNSHEIM Elisabeth 47, 52, 67
 BEITZ Charles R. 48, 68
 BEK Josef 134
 BENHABIB Seyla 12, 18, 48, 68, 79, 87, 92
 BENJAMIN Thomas 46, 68
 BENJAMIN Walter 100, 116
 BEN-RAFAEL Eliezer 82, 92
 BERGER Johannes 44, 68
 BERRY Craig 49, 68
 BHABHA Homi 49, 63, 68, 71, 78, 83, 92
 BIRD Jon 25, 35
 BISHOP Claire 115, 116, 117, 118, 119, 120,
 122
 BLUMFELD S. M. 27, 35, 83, 92
 BOGNALL Gaynor 29, 37
 BOHMAN James 77, 92
 BOLI John 78, 93
 BOLTER Jay D. 106, 111
 BONŠ Wolfgang 46, 47, 61, 67, 68
 BOON Vivienne 49, 68, 75
 BORMAN Frank 28
 BOURRIAUD Nicolas 104, 111, 116, 122
 BRABEC Martin 10, 18
 BRAECKMAN Antoon 49, 68
 BRASSETT James 49, 68
 BRATTON Benjamin 7
 BRAY Daniel 49, 68
 BRECKENRIDGE Carol A. 49, 63, 68, 71, 78,
 83, 92, 94
 BREUER Lars 49, 71
 BRIGHOUSE Harry 49, 68
 BROCK Gillian 49, 68
 BROWN Garrett W. 49, 68
 BRYANT Levi 119
 BURAWOY Michael 65, 68
 BUZARD James 21, 33, 35
 CALCUTT Lyn 49, 68
 CALHOUN Craig 49, 51, 68, 69, 90, 92
 CARR Nicholas 10, 18
 CARTER Cynthia 24, 37
 CASEY Edward S. 32, 35
 CASS Noel 23, 35
 CASTELLS Manuel 80, 92
 CASTORIADIS Cornelius 81, 92
 COHEN Robin 21, 22, 37, 50, 72, 76, 78, 92,
 94
 COLVILE Robert 13, 18
 CONRAD Sebastian 46, 69
 CORNELL Lauren 117, 118, 122
 COSGROVE Denis 28, 29, 35
 COWAN Jane K. 87, 92
 CRAMER Florian 98, 99, 111
 CURTIS Barry 25, 35
 DAYAN Daniel 26, 35
 DEAN Tacita 116
 DEMBOUR Marie-Bénédicte 87, 92
 DEMERS Louis-Philippe 107, 108, 111
 DENNY Simon 117
 DERRIDA Jacques 11, 18, 93
 DIRLIK Arif 86, 93
 DOBSON Andrew 49, 69
 DOUBRAVOVÁ Jarmila 134
 DOYLE Judith 24, 35
 DREZNER Daniel W. 62, 69
 DROITCOURT Brian 117, 118, 122
 EDER Klaus 79, 85, 93
 EDWARDS Kate 49, 69
 EISENSTADT Shmuel N. 45, 69, 82, 93
 ENGELS Freidrich 21, 36
 ERIKSEN Erik O. 49, 69
 ESPING-ANDERSEN Gøsta 56, 69
 EWALD François 56, 69
 FANTYS Petr 27, 35, 55, 67
 FEATHERSTONE Mike 12, 18, 22, 25, 35, 36,

- 45, 49, 69, 72
 FENDRYCH Lubomír 134
 FINE Robert 12, 18, 49, 68, 69, 82, 93
 FIORE Quentin 21, 36
 FISHER Mark 115, 116, 122
 FITCH Lizzie 120
 FLUSSER Vilém 100, 101, 102, 104, 105, 106,
 107, 110, 111
 FORD Martin 10, 18
 FORSTER Edward M. 30, 35
 FOSTER Hal 116, 122
 FOUCAULT Michel 26, 36, 43
 FRÄNDBERG Lotta 23, 36
 FRANKLIN Adrian 26, 36
 FRANKLIN Sarah 25, 28, 30, 36
 FRIEDMAN Jonathan 22, 36
 FUKAČ Jiří 126, 134
 FUKUYAMA Francis 11, 18, 45, 69
 FULLER Matthew 97, 98, 99, 104, 105, 106,
 111, 112
 GALBRAITH James K. 98, 111
 GALLIX Andrew 11, 18
 GANE Nicholas 80, 93
 GAONKAR Dilip P. 83, 93
 GARDAVSKÝ Čeněk 134
 GARSTEN Christina 49, 69
 GIBSON William 118, 122
 GIDDENS Anthony 26, 36, 43, 46, 48, 52, 54,
 67, 69
 GIESEN Bernhard 79, 93
 GILROY Paul 58, 59, 69, 90, 93
 GIONI Massimiliano 119
 GITLIN Todd 27, 36
 GLICK SCHILLER Nina 43, 50, 51, 59, 60,
 70, 72
 GODLOVITCH Stan 109, 111
 GOLDBERG Vicky 28, 36
 GOLDBLATT David 50, 70
 GRANDE Edgar 16, 18, 42, 44, 48, 58, 59, 60,
 61, 62, 66, 67, 70, 89, 92
 GRUSIN Richard 106, 111
 HABERMAS Jürgen 9, 18, 26, 36, 43, 78, 86,
 87, 93
 HAFNER Verena 108, 112
 HALE Travis 98, 111
 HAMILTON Clive 13, 18
 HANNERZ Ulf 22, 36, 49, 70, 84, 93
 HAN Sang-Jin 54, 62, 70
 HANUŠ Jan 132
 HARLEY Brian J. 29, 36
 HARMAN Graham 119
 HAUSER Helmut 108, 112
 HAVLÍK Jaromír 134
 HEBDIDGE Dick 24, 36
 HEEMSKERK Joan 119
 HEIDEGGER Martin 33, 36
 HEINLEIN Michael 49, 71
 HELD David 21, 22, 36, 49, 50, 66, 70, 78, 93
 HENROT Camille 118, 120, 122
 HIRSCHHORN Thomas 115, 117
 HOBSON John 88, 93
 HOLDEN Sue 31, 37
 HOLEN Yngve 117
 HORÁKOVÁ Jana 5, 8, 15, 17, 18, 105, 112
 HOŘEJŠ Antonín 127, 132, 134
 HRUBEC Marek 10, 18
 HULME Mike 49, 51, 70
 CHAKRABARTY Dipesh 49, 63, 68, 71, 78,
 83, 92, 94
 CHANG Kyung-Sup 47, 52, 53, 56, 59, 69
 CHEAH Pheng 21, 35, 49, 69, 79, 92
 CHERNILO Daniel 12, 19, 88, 92
 CHUN Wendy H. K. 98, 111
 CHVATÍK Ivan 33, 36
 INGLIS David 49, 70, 78, 93
 INGOLD Tim 29, 30, 32, 36
 JACOBS Ronald N. 29, 35
 JAHN Luisa 108, 112
 JANEČKOVÁ Zuzana 97
 JESSOP Bob 42, 70
 JIRÁNEK Jaroslav 125, 129, 131, 132, 134
 JIRKO Ivan 134
 JÚZL Miloš 134
 KALDOR Mary 22, 36
 KAMENICKÝ Petr 97
 KARÁSEK Bohumil 134
 KARBUSICKÝ Vladimír 134
 KATZ Elihu 26, 35
 KATZENSTEIN Peter J. 59, 60, 62, 70
 KATZ James E 25, 36
 KENDALL Gavin 49, 70, 76, 94
 KHAGRAM Sanjeev 49, 60, 70
 KIRSCHENBAUM Matthew G. 100, 112
 KITTLER Friedrich A. 100, 112
 KÖGLER Hans-Herbert 12, 19, 85, 93
 KÖHLER Martin 21, 36
 KÖNIG Markus 61, 70
 KOŘÍNEK David 2, 8, 17, 115, 139
 KOUBA Pavel 33, 36
 KRACAUER Siegfried 103, 104, 109, 110,
 112
 KREUZZIEGER Milan 5, 8, 19
 KRIESI Hanspeter 51, 62, 64, 70
 KUPKOVÁ Marika 97
 KURASAWA Fuyuki 12, 19, 44, 49, 61, 70,
 76, 90, 93

- LÁNSKÝ Ondřej 8, 19
 LASH Scott 12, 18, 45, 46, 48, 67, 72
 LATOUR Bruno 34, 36, 81, 82, 93, 98, 112
 LAU Christoph 46, 47, 59, 61, 67, 68, 70
 LÉBL Vladimír 131, 134
 LEVIN Yasha 10, 19
 LEVITT Peggy 49, 51, 60, 70
 LEVY Daniel 45, 49, 51, 59, 61, 71
 LONGHURST Brian 29, 37
 LU Catherine 76, 93
 LUHMANN Niklas 64, 71, 85, 93
 LURY Celia 25, 28, 30, 36
 LUTZ-BACHMANN Matthias 77, 92
 LYONS Glenn 24, 36
 MACEK Jakub 99, 112, 134, 135
 MACEK Petr 8, 125, 134, 135
 MACLEISH A. 28, 36
 MACNOUGHTEN Phil 33, 36
 MAGID Václav 117, 122
 MAHARAJ Sarat 44, 46, 51, 71
 MANDELA Nelson 27
 MANOVICH Lev 19, 97, 99, 100, 112, 116,
 122
 MARCUSE Herbert 9, 19
 MARSHALL Thomas Humphrey 78
 MARTEN Helen 118, 120
 MARTIUS Georg 108, 112
 MARX Karl 11, 18, 21, 36, 81, 82
 MAU Steffen 49, 71
 MCGREW Anthony 50, 70
 MCLUHAN Marshall 21, 36
 MECKLED-GARCIA Saladin 49, 71
 MEINECKE Friedrich 76, 93
 MENDIETA Eduardo 49, 71
 MESKIMMON Marsha 7, 13, 14, 19
 MEWES Jan 49, 71
 MEYER John W. 45, 71, 78, 93
 MEYROWITZ Joshua 24, 37
 MCHUGH Gene 117, 122
 MONTFORT Nick 98, 104, 112
 MORTON Timothy 119
 MÜLLER Karel 26, 36, 46, 69
 MULSOW Martin 46, 61, 68
 MYERS Greg 26, 37
 NATHAN Max 24, 35
 NEDERVEEN PIETERSE Jan 12, 19, 49, 71,
 82, 84, 93
 NĚMEC Jiří 33, 36
 NONINI Donald 27, 37
 NOVITSKOVA Katja 117
 NOWICKA Magdalena 49, 71
 NUSSBAUM Martha 78, 80, 90, 94
 ONG Aihwa 27, 37, 79, 94
 OSTERHAMMEL Jürgen 46, 71
 PAESMANS Dirk 119
 PÁLENÍČEK Josef 131, 135
 PAPASTERGINADIS Nikos 23, 37
 PATOMÄKI Heikki 49, 69
 PAULY Louis W. 42, 60, 61, 70
 PELIKÁN Čestmír 26, 36
 PERRATON Jonathan 50, 70
 PETIŠKOVÁ Terezie 5
 PETŘÍČEK Miroslav 33, 36
 PFISTER Patrick 61, 70
 PHILIPSON Graeme 99, 112
 PICHLER Florian 49, 71
 PODEŠVA Jaromír 135
 POFERL Angelika 49, 71
 POLEDNÁK Ivan 134
 POLLOCK Sheldon 49, 63, 68, 71, 78, 83, 92,
 94
 POOLEY Colin 24, 37
 PRICE Elisabeth 118
 PRIES Ludger 60, 71
 PUTNAM Tim 25, 35
 RAMIREZ Francisco 78, 93
 RANDEIRA Shalini 50, 71
 RAPPORT Nigel 49, 71
 REYNOLDS Simon 115, 116, 122
 RICHARDS Jeffrey 26, 27, 37
 ROBBINS Bruce 21, 35, 79, 92
 ROBERTSON George 25, 35
 ROBERTSON Roland 12, 18, 25, 35, 45, 72,
 78, 84, 93, 94
 ROCO Mihail C. 9, 18
 ROJEK Chris 90, 94
 ROVISCO Maria 49, 71
 RUMFORD Chris 12, 19, 49, 62, 69, 71, 89,
 93, 94
 RUSCH Michael 7, 19
 SACHS Wolfgang 30, 37
 SASSEN Saskia 58, 59, 60, 61, 71
 SAVAGE Mike 29, 37
 SHIM Young-Hee 54, 62, 70
 SHOVE Elizabeth 23, 35
 SCHAFER Andreas 24, 37
 SCHEGLOFF Emanuel A. 33, 37
 SCHWINN Thomas 45, 71
 SKOUMALOVÁ Hana 30, 36
 SKRBIS Zlatko 49, 68, 70, 76, 94
 SLAUGHTER Steven 49, 71
 SMITH Joe 26, 37
 SMITH William 49, 68
 SMOLKA Jaroslav 135
 SNOWDEN Edward 10
 SONG Min-Young 47, 52, 53, 69

- SORENSEN Georg 60, 72
SOYSAL Yasemin 79, 94
SPITZE Andrew 105, 112
SPITZER Manfred 10, 19
SRNICEK Nick 14, 15, 19, 119
STACEY Jackie 25, 28, 30, 36
STANISLAV Josef 131, 132, 135
STARKOVÁ Frances 115, 117
STERNBERG Yitzak 82, 92
STERZEL Paul 61, 70
STEVENSON Nick 79, 94
STEYERL Hito 122
STICHWEH Rudolf 44, 45, 72
STOSCHEK Julia 121
STRYDOM Piet 85, 94
SUZUKI Munenori 47, 52, 56, 72
SYCHRA Antonín 126, 130, 135
SZERSZYNSKI Bronislaw 8, 12, 16, 19, 21,
22, 24, 26, 28, 29, 31, 34, 37
SZNAIDER Natan 12, 18, 22, 33, 35, 41, 42,
45, 48, 49, 61, 68, 71, 84, 85, 87, 92
ŠEDA Jaroslav 135
TAN Kok-Chor 76, 94
TARRY Chris 23, 37
TAYLOR Astra 10, 19
TEASDALE Paul 117, 122
THERBORN Göran 45, 46, 47, 72, 86, 94
THOMAS George M. 78, 93
TICKNER Lisa 25, 35
TILLER John 103, 112
TIRYAKIAN Edward 82, 92
TODD Sharon 49, 72
TOMÁŠEK Jaroslav 128, 135
TOMLINSON John 26, 37, 49, 69, 84, 94
TOOGOOD Mark 24, 29, 37
TRECARTIN Ryan 115, 117, 120, 122
TSING Anna 59, 72
TURNBULL Jean 24, 37
TURNER Bryan S. 78, 87, 90, 94
TYFIELD David 50, 59, 60, 72
URRY John 8, 12, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 24,
26, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 50, 59, 60, 72, 81,
94
VAN PARIJS Philippe 10, 18
VAŠEK Jaroslav 97
VELEK Josef 26, 36, 87, 93
VENN Couze 49, 69
VERTOVEC Steven 21, 22, 24, 37, 50, 72, 76,
94
VICTOR David G 24, 37
VIERKANT Artie 117, 122
VIGAR Geoff 24, 37
VOCHOČ Otakar 12, 18, 19, 46, 49, 67, 69
VOJTĚCH Ivan 131, 135
WEIß Anja 43, 72
WERBNER Pnina 50, 72
WILHELMSON Bertil 23, 36
WILKINSON Iain 54, 72
WILLIAMS Alex 119
WILLIAMS Raymond 14, 19, 24, 37, 119
WILSON Richard A. 87, 92
WILSON Scott 26, 27, 37
WIMMER Andreas 43, 50, 72
WOODHEAD Linda 26, 27, 37
WOODWARD Ian 49, 68, 70, 76, 94
WORDSWORTH William 21, 33
YANG Mayfair M. 27, 37
YAN Yunxiang 47, 52, 53, 57, 72
YOUNG Robert J. C. 46, 72
YPI Lea L. 50, 72
ZHANG Ji Y. 51, 72
ZIMMERMANN Ann 49, 71
ZOLO Danilo 78, 94
ZÜRN Michael 58, 72

JANA HORÁKOVÁ A MILAN KREUZZIEGER, EDS.

momentUM

Umění a kosmopolitní modernita

Vydaly

Spolek přátel Domu umění města Brna
Malinovského nám. 652/2, 602 00 Brno
Masarykova univerzita
Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno

Obálku vytvořil Tomáš Trnobranský s použitím fotografie Země z Měsíce pořízené dne 12. 10. 2015. Autorem snímku je Adam Voiland z výzkumného týmu Lunar Reconnaissance Orbiter Camera, NASA Office of Communications a Arizona State University.

Přeložené texty

Ulrich Beck – Edgar Grande: Varieties of second modernity: the cosmopolitan turn in social and political theory and research. *British Journal of Sociology*, 2010, vol. 61, issue 3, pp. 409–443.
Gerard Delanty: The cosmopolitan imagination: Critical cosmopolitanism and social theory. *British Journal of Sociology*, 2006, vol. 57, issue 1, pp. 25–47.
Bronislaw Szerszynski – John Urry: Visuality, mobility and the cosmopolitan: inhabiting the world from afar. *British Journal of Sociology*, 2006, vol. 57, issue 1, pp. 113–131.

Překlad Antonín Handl

Jazyková korektura a redakce Kateřina Najbrtová
Grafické zpracování Tomáš Trnobranský
Tisk: Tiskárna Helbich, a.s.
Valchařská 24/36, 614 00 Brno

Vydání 1., Brno 2018

ISBN 978-80-210-8995-2

Dům umění města Brna
The Brno House of Arts

muni
PRESS

MUNI
ARTS

Státní fond kultury ČR